

SKAS

1 & 2020

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND
AIKAKAUSLEHTI | TIDSKRIFT

Näkökulmia Uudenmaan keskiaikaiseen asutukseen
Keskiaikaisten kirkkomaiden aidat
Kirkkojen kattoristikoiden jäljillä
Luftwaffen huoltokenttää tutkimassa Porissa

SKAS

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND
AIKAKAUSLEHTI | TIDSKRIFT

SKAS-lehti julkaisee keskiajan ja uuden ajan arkeologiaa käsitteleviä tieteellisiä artikkeleita, jotka käyvät läpi Tieteellisten seuran valtuuskunnan hyväksymän vertaisarviointiprosessin. Lisäksi lehti julkaisee erilaisia ajan-kohtaisia katsauksia, tutkimusraportteja, keskustelupuheenvuoroja, kommentteja sekä kirja-arvosteluja, jotka voidaan julkaista ilman vertaisarviointia. Lehti ilmestyy kaksi kertaa vuodessa.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaistavaksi tarjottu aineisto lehden sähköpostiin osoitteeseen skas-lehti@skas.fi viimeiseen aineistojen jättöpäivään mennessä. Seuraavat deadlinet aineistoille ovat 15.8.2020 ja 28.2.2021. Tarkemmat tiedot aineiston toimittamisesta, sekä vertaisarviointiprosessista löytyvät lehden verkkosivuilta osoitteesta: <http://www.skas.fi/skas-lehti/>.

Sähköposti

skas-lehti@skas.fi

Julkaisija

Suomen keskiajan arkeologian seura –
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry.

Päätoimittaja

Dos. Georg Haggrén
Parrukuja 9 B 26, 02620 Espoo
Puh. 040-771 5640
georg.haggren@helsinki.fi

Toimittajat

Eva Ahl-Waris (eva.ahlwaris@gmail.com)
Tuuli Heinonen (tuuli.t.heinonen@helsinki.fi)
Tarja Knuutinen (tarja.knuutinen@helsinki.fi)
Juha Ruohonen (jukaru@utu.fi)

Taitto

Maija Holappa (majja.holappa@gmail.com)

Abstraktien kieliasun tarkistus

Roger Juntunen

Logon suunnittelu

Mikael Nyholm

Kannen kuva

Pieskowa Skała puutarha. Kuva Elina Terävä.

SISÄLLYS 1/2020

1 PÄÄKIRJOITUS

Georg Haggrén

TUTKIMUS

2 CONFLICT OR COOPERATION? - THE RELATIONSHIP BETWEEN FINNISH IRON AGE SETTLERS AND MEDIEVAL SWEDISH COLONISTS IN NYLAND (FI. UUSIMAA), SOUTHERN FINLAND

Tuuli Heinonen

22 AIDALLA RAJATUT - RAVATTULAN RISTI-MÄKI JA KESKIAIKAiset KIRKKO Aidat

Juha Ruohonen

AJANKOHTAISTA

54 KESKIAIKAISTEN KATTORISTIKOIDEN SALAT AVAUTUVAT

Panu Savolainen, Laura Laine & Ilari Aalto

64 FELDLUFTPARK PORI - LUFTWAFFEN HUOLTOKENTTÄÄ TUTKIMASSA

Teemu Väisänen

69 LINNOJA JA NIIDEN MATERIAALISTA KULTTUURIA ETELÄ-PUOLAN MAISEMISSA 15. CASTELLA MARIS BALTICI

Elina Terävä, Tarja Knuutinen & Janne Harjula

74 EKSKURSIO NOVGORODIIN 15.-19.10.2019

Mia Lempiäinen-Avci, Jussi Kinnunen & Janne Harjula

PÄÄKIRJOITUS

KORONAKEVÄÄN SATOA – RAUTAKAUDEN ASUINPAIKKATUTKIMUS SIIRTYI UUTEEN AIKAKAUTEEN

Suomalainen rautakauden tutkimus otti keskellä koronakevättä 2020 aimo harppauksen. Yliopistojen luentosalit olivat kiinni, mutta kentällä oli tilaa työskennellä viljavalla pellolla avarassa satakuntalaisessa maisemassa. Tämän tuloksena Kokemäen Villiönsuvanto mullisti suomalaisen rautakaudentutkimuksen.

Tähän asti sormet – ehkä varpailla jatkettuina – ovat riittäneet kaivauksin tutkittujen rautakautisten rakennusten lukumäärän laskemiseen Suomessa. Kun Skandinaviassa yhdessä rautakautisessa kohteessa on totuttu kaivamaan esiin jopa kymmeniä rakennustenperustuksia, on Suomessa osattu iloita kourallisesta savitiivistettä tai koekuopasta löytyneestä paalunsijasta. Parhaissa tapauksissa pieneltä kaivausalueelta tai postimerkkejä yhdistelemällä on saatu rekonstruotua rakennus. Tietomme rautakautisesta rakennuskulttuurista on jäänyt suppeaksi ja pitkälti perustunut muutamaan perusteellisesti kaivettuun talonpohjaan.

Hautaukset ovat hallinneet suomalaista rautakauden tutkimusta. Elävien ympäristöt, asuinpaikat ovat jääneet vähemmälle. Syystä tai toisesta niitä on usein etsitty keskiajan kyläonttien tapaan aurinkoisilta rinteiltä tai moreenikumpareilta, vaikka useat Lounais-Suomen tunnetuista rautakauden asuinpaikoista ovat savisessa maastossa taisaisella pellolla.

Villiönsuvannon kaivauksilla ei muinaisjäännöksen etsimiseen tyydytty koekuop-

piin, vaan Muuritutkimuksen arkeologit avasivat peltoa naapurimaiden tapaan isosti koneella. Jo syksyllä 2019 löytyi rautakautinen paalutalo ja keväällä 2020 niitä oli esillä puolen tusinaa. Samalla rautakautisen asuinpaikkakohteen vanha tutkimusstandardi neliömetrin koekuoppineen tai kapeine koeojineen sai lentää tutkimushistorian romukoppaan. Tähän asti aarin kaivausalueita on usein pidetty suurena. Villiönsuvannossa kaivettiin noin hehtaari eli sata aaria. Tulokset ovat sen mukaisia.

Myös dokumentointi on muuttunut. Kynä, millimetripaperi ja mittanauha riittivät helposti koekuopan dokumentointiin. Suurella 2020-luvun kaivauksella tilalla ovat digitaalinen mittaaminen ja dronella systemaattisesti otetut kuvat, joissa erottuvat niin yksityiskohdat kuin suuret kokonaisuudetkin.

Villiönsuvanto on ehtinyt osoittaa myös toisen menetelmällisen mullistuksen. Kohde löytyi lähes vahingossa, kun metallinetsinharrastajat saivat luvan käydä läpi omakoti-alueeksi kaavoitetun rakennuspaikan. Näin löytyi uusi muinaisjäännöskohde ja tarve koekaivaukselle sekä lopulta tuhansien neliöiden kaivaukselle. Tämä paketti mullisti rautakauden asuinpaikkatutkimuksen Suomessa. Tulevaisuus näyttää onko Villiönsuvanto ainutlaatuinen paikka vai osa yleistä asutuskuvaa. Itse veikkaan jälkimmäistä. Joka tapauksessa se on suomalaisen rautakauden tutkimuksen virstanpylväs.

CONFLICT OR COOPERATION?

THE RELATIONSHIP BETWEEN FINNISH IRON AGE SETTLERS AND MEDIEVAL SWEDISH COLONISTS IN NYLAND (FI. UUSIMAA), SOUTHERN FINLAND

Abstract

The settlement pattern in the region of Nyland (Fi. Uusimaa), southern Finland, changed dramatically during the 12th and 13th centuries, due to a large-scale wave of colonization from Sweden into a region which had previously been only sparsely populated by Finnish-speaking inhabitants. Written sources tell us little about the relationship between the two settlement groups during this period, but recent archaeological excavations at medieval village sites offer new material for discussion. When this material is studied in detail, alongside information from place names and written records, it is possible to trace different signs of conflict or cooperation between the language groups. In this paper, material from four sites in central Nyland is discussed, illustrating examples of different strategies the two groups may have utilized during the course of their encounters.

Keywords: Medieval archaeology, Iron Age, Nyland, rural archaeology, settlement history
Asiasanat: Keskiajan arkeologia, rautakausi, Uusimaa, maaseutuarkeologia, asutushistoria

BACKGROUND

The settlement history of the region of Nyland (Fi. Uusimaa, Fig. 1), southern Finland, was profoundly changed in the Early Middle Ages, when a large number of people moved into the area from central Sweden. The first newcomers likely arrived in the area during the second half of the 12th century, and the process continued until the mid-14th century in waves.¹ The colonization of Nyland was part of a larger movement of people resulting from settlement pressure in the central Sweden, which caused substantial numbers of people to migrate to northern Sweden and different parts of Finland. It

has been thought that the colonization was primarily a peasant movement, but the nobility and the crown likely also played a role in the process.² Overall, the exact nature of the process is not well understood, and there were likely regional differences. Even though the details of the process are unclear, it clearly had a profound impact on the settlement history of the area, not least because many of the historical villages in the area were founded by the colonists. During this process, Nyland gradually became a part of the Swedish realm, and by the Late Middle Ages most of the coastal areas of southern Finland had become Swedish-speaking regions.³

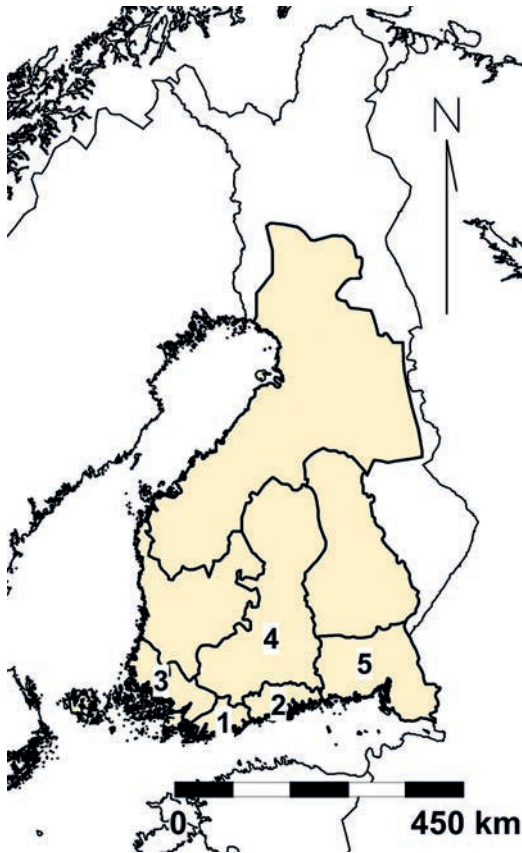

Figure .1 In the late Middle Ages, Nyland consisted of the provinces of Raseborg (1) and Borgå (2). Other regions mentioned in the text: Finland Proper (3), Tavastia (4), Karelia (5). Map: T. Heinonen.

torical, and onomastic studies have changed this picture.⁵

Based on the results from pollen analysis from various lake sediments around Nyland, permanent field cultivation had already started in the coastal area during the Iron Age. In most areas, the development of an agrarian landscape with permanent fields can be traced back to 700-1000 AD, and field cultivation started even earlier than this in the archipelago.⁶ Based on recent place name studies, especially those by **Saulo Kepsu**, the Iron Age land-users in Nyland were mainly Finnish-speaking, with place name elements taken from the dialect spoken in Finland Proper being common in the western parts of the region, and place names connected to Tavastian dialects being typical for the eastern part.⁷

The settlement in Nyland prior to the Swedish colonization has been widely discussed. Previously, based on the small number of archaeological sites and finds dating to the late Iron Age, the coastal areas of Nyland were considered to have been lacking a permanent population during the Viking Age and Crusade period (ca. 800-1150 AD). According to this view, the new Swedish settlements spread into a practically uninhabited area, used only as an outland resource area for the inhabitants of Finnish inland areas.⁴ Therefore, it was also irrelevant to discuss the relationship between the newcomers and the previous population, as based on this view no meaningful previous settlement existed in the area. However, recent archaeological, palaeoecological, his-

Archaeological finds dating to the late Iron Age are still scarce in Nyland, but the picture is gradually changing. Traces of Iron Age occupation have been found at some excavations of medieval settlement sites, indicating continuous land use from the Iron Age to the Middle Ages at these places.⁸ These new excavation results, and the re-evaluation of some older material, has shown that settlement likely continued in the region from the late Iron Age to the Middle Ages without any clear breaks, at least in some areas like Karis, Lojo, and Hangö in western Nyland.⁹ The ever-increasing activity of amateur metal detectorists has also produced new finds in some areas. In Esbo (Fi. Espoo), central Nyland, new finds dating from the Early Roman

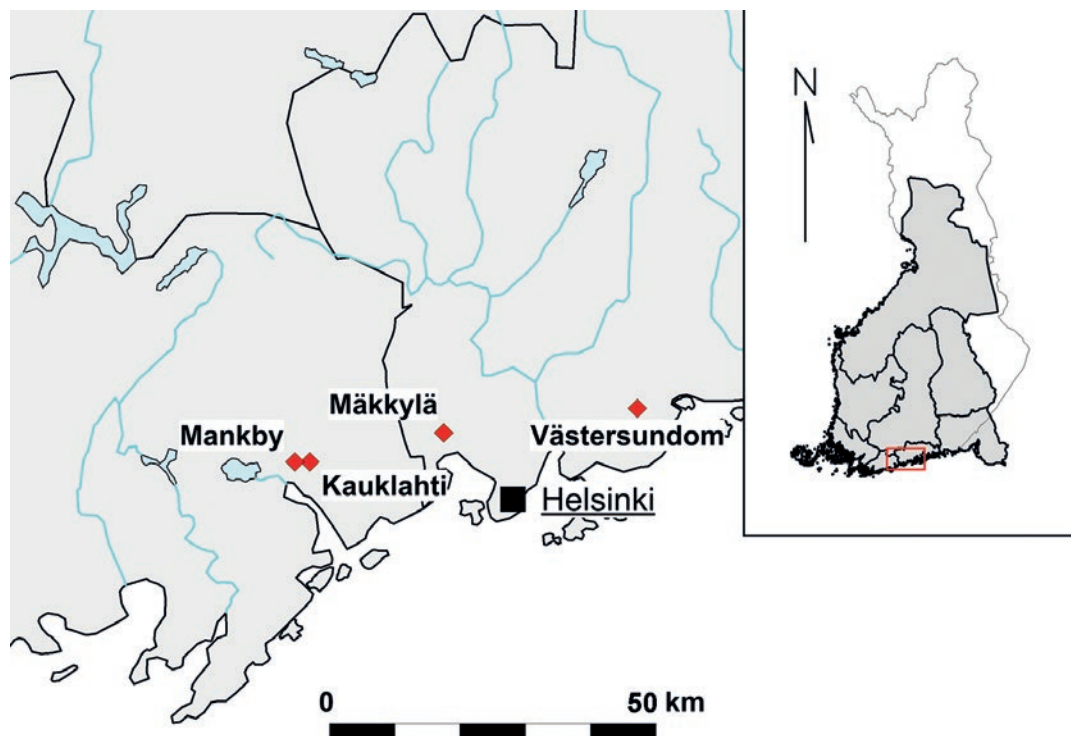

Figure 2. The four sites discussed in this paper and the Finnish capital Helsinki. Map: T. Heinonen.

period (1–200 AD) to the Crusade period (1025/1050–1150 AD) have revealed continuous activity throughout the Iron Age in the area.¹⁰

At the present, archaeological evidence as well as pollen analyses and place name studies show that there clearly was land use in Nyland during the Viking Age and Crusade period, although it is likely that the organization and the density of this settlement varied considerably in the different parts of the region.¹¹ Therefore, the question of the relationship between the Iron Age inhabitants and the medieval colonists has become a central question for the settlement history of Nyland.

In this paper, the relationship between the Finnish and Swedish settlers is discussed based on archaeological material, place name studies, and historical records

from four villages located in central Nyland (Fig. 2). These sites are used to discuss different signs of conflict or cooperation between the language groups. The respective language groups are referred to by the terms Finnish and Swedish. Neither formed any uniform ethnic, or even linguistic, group during this period, but were both based on peoples from different areas of their respective later nation states, who spoke several different dialects.

NYLAND AND EARLY MEDIEVAL COLONIZATION

The large-scale colonization from Sweden to Nyland was not a unique phenomenon in northern Europe in the beginning of the second millennium AD. Between 1150 and

1300, besides Finland the modern Baltic states received new settlers from western and southern shores of the Baltic sea. In the case of the Baltic states, these settlers mainly came from Germany and Denmark, while the Swedes played the central role in colonizing Finnish areas. The settlement process in the Baltic areas was not always a peaceful one but instead resulted often in violence.¹²

Religion played a central role, when Germans and Scandinavians started to strengthen their position in the eastern Baltic regions. Several crusades were directed to the area of the modern Baltic states in order to convert the people living in the area to Christianity. However, as the conflicts between the Danes and the Germans after the conversion of Livonia in the 13th and 14th century show, the sole aim of these crusades was not to convert people to Christianity, but also to gain control over land.¹³

Even the early medieval movement from Sweden to Finland was legitimized as a religious effort. According to later medieval sources, a crusade was done by the Swedes to western Finland in the 1150s in order to convert the heathen Finns, followed by two additional crusades, one in the 1230s to Tavastia and the other in the late 13th century to Karelia. As the oldest sources treating the first crusade are only from the second half of the 13th century, the exact nature and dating of the campaign are unclear. However, the Swedes were clearly keen to use Christian ideology to legitimize their increasing control over the Finnish areas in the Middle Ages.¹⁴

However, the Swedes did not introduce Christianity to the Finns in the 12th century. Instead, the introduction of the new religion was a gradual process, which had started already during the 10th century in western Finland.¹⁵ Still, after the mid-

12th century Christianity became gradually more organized in Finland. Churches were founded, at first likely by local elites, and the organizing of the local ecclesiastic administration began during the 13th century. First church parishes were founded in western Nyland in 1220–1260, and in eastern Nyland somewhat later. The church parish of Helsinge, where two of the studied sites are located, was established by the early 14th century. The area of Esbo, where the two other sites are situated, belonged to the church parish of Kyrkslätt, which was founded around the mid-13th century. An independent church parish was founded in Esbo first in the Late Middle Ages.¹⁶

Based on the current archaeological material, especially on the lack of Late Iron Age graves in central Nyland, it is difficult to say, if the Finns using the area when the Swedish colonization began were already Christians, or if the colonization period was a time when two religious customs encountered in the region. However, there are no signs of religious conflicts in Nyland. Instead, village cemeteries found at three sites in Esbo, Finno, Köklax and Mankby, rather suggest that the inhabitants of the villages were Christian already during the earliest settlement phases, as the lack of grave goods and the orientation of the graves suggest that the burials were Christian.¹⁷

As the names Köklax and Finno suggest that the people establishing these villages were Finnish speaking, and the name Mankby refers to Swedish founder,¹⁸ it seems that Christian village cemeteries were used by both language groups. In Köklax and Mankby, the cemeteries were used during the earliest settlement phase, and seem to have been left out of use by the mid-14th century, likely by the time when a chapel was founded in Esbo. In Finno, the use of

the village cemetery continued longer, possibly until the 16th century.¹⁹

The exact nature of the colonization process and its relationship to the previous population in Finnish areas are difficult to study based solely on written sources, as the number of surviving documents is small for the colonization period between ca. 1150 and 1350 AD. Political and religious developments have been studied based on the written documents, but the details of the settlement development and local responses to colonization are less well-known. However, the archaeological data obtained from several medieval village sites in Nyland offers a new opportunity to discuss the meaning of the colonization process on a grass roots level.

Although it has become clear that there was land use in Nyland already before the Swedish colonization, the resulting encounters between the Iron Age settlers and the Swedish newcomers have not been broadly discussed. **Tapani Tuovinen**, who has studied the settlement history of the Finnish archipelago, has suggested that the reason for this has been the fear of addressing a politically incorrect question, as the history of the Swedish language and Swedish settlement in Finland has long been a delicate question, even in the 20th century.²⁰ When the question has been addressed, it has often simply been suggested that the encounter must have resulted in conflict over the available resources.²¹ The possibility of diverse, and even positive, encounters has only been raised in more recent studies.²²

To date, only **Ulrika Rosendahl** has discussed the relationship between the Iron Age settlers and the Swedish newcomers in Nyland in depth. She has focused on the parish of Esbo, approaching the question in the light of post-colonial theory.²³

Rosendahl has noted how the medieval culture in the area was neither Finnish nor Swedish, but rather a new hybrid culture which emerged from the meeting of the two groups. However, based on a large-scale analysis it is hard to determine if the process which resulted in this new hybrid culture was a peaceful one, or characterized by conflicts.

The medieval settlement process of the Finnish Bothnian Bay coast has also been discussed, with an emphasis on the relationship between the earlier population and medieval Swedish colonists. In their work, **Kuusela et al.** do not discuss ethnic or language groups, but focus on the relationship between sites they see as hubs for trade and communication in the 11th–14th centuries, and the agricultural colonization which was directed to the area especially from the 14th century onwards. Based on archaeological evidence, Kuusela et al. argue that the colonization was approved of by the local inhabitants, and especially during the pioneer stage before the 14th century a good relationship with the local population was vital for the colonists, as they learned to cope with the local northern environment. The cooperation between the two populations eventually led to the merging of the two societies. However, this was the result of a complex process.²⁴

The micro-scale analysis of excavated settlement sites can offer a new way to analyse the complexity of the colonization processes that took place on the Finnish coasts, as it enables the investigation of the varied details of the process at the level of single sites. The archaeological material from Nyland offers a good opportunity to utilize this approach, as several medieval settlement sites have been excavated in the area during the past two decades.

THE SITES

Four village sites were chosen for this study: Västersundom (Gubbacka) in Vanda (Fi. Vantaa) and Mankby, Mäkkylä, and Köklax in Esbo. These sites were chosen because layers dating from between the 12th and 14th centuries – the colonization period – have been extensively excavated at all of them. The excavations at these sites have also been documented with modern methods and reported, and in some cases also published. Therefore, they form a consistent basis for the analysis. Gubbacka, Mankby, and Mäkkylä were also all deserted by the early 17th century, so the medieval structures on these sites were quite well-preserved, as there was only limited land use on the sites after their abandonment. All of the villages chosen for this study were Swedish-speaking by the 16th century, which makes it interesting to discuss the earlier Finnish influence on them.

The first traces of medieval settlement at all four sites date to between the late 12th and mid-13th centuries. Because of the imprecise nature of the dating methods, in most cases a combination of radiocarbon analysis, object finds, and stratigraphy, exact dates are difficult to determine in all cases, which also makes it difficult to establish a clear chronology between the sites. Still, based on the current dating, it appears that all of the sites except for Gubbacka were settled within a hundred-year period.

Gubbacka is the only one of the four sites with a clear Iron Age use phase preserved within the area of the medieval village. In addition to the medieval structures, a smithy, which based on C14 analysis on the excavated structures had operated from the 10th to 13th century, was excavated at the site.²⁵ It is unclear whether the same people

who used the smithy were also responsible for establishing a village in the area during the 13th century, but in any case, the same site was used both during the late Iron Age and the Middle Ages. The village that was founded on the site was settled from the mid-13th to early the 17th century.²⁶

In Mäkkylä, the oldest radiocarbon dates, obtained from two separate building remains, are dated to 1160–1270/80 AD.²⁷ Apparently, at least one, or possibly even two farms were established on the site by the early 13th century. In Mankby, the earliest traces of settlement are similarly dated to the late 12th or early 13th century, based on wiggly matched C14 results from the poorly preserved remains of three sequential buildings.²⁸

In Köklax the oldest building remains are dated between 1250 and 1350, based on stratigraphy. The oldest radiocarbon dates from the site, based on charred grains, date to roughly the same period, the second half of the 13th century.²⁹ These dates are somewhat later than in Mankby and Mäkkylä, but as later building had badly damaged the medieval structures in Köklax, where the settlement had continued until modern times, it is possible that the dated structures are just the oldest preserved traces of settlement and do not really represent the first buildings on the site. In any case, it seems that Mankby, Mäkkylä, and Köklax were all settled during the 13th century, at the latest.

All of these sites have been extensively excavated, but none of them totally. This means that the aspects based on archaeological material discussed in this paper are only based on the available material, and the interpretations may change if excavations are continued at the sites where all of the cultural layers have not been excavated to date.

In order to find evidence of cooperation or conflict between the two language groups, different elements related to these were compared between the sites. The elements chosen for analysis were place names and aspects of material culture that may tell about the presence of the different groups, or contacts between them, at the sites. Signs of conflicts were traced in both the archaeological material and in written sources. When problems between the language groups are mentioned in the written documents, this is a clear sign of conflict; however, less direct evidence, such as that for a military presence in the villages, can also be seen as an indication of problems in the area. In addition, a late Iron Age use phase at a later medieval village site is seen as clear evidence of either settlement continuity or contacts between the Iron Age population and the medieval colonists in the area.

Place names were chosen as a part of analysis because they give the best picture of the interaction between different language groups. If there had been no interaction between the Finnish-speaking Iron Age land users and the Swedish newcomers, the Finnish place names would mainly have disappeared by the late Middle Ages, when the coastal areas had become Swedish-speaking. **Ritva-Liisa Pitkänen**, who has studied the place names in the Finnish archipelago, has noted that in order for the place names to be loaned from one language to another, there has to be a long-lasting history of cooperation between the two language groups, and even some degree of bilingualism.³⁰

In Nyland, where most of the coastal parishes had become mainly Swedish-speaking by the late Middle Ages, the pres-

ence of originally Finnish names in the Swedish-speaking villages bears witness to the Finnish involvement in establishing the village. Likewise, a Swedish-named village incorporating Finnish place-names may also illustrate the interaction between the two groups around the time when the village was founded.³¹

Material culture also forms an important part of this analysis. Objects typically used in Finnish regions were identified among the find material. These objects consist of single pieces of jewellery, as well as ceramics typically used in Finland Proper and Tavastia during the late Iron Age and early Middle Ages, the so-called *iron age-type* ceramics. The objects themselves do not tell about the origins of the inhabitants, as the relationship between material culture and ethnicity is not a straight-forward matter, and past groups rarely correspond well to any modern conceptions.³² Still, objects typical of Finnish regions being found in villages that were later Swedish-speaking indicates at least some contact between the two groups, and possibly even the presence of Finnish inhabitants in these villages.

Finds related to the military or nobility suggest that these groups were present in some of the villages between the 12th and 14th centuries. These finds were also included in the analysis, as a military presence can indicate a conflict, although in the cases where military has been deployed in the villages, it is likely that the conflicts did not happen between the peasants, but rather involving the administration and elites. Lastly, indications of conflicts were studied in the historical documents related to the villages. A more detailed account of these different aspects for each village is presented below.

Two of the villages included in this study, Köklax and Mäkkylä, have originally Finnish names. The name Köklax is based on the Finnish name *Kauk(a)laksi, which refers to a long bay, in this case the narrow sea bay in the Esbo river valley. Besides the name of the village, there are also several Finnish field and meadow names in the area.³³ The name Mäkkylä refers to a settlement on a slope or a hill. **Saulo Kepsu** has suggested that Mäkkylä might be the oldest village in the Hoplax (*Haapalaksi*) area, where a large number of originally Finnish place names were concentrated in the Middle Ages. According to Kepsu, the place names in both the Mäkkylä and Hoplax refer to the earliest settlements in those areas being from the Tavastia region.³⁴

The name Västersundom is a Swedish name, with a parallel-named site Östersundom located nearby. These names were given to the villages based on their respective locations west and east of a narrow sound, in Swedish *sund*, located by the seashore in their vicinity. However, these are not the original names of the villages. In a letter of judgement originally dating to 1347, but preserved only as a 17th century copy, the copyist has also listed the previous names for the villages: Öffwerby, *han heeter nu Sottungzby*, Heldersby, *heeter nu Öster Sundom*, Gudzstens by i Wester Sundom och allom Haukosma Sundona.³⁵ Both Gudstensby (later Västersundom) as well as Heldersby (later Östersundom) are based on Swedish personal names, possibly of persons who lived in the villages around the time they were founded.³⁶ However, the sound (*sund*) which the later village names were based on was originally called *Haukosmaasund*, which according to Kepsu refers to the par-

ish of Hauho, 100 kilometers north of Gubbacka in Tavastia. This suggests that there were also Finnish land-users in the area before the mid-14th century. Other than these examples, the place-names in the Sundom area are Swedish.³⁷

The name Mankby is likely derived from the personal name Manck(e), which is based either on the Swedish name Magnus or the German name Mancke. Saulo Kepsu has suggested that Mankby and the neighbouring Esboby village represent the oldest Swedish settlement in Esbo.³⁸ The other place names in the Mankby area are also Swedish, but in the area of the neighbouring Esboby there are several Finnish agricultural names at the outskirts of the village. It is possible that even more Finnish names existed before, but these disappeared when the demesne was founded in the area in 1556 and the villagers had to move.³⁹

Iron Age use phases at the village sites

The Gubbacka plot in Västersundom is the only site in this study where structures belonging clearly to an Iron Age use phase have been found and excavated. As noted above, at the other three sites the earliest dates obtained based on radiocarbon analysis and object finds are from the late 12th or 13th century. There is one object characterized as an Iron Age type object from Köklax and Mäkkylä respectively, but these more likely belong to the early medieval settlement phases of these villages. The term Iron Age type here refers more to the historical terms than actual dates for these objects, which are discussed below.

In Västersundom, several structures connected to a smithy and dating from the 10th to 13th century were excavated (Fig. 3). These structures included four forges, a

post hole where an anvil had possibly been placed, and the remains of a burnt building with light foundations. Based on the C14 dates, the structures were used at different times over a longer period, not simultaneously. No other structures, such as dwelling houses, dating to this period have been found at the site. Only a small number of iron objects were found in connection with the smithy, and finds typical for Iron Age settlement sites, such as ceramics or loom weights, were absent in Gubbacka.⁴⁰

Tapio Salminen has suggested that the smithy was likely connected to a trading route from Tavastia to the coast of the Gulf of Finland, and further across the sea.⁴¹ The idea of the smithy being used by people from Tavastia is further supported by the evidence of a tradition of long-distance fishing from the parish of Hauho in Tavastia, described in the above-mentioned judgement letter from 1347.⁴² The smithy was possibly used by the fishermen for forging small everyday objects needed during the fishing season.⁴³ No iron was produced at the site, so it was necessary to bring it in from elsewhere, possibly from Estonia

across the Gulf of Finland.⁴⁴ At least from the 12th to the 14th centuries, iron was produced in excess in northern Estonia, leaving some of it to be exported.⁴⁵ Based on Västersonsund's location on the coast and the lively trade between Nyland and Estonia known from later written sources, it is possible that the smithy in Gubbacka is an early sign of these overseas contacts.

Material culture

Quite a small number of objects found at excavated medieval villages in Nyland have been dated to the 12th or 13th centuries, and the number of finds from the 14th century remains also quite small. This can partly be explained by the difficulties in dating many of the commonly found objects, especially the small iron objects which were similar throughout the period. In addition, only some materials like ceramics and metals are typically preserved in the acidic Finnish soil, meaning that most of the everyday objects which were made of organic materials have not been preserved. Still, interesting objects related to the earliest settle-

Fig. 3 Several structures connected to a medieval smithy were excavated in Gubbacka. Photo: A. Koivisto/ Vantaa City Museum.

Figure 4. A cross pendant or a chain holder, found in Mäkkylä. Photo: T. Heinonen.

ment phases have been found in some of the villages.

In Köklax, an Iron Age horse/bird pendant was identified amongst the excavation finds by **Anna Wessman** in 2012.⁴⁶ According to her, these type of pendants are typical of the Crusade Period (1025/1050–1150/1300 AD), and were still used at least until the end of the 12th century. These kinds of pendants were popular in the area of the Karelian Isthmus, but they likely originated from the area of the present-day Ingria, south of Lake Ladoga.⁴⁷

In Mäkkylä, a cross pendant or a chain holder was found during the excavations in 2015 (Fig. 4).⁴⁸ The object likely originates from Latvia, where similar pendants or chain holders were cast in the 12th and 13th centuries.⁴⁹ A similar object was found in the Tuukkala cemetery in Mikkeli, eastern Finland.⁵⁰ The Tuukkala cemetery was mainly used in the 13th and 14th centuries, possibly even in the 15th century.⁵¹ Therefore, the find from Mäkkylä might also be medieval rather than Iron Age.

Other types of finds connected to the early settlement phase include low-fired

earthenware ceramics. This material consists of different types of vessels, some of which are similar to the wheel-turned, low-fired ceramics with highly profiled rims found in eastern Finland, northwestern Russia, and the Baltic countries, and typically called Slavic or Karelian ware.⁵² In Scandinavia, a similar type of ceramics is called Baltic ware (*östersjökeramik*), and the same term has also sometimes been used for the ceramics found in Nyland.⁵³ Some of the low-fired earthenware ceramics found in Nyland resemble Finnish iron age-type ceramics, which despite the name were produced until the 14th century, and are also closely connected to the above-mentioned types of ceramics, although the iron age-type ceramics are typically formed by hand and have only slightly profiled rims. However, the term is not fixed, and is used to describe different types of material.⁵⁴ It is unclear whether the low-fired earthenware vessels found in Nyland were manufactured locally or imported, but as the material is extremely varied it possibly contains both local and imported ceramics.⁵⁵ Based on the find contexts, low-fired earthenware was used in Nyland until the late 14th century.⁵⁶

In Gubbacka, only one shard possibly connected to this ceramic tradition has been found, but the identification of the small shard is unsure. In addition, there are some shards of coarse handmade ceramics that date to the 15th century, based on a TL-dating.⁵⁷ All in all, it seems clear that no type of low-fired earthenware was commonly used here. In Mankby, shards belonging to one, or possibly several, vessels with highly profiled rims with wavy lines as decoration have been found. In addition, some shards belonging to a small number of low-fired earthenware vessels found at the site have been suggested to be locally manu-

factured.⁵⁸ In Köklax, the material contains a small number of low-fired earthenware. The material consists mostly of vessels with profiled rims and line decoration on the outside, and the shards seem to originate from vessels representing the Baltic or Slavic type of ceramics.⁵⁹

In Mäkkylä, almost half of the ceramic shards originate from low-fired earthenware ceramics.⁶⁰ The material contains pieces of a small number of vessels with highly profiled rims, but most of the shards seem to come from vessels that have been only slightly profiled and are mainly hand-formed, not wheel-turned (Fig. 5). The slightly profiled vessels resemble the Finnish iron age-type ceramics.

It seems that there were notable differences between the ceramics used in the different villages. In Gubbäcka, very few low-fired earthenware vessels were used, and in the 13th and 14th century stoneware is rare among the finds.⁶¹ In both Köklax and Mankby, the material contains a number of vessels either imported from the eastern part of the Baltic Sea or manufactured locally following the same tradition, but no shards of the Finnish iron age-type ceramics. In Köklax, shards belonging to several proto-stoneware and stoneware vessels dating to the 13th and 14th centuries have been found, but in Mankby most of the stoneware is late medieval.⁶² In Mäkkylä, the material contains a large number of ceramics which resemble the Finnish iron age-type pottery. Most of the stoneware found at the site dates to the late 14th century or later.

The presence of the military or nobility in the villages

No traces of noble landownership are found in the written records concerning any of the

villages studied here prior to the 16th and 17th centuries, when the area previously belonging to Mankby was incorporated into a royal demesne, and Mäkkylä and Västersundom were enfeoffed to nobility.⁶³ However, archaeological records suggest that nobility, or at least military personnel, were present in both Mankby and Västersundom already in the 14th and 15th centuries.

In Mankby, a two-roomed cottage with a stone cellar was excavated. This type of building was very rare in both medieval Finland as well as Sweden. In Finland, no other two-roomed cottages dating to the Middle Ages have been found in rural contexts. Only three such have been excavated in Åbo (Fi. Turku), and another two in the vicinity of the Franciscan convent of Hamnön on Kökar. In Sweden, two-roomed cottages have also been found at rural sites, but these have been the dwelling houses of nobility, not peasants.⁶⁴

The finds connected to the two-roomed cottage in Mankby were also somewhat exceptional, when compared to most find assemblages from medieval villages in Fin-

Figure 5. Low-fired earthenware ceramics found in Mäkkylä. Photo: T. Heinonen.

Fig. 6 A strap end with a *lion rampant* motif found in Mankby. Photo: E. Terävä.

land. Bronze objects together with pieces from Bohemian glass beakers and Siegburg stoneware vessels dating to the 14th and 15th centuries were found in connection with the building. The most exceptional artefact found in the two-roomed cottage was an enamelled strap end made of bronze and decorated with three coats of arms with the motif *lion rampant* (Fig 6). **Anna-Maria Salonen** and **Georg Haggrén** have suggested that the object is connected to the coat of arms of the Folkunga family and shows the owner's support for them. According to Salonen and Haggrén, the wealthy two-room cottage, together with the strap end, could be connected to a nobleman living in the village. Another sign of nobility in the village might be the seal used by one of the villagers, **Vincentius Jacobsson**, in the 16th century. His seal bore a motif which resembles the seals of noblemen. This might suggest that he came from a family which used to belong to the nobility.⁶⁵

In Västersundom, one of the excavated buildings clearly differed from the others, based on the rich find material. The finds included pieces of Bohemian glass beaker(s) dating to the 14th or 15th century,⁶⁶ and almost all the stoneware at the site was found in connection with this building. The find material also contained three bracteates

minted in the 1370s or 1380s. This is quite an exceptional collection of finds, as according to **Frida Ehrnsten**, the 14th century bracteates are rarely found in rural sites, especially several of them from a single context.⁶⁷ A scabbard, a crossbow arrowhead and a fragment of a gauntlet were the most exceptional artefacts among the finds, and especially the gauntlet is typically an object used only by armoured soldiers. Based on the finds, **Andreas Koivisto** has interpreted this building as a possible dwelling of a cavalry man or a crossbow man.⁶⁸

Records of conflict in written sources

There is a very limited number of written sources on medieval villages in Finland, and the four villages studied here are no exception. There are some documents referencing Köklax from the late 15th century,⁶⁹ but Mankby and Mäkkylä only appear in written sources in the 16th century. The only written document dating to the 14th century and referencing the villages studied here is the above-mentioned letter of judgement connected to Västersundom. Although the judgement was originally given in 1347,⁷⁰ even this document has only survived as a 17th century copy, with clarifications on the place names made by the copyist.⁷¹

The document referencing Västersondom is a letter of judgement originally given in 1347 by the bailiff of Österland, **Gereke Skytte**, in the name of **King Magnus**.⁷² In this letter, a judgement is given verifying the fishing rights of those living in the local villages of Västersondom, Östersundom, and Sottungsby, which had been contested by inhabitants of the parish of Hattula in Tavastia (*sochne männer aff Hattalom*). The men from Hattula are said to have illegally prevented the local inhabitants from fishing in the waters belonging to their villages, as granted and verified to them by the crown in the first half of 14th century. **Tapio Salminen** has connected the judgement from 1347 to a group of other contemporary judgements. According to him, these judgements were passed as part of a process where the settlements established during the colonization period were reorganized, and the fishing rights for these areas were simultaneously arranged according to Swedish law.⁷³

Salminen has noted how the document is an example of the new concept that the ownership of water areas belonging to the owners of the shorelines, which was confirmed in King Magnus' *landslag*, consolidated in the 1350s. The letter shows how the two ideas of ownership collided in the early 14th century. The people from Hattula still believed that they had the right to use their old fishing waters, where they had obtained the rights to fish as a part of the old Finnish tradition. According to this tradition, the usage rights to bodies of water were divided within the community, and different communities or farms had their own areas. The document is a good example of how different groups still had their own interests in Nyland in the 14th century, well after the Swedish-speaking settlement had been established in the area.⁷⁴

DISCUSSION

When the place names, material culture, and written records discussed above are compared between the four villages, two different groups can be distinguished (Table 1). Köklax and Mäkkylä both have a Finnish name, and single finds of Iron Age type artefacts common to Finnish areas. In addition, large numbers of Finnish iron age-type ceramics have been found in Mäkkylä. On the other hand, Mankby and Västersondom are lacking both of these artefact types, but instead, there is evidence of a military presence traceable in their archaeological material, and in the case of Västersondom even a documented conflict of interests between Finnish- and Swedish-speaking groups in the 14th century.

Köklax and Mäkkylä may have originally been Finnish villages, as Saulo Kepsu has suggested, and they might have become Swedish-speaking only later during Middle Ages. According to **Lars Huldén**, the extent of the Swedish-speaking areas in Finland is not only a result of Swedish colonization, but also of Finnish villages and farms changing their language.⁷⁵ Ulrika Rosendahl has noted that this process may have taken place gradually throughout the Middle Ages, and the interaction between the two language groups would result both in bilingualism as well as language change. This interaction also resulted in a hybridization of their material culture, visible in the special material culture evident in the medieval villages of Nyland.⁷⁶

Saulo Kepsu has placed the origins of both settlements in the Tavastia area, as there is clear evidence of place names that can be traced back to Tavastian dialects in both villages.⁷⁷ Both of these settlements seem to have been founded in same period

	Västersundom	Mäkkylä	Köklax	Mankby
Finnish village name	No	Yes	Yes	No
Swedish village name	Yes	No	No	Yes (?)
Finnish place names in the vicinity of the village	Yes	Yes	Yes	Yes
Iron Age use-phase predating the 13th century at the village site	Yes	No	No	No
"Finnish" objects found at the village site	No	Yes	Yes	No
"Finnish" objects found in the vicinity of the village site	No	No	Yes	Yes
Iron age-type ceramics found at site	No	Yes	No	No
Military presence at the site in the 14th century based on archaeological material	Yes	No	No	Yes
Documentary evidence on land-use conflict in middle ages	Yes	No	No	No

Table 1. Place names, different elements of material culture, and signs of conflict in the different villages.

as Mankby and Västersundom, which were likely Swedish-speaking settlements founded during the colonization period, based on their names. According to both place name evidence as well as the archaeological record, it seems that many of the Finnish villages in central Nyland may have been founded around the same time as the Swedish ones.⁷⁸ There had clearly been land use in different areas around Nyland already before this. Based on pollen analysis, permanent field cultivation started already during the late Iron Age in different parts of the region, and according to place name evidence the land-users likely spoke different Finnish dialects during this time. In some areas, like in central Nyland where very little archaeological evidence of Iron Age settlement has been found, this land use may have been based on the seasonal utilization of different resources, while in other areas like Karis there may have been more permanent settlement.⁷⁹ However, based on the examples studied here, it is likely that at least in central Nyland the

settlement structure characteristic for the Middle Ages was only first established during the period of Swedish colonization. It is possible that the earlier Finnish settlement was reorganized during this period or grew in intensity.

It is understandable that in the areas where there clearly seems to have been Finnish settlement during the colonization period, like in Köklax and Mäkkylä, the contacts between the two language groups were intensive, and left more traces than in areas where land use before Swedish colonization was sparse. However, even in the villages where there is little evidence of Finnish settlement based on place name evidence, there had likely been some land use even before the colonization period. A good example of this is Mankby; although there is little evidence of Iron Age activities in the area of the village itself, a number of Late Iron Age finds have been collected in the area of the neighbouring village Esboby.⁸⁰ In addition Köklax, where the earliest settlement was likely Finnish-speaking, is located

right across the river Mankinjoki, just a few hundred meters from Mankby.

The Iron Age land use is even clearer in the area of Västersundom, where a smithy operated at the Gubbacka site from the 10th century onwards. Here, a conflict between earlier land users originating from Tavastia and the Swedish newcomers clearly emerged, as is evident based on the 14th century letter of judgement. It is possible that this conflict had its roots already in the colonization period, which could explain the lack of evidence of interaction in the form of place names and material culture. On the other hand, if the Iron Age land use in the area was mainly based on fishing, and the villages founded during the colonization period focused on agriculture for their subsistence, it is possible that no larger conflicts emerged between the two groups before the 14th century, when the Swedish legislation and administration were consolidated and resources were redistributed.

The presence of the military and nobility in the area during this time may be connected to the strengthening of the administrative system and the need to control the waterways and roads of the area. Both Mankby and Västersundom were located close to central routes. Västersundom was situated along an old water route leading from the coast to Tavastia in the inland.⁸¹ Mankby was located along the Great Coast Road (Fi. Suuri Rantatie, Sw. Stora strandvägen) from Åbo to Viborg. The road was likely founded around 1320-1350, although parts of it may originate from older roads used locally already before this. The road was important for both secular and ecclesiastic administration, and the local nobility played a central role in securing it.⁸²

Overall, the 14th century was a time when the role of the nobility strengthened

in Nyland.⁸³ The early years of the reign of Albert (of Mecklenburg) in the 1360s were an especially restless time in Nyland with tension between the administration and the local peasants.⁸⁴ During the late 14th century, several small castles, fortifications or administrative centres were founded in the area, including Wartholma (Fi. Vartiokylä) located in the parish of Helsinge, approximately four kilometres southwest of Västersundom, and Sibbesborg located some eleven kilometres east of Gubbacka in the parish of Sibbo. In addition to these small castles or fortifications, another site with a possible military function was located on Husö on the coast just southeast of Västersundom. Both Wartholma and Husö likely had an important role in securing the sailing route along the coast and further to the inland.⁸⁵ Therefore, it is not surprising that noblemen also lived at other sites around the area in the 14th century.

Although the presence of noblemen or cavalrymen in the villages was likely mainly connected to administrative decisions, it is interesting that both Mankby and Västersundom, where there seems to have been military presence in the 14th century, are lacking any evidence of cooperation between the two language groups. The reasons for this are difficult to interpret based on the small number of studied sites, but in the future it would be interesting to further discuss, if the upper class inhabitants were somehow connected to the possible disappearance of earlier bilingual place names, or if these sites originally lacked signs of cooperation. At least in Västersundom, there had been land use already before the colonisation period, and some conflicts between the Finnish and Swedish land users had emerged before the cavalryman settled in the village. Therefore, it is possible that

although the main reason for deploying noblemen or soldiers in the villages was to secure the important routes along the coast of Nyland, the local conflicts played some part in choosing the villages in which these people settled in.

Overall, the material suggests that, just like on the Bothnian coast, the medieval colonization of southern Finland was a complex process, which seems to have been mainly based on cooperation between the different groups in the first stages. However, on the coast of Nyland there are some signs of conflicts emerging during the 14th century, when the Swedish administration and legislation were enforced, and older local customs were renounced. Still, the judgement letter from the year 1347 shows that these conflicts seem to have rather been resolved in the court than violently.

CONCLUSIONS

Based on the research on place names, pollen history, and archaeological assemblages, it has become clear that when the first Swedish colonists arrived in Nyland in the late 12th century the area was not empty, but was already in use on a regular basis by groups that mainly spoke different Finnish dialects. The meeting between the two groups resulted in interactions which led to a new culture emerging in the area. A number of villages were founded and based on the place names and material culture in the villages, both Swedish- and Finnish-speaking groups were involved in establishing these new settlements. Gradually, many of the originally Finnish speaking settlers seem to have changed their language to the new administrative language, Swedish.

However, the interaction between the two groups seems not to have been an easy process in all cases, and there was local variation at the village level, as can be seen in the four examples studied here. Although the number of sites used in this analysis is small, the results are interesting, and form a good basis for further discussion of the topic. The four villages studied here clearly show that a detailed analysis of single sites may yield new insights into the settlement processes of Nyland. The study of archaeological material is especially important to the creation of new and more detailed interpretations, and as the number of excavated sites grows constantly, the available data also increases. As more extensive comparisons become possible in the future, different responses and larger patterns may become distinguishable, shedding more light onto the medieval settlement process and its special characteristics.

Tuuli Heinonen
tuuli.t.heinonen@helsinki.fi

University of Helsinki, Archaeology
PL 59 (Unioninkatu 38 F)
00014 University of Helsinki

NOTES

- ¹ Haggrén 2011a: 154.
- ² Lindkvist 2002: 46–47; Haggrén 2007; Rosendahl 2008; Haggrén 2011a: 154.
- ³ Kepsu 2005.
- ⁴ Hackman 1917; Meinander 1983: 231–233.
- ⁵ Haggrén 2011b.
- ⁶ Alenius 2011; Alenius et al. 2017: 12.
- ⁷ Kepsu 2005.
- ⁸ Haggrén 2011b: 9–11; Koivisto 2011: 69–71.

- 9 Haggrén et al. 2003; Haggrén 2011b; Knuutinen 2020.
- 10 Wessman 2016.
- 11 Haggrén 2011b; Salminen 2013: 85–96; Heinonen 2021.
- 12 E.g. Murray 2001; Murray 2009.
- 13 Eihmane 2009: 39–43.
- 14 Lind 2001; Lindkvist 2001; Lindkvist 2002: 44–46; Lehtonen 2007.
- 15 Purhonen 1998; Hiekkänen 2007: 12–16.
- 16 Haggrén 2007; Hiekkänen 2007: 16–18, 440; Salminen 2013: 41–44.
- 17 Haggrén 2008: 45–46; Haggrén & Rosendahl 2016: 81–83; Salonen 2017.
- 18 Kepsu 2010: 41–43, 72–75, 79–80.
- 19 Haggrén 2005: 90–92; Haggrén 2008: 42–46; Haggrén & Rosendahl 2016: 81–83.
- 20 Tuovinen 2011: 24–26.
- 21 E.g. Granlund 1972: 318.
- 22 E.g. Pitkänen 1985; Tuovinen 2011; Kuusela et al. 2016.
- 23 Rosendahl 2016.
- 24 Kuusela et al. 2016.
- 25 Heinonen 2012.
- 26 Koivisto 2012.
- 27 ark-byroo 2016, App. 9.
- 28 Haggrén & Rosendahl 2016.
- 29 Haggrén 2005.
- 30 Pitkänen 1985: 352–353.
- 31 See e.g. Kepsu 2005.
- 32 E.g. Taavitsainen 2002; Tuovinen 2011: 24–26.
- 33 Kepsu 2010: 72, 137.
- 34 Kepsu 2005: 42–43; Kepsu 2010: 93.
- 35 DF 540 (visited 19.2.2020).
- 36 Kerkkonen 1963: 18; Kepsu 2005: 184–189; Salminen 2013: 95.
- 37 DF 540 (visited 19.2.2020); Kepsu 2005: 185.
- 38 Kepsu 2010: 77–79.
- 39 Kepsu 2010: 35, 79, 137; Haggrén 2016: 45–46.
- 40 Heinonen 2012: 291–299.
- 41 Salminen 2013: 86–96.
- 42 DF 540 (visited 19.2.2020).
- 43 Heinonen 2021.
- 44 Heinonen 2012: 301–302.
- 45 Peets 2003: 135–136.
- 46 KM 2003111: 275.
- 47 Wessman 2016: 24–25.
- 48 KM 40409: 440
- 49 Mugurēvičs 1974: 224 Abb 1: 22, 238; Purhonen 1998: 84–85
- 50 Kivikoski 1973: 138, Tafel 123 Abb. 1115; Purhonen 1998: 85
- 51 Mikkola 2009: 184; Mikkola 2019
- 52 Tvauri 2000; Enqvist 2006; Laakso 2014: 51.
- 53 Roslund 2001; Haggrén 2005: 92–96. Jansson et al. 2010; Terävä 2016: 152–153.
- 54 E.g. Enqvist 2006.
- 55 E.g. Haggrén 2005; Terävä 2016.
- 56 Haggrén et al. 2003; Jansson et al. 2010; Terävä 2016.
- 57 Kadakas & Väisänen 2011: 341.
- 58 Terävä 2016: 152–153.
- 59 Haggrén 2005: 92–96.
- 60 ark-byroo 2016.
- 61 Kadakas & Väisänen 2012.
- 62 Haggrén 2005; Terävä 2016.
- 63 Ramsay 1936: 388–392; Kuisma 1990: 211.
- 64 Salonen & Haggrén 2016: 106–107.
- 65 Salonen & Haggrén 2016: 108–110.
- 66 Haggrén & Terävä 2012: 45–46.
- 67 Ehrnsten 2019: 228–237, 337.
- 68 Koivisto 2012: 286.
- 69 DF 3531; DF 4454 (visited 19.2.2020).
- 70 DF 540 (visited 19.2.2020).
- 71 Salminen 2013: 92.
- 72 DF 540 visited 19.2.2020; Salminen 2013: 92.
- 73 Salminen 2013: 92–93.
- 74 Salminen 2013: 93.
- 75 Huldén 2002: 69, 78.
- 76 Rosendahl 2016: 41–42.
- 77 Kepsu 2010: 137–140.
- 78 Kepsu 2010: 139–145.
- 79 See e.g. Forsén & Moisanen 1995; Knuutinen 2020.
- 80 Wessman 2016: 25.
- 81 Salminen 2013: 96.
- 82 Salminen 1993: 285–286.
- 83 Anthoni 1970: 78, 84.

- ⁸⁴ Salminen 2013: 66–67; Haggren 2015: 429–431.
- ⁸⁵ Suhonen 2002; Salminen 2013: 70–74, 288.

LITERATURE

Digital archive databases

DF Diplomatarium Fennicum <<http://df.narc.fi/>>

Unpublished reports

ark-byroo 2016: Mäkkylän Puustellinmäen kylätontin arkeologiset kaivaukset 2015. Tutkimusraportti 31.3.2016. Excavation report. The archive of the Finnish Heritage Agency, Helsinki.

Literature

Alenius, Teija 2011. From forest to a farmland. Palaeoenvironmental reconstruction of the colonization of Western Nyland. *Maritime Landscape in Change. Archaeological, Historical, Palaeoecological and Geological Studies on Western Nyland*. *Iskos* 19. Suomen muinaismuistoyhdistys. Helsinki. 87–116.

Alenius, Teija; Haggren, Georg; Koivisto, Satu; Vanhanen, Santeri & Shinya, Sugita 2017. Landscape dynamics in southern Finland during the Iron Age and the Early Modern Era – Pollen-based landscape reconstruction (LRA), macrofossil and historical data from Western Nyland. *Journal of Archaeological Science. Reports*. 12. 12–24.

Anthoni, Eric 1970. *Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel*. Skrifter utgivna av svenska litteratursällskapet i Finland 442. Helsingfors.

Ehrnsten, Frida 2019. *Pengar för gemene man? Det medeltida myntbruket i Finland*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XXVI. Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku.

Eihmane, Eva 2009. The Baltic Crusades: A Clash of Two Identities. In Murray, Alan V. 2009 (ed.). *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Ashgate, Farnham. 37–51.

Enqvist, Johanna 2006. Karelian ware: pottery of Slavonic type in Eastern Finland. *People, material culture and environment in the north*. *Studia humaniora ouluensia* I. 412–419.

Forsén, Björn & Jukka Moisanen 1995. Svartån och bebyggelssen runt denna. *Finskt Museum* 1993, 26–49.

Granlund, Åke 1972: Uudenmaan asuttaminen paikannimien valossa. *Nimikirja. Kalevalaseuran vuosikirja* 52. 313–321.

Hackman, Alfred 1917. Om Nylands kolonisation under järnålder. *Historisk tidskrift för Finland* 1917. 199–211, 241–283.

Haggren, Georg 2005. Arkeologiska undersökningar på en medeltida bytomt i Köklax, Esbo. *Nordenskiöld samfundets tidskrift* 65. 83–102.

Haggren, Georg 2007. Frälset, kolonisation och sockenbildningen i Västra Nyland. *Suomen museo* 2006. 55–68.

Haggren, Georg 2008. Uudenmaan synty. Länstisen Uudenmaan keskiaika. In *Kylä. Keskiaikaa Itämeren rannalla*. Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 10. Espoon kaupunginmuseo. Espoo. 34–55.

Haggren, Georg 2011a. Colonization, Desertion and Entrenchment of Settlements in Western Nyland ca. 1300–1635. *Maritime Landscape in Change. Archaeological, Historical, Palaeological and Geological Studies in Western Nyland*. *ISKOS* 19. Helsinki. 152–179.

Haggren, Georg 2011b. The Colonization of Western Nyland in the Middle Ages. In Poutanen, M. (ed.), *Colonists on the Shores of the Gulf of Finland. Medieval Settlement in the Coastal Regions of Estonia and Finland*. Vantaa City Museum publications 22. Vantaa. 7–25.

Haggren, Georg 2015. Keskiajan arkeologia. In *Muinaisuutemmen jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Helsinki. 369–536.

Haggren, Georg 2016. The Context of the Desertion of Mankby – King Gustaf Vasa and His Network of Royal Demesnes. In Harjula, J., Helamaa, M., Haarala, J. & Immonen V. (eds.), *Mankby. A Deserted Medieval Village on the Coast of Southern Finland*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XXII. Turku. 45–72.

Haggren, Georg; Jansson, Henrik & Aki Pihlman 2003. Snappertunan Kulläkersbacken. Unohdetut tutkimuskohde unohdetulla alueella. *Muinaistutkija* 3/2003. 13–24.

Haggren, Georg & Ulrika Rosendahl 2016. Mankby. The Life Course of a Medieval Village site. In Harjula, J., Helamaa, M., Haarala, J. & Immonen V. (eds.), *Mankby. A Deserted Medi-*

eval Village on the Coast of Southern Finland. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XXII. Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku. 73–88.

Haggrén, Georg & Elina Terävä 2012. Lasipika-reita keskiaikaisilta kylätonteilta. SKAS 1-2/2012. 41–50.

Heinonen, Tuuli 2012. Gubbackan paja. Varhais-ta raudankäsittelyä Uudellamaalla. In Russow, E. (ed.): *Padise ja Vantaa. Keskiajan silta Padisen ja Vantaan välillä*. Padise. 291–304.

Heinonen, Tuuli 2021 (submitted manuscript): From seasonal settlement to medieval villages? Early medieval settlement in coastal region of Nyland, Southern Finland. *Ruralia XIII*.

Hiekkanen, Markus 2007. *Suomen keskiajan kivikirkot*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1117. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Huldén, Lars 2002. Vad berättar ortnamnen om den svenska bosättningsens uppkomst i Finland? In Ivars, A.-M. & Huldén, L. (eds), *När kom svenskarna till Finland*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 646. Helsinki. 63–80.

Jansson, Henrik; Haggrén, Georg; Mannermaa, Kristiina & Tenhunen, Tanja 2010. Settlement history and economy of the Gunnarsängen site at the Hanko peninsula. *Fennoscandia archaeologica* XXVII. 69–88.

Kadakas, Villu & Riikka Väisänen 2011. Padisen sisterssiläisluostarin sekä Gubbackan ja Mårtensbyn kylätonttien keramiikkalöydöistä. In Russow, E. (ed.), *Padise ja Vantaa. Keskiajan silta Padisen ja Vantaan välillä*. Padise. 323–352.

Kepsu, Saulo 2005. *Uuteen maahan. Helsingin ja Vantaan vanha asutus ja nimistö*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1027. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Kepsu, Saulo 2010. De gamla bebyggelsenamnen i Esbo. *Byarna i Esbo. De gamla bebyggelsenamn och bylandskapet*. Esbo stad, Esbo. 9–156.

Kerkkonen, Gunvor 1963. *Helsing medeltid*. Borgå.

Kivikoski, Ella 1973. *Die Eisenzeit Finnlands*. Finnische Altertumsgesellschaft, Helsinki.

Knuutinen, Tarja 2020 (manuscript): Medieval castle and formation of landscape. Settlement development in Karis region before and after the establishment of Raseborg Castle. Harjula, J., Heinonen, T., Holappa M. & Knuutinen, T. (eds.) (Forthcoming), *New approaches to the*

Raseborg Castle. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae [TBA]. Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku.

Koivisto, Andreas 2011. Settlement at Gubbacka site. In Poutanen, M. (ed.), *Colonists on the Shores of the Gulf of Finland. Medieval Settlement in the Coastal Regions of Estonia and Finland*. Vantaa City Museum publications 22. Vantaa. 67–78.

Koivisto, Andreas 2012. Talonpoikaiselämää keskiajan Gubbackassa. In Russow, E. (ed.), *Padise ja Vantaa. Keskiajan silta Padisen ja Vantaan välillä*. Padise. 271–290.

Kuisma, Markku 1990. *Helsingin pitäjän historia II, 1550–1713*. Vantaan kaupunki.

Kuusela, Jari-Matti; Nurmi, Risto & Ville Hakamäki 2016. Co-existence and Colonisation: Re-assessing the Settlement History of the Pre-Christian Bothnian Bay Coast. *Norwegian Archaeological Review* 49:2. 177–203.

Laakso, Ville 2014. *Papinniemi in Uukuniemi and Related Archaeological Sites of Eastern Orthodox Cultural Area in Finland*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XIX. Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku.

Lehtonen, Tuomas M. S. 2007. Finlands erövring och frälsningshistoria: Sankt Henrik, Finlands kristnande och uppbyggandet av det förflutna. *Finskt museum* 2006. 7–26.

Lind, Thomas 2001. Consequences of the Baltic Crusades in Target Areas: The Case of Karelia. In Murray, A. V. (ed.), *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1150–1500*. Ashgate, Aldershot. 133–150.

Linkkvist, Thomas 2001. Crusades and Crusading Ideology in the Political History of Sweden, 1140–1500. In Murray, A. V. (ed.), *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1150–1500*. Ashgate, Aldershot. 119–130.

Linkkvist, Thomas 2002. Sverige och Finland under tidig medeltid. In Ivars, A.-M. & Huldén, L. (eds.), *När kom svenskarna till Finland*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 646. Helsinki. 39–50.

Meinader, C.F. 1983. Om svenskarnes inflyttning till Finland. *Historisk tidskrift för Finland*. Årgång 68. Helsinki. 231–251.

Mikkola, Esa 2009. The Mikkeli Tuukkala Cemetery – The 2009 Excavations and New Interpretations. *Fennoscandia Archaeologica* XXVI. 177–185.

- Mikkola, Esa 2019: Mikkelin Tuukkalan rumiskalmiston ajoitus. In Niukkanen, M. & Perälä, S. (eds), *Monttu auki* 2. Museovirasto, Helsinki. 58–77.
- Mugurēvičs, Ēvalds 1974. Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11. līdz 15. gs. *Arheoloģija un etnogrāfija* XI. 220–236.
- Murray, Alan V. (ed.), *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1150–1500*. Ashgate, Aldershot.
- Murray, Alan V. 2009 (ed.). *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Ashgate, Farnham.
- Peets, Jüri 2003. *The Power of Iron. Iron Production and Blacksmithy in Estonia and Neighbouring Areas in Prehistoric Period and the Middle Ages*. Muinaisaja teadus 12. Tallinn.
- Pitkänen, Ritva Liisa 1985. *Turunmaan saariston suomalainen lainanimistö*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 418. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Purhonen, Paula 1998. *Kristinuskon saapumisesta Suomeen. Uskontoarkeologinen tutkimus*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 106. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Ramsay, August 1936. *Esbo socken och Esbogård på 1600-talet*. Esbo II. Helsinki.
- Rosendahl, Ulrika 2008. Kolonisaatio ja uudisasukkaat varhaisella keskiajalla. *Kylä. Keskiaikaa Itämeren rannalla*. Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 11. Espoon kaupunginmuseo, Espoo. 56–69.
- Rosendahl, Ulrika 2016. Rural Encounters in Medieval Espoo. The Emergence and Development of Settlement in a Colonised area. In Harjula, J., Helamaa, M., Haarala, J. & Immonen V. (eds.), *Mankby. A Deserted Medieval Village on the Coast of Southern Finland*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XXII. Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku. 30–44.
- Salminen, Tapani 1993. *Suuri Rantatie. Stora Strandvägen*. Tiemuseon julkaisuja 7. Tielaitos, Helsinki.
- Salminen, Tapani 2013. *Vantaan ja Helsingin pitäjän keskiaika*. Vantaan kaupunki, Vantaa.
- Salonen, Anna-Maria 2017. Naudan hampaita ja nauriskuoppia. Kyläkalmistot muinaisjään-
nöstötyypinä. SKAS 2/2016. 16–24.
- Salonen, Anna-Maria & Haggrén, Georg 2016. A Manor House of the Nobility? Building 23. In Harjula, J., Helamaa, M., Haarala, J. & Immonen V. (eds.), *Mankby. A Deserted Medieval Village on the Coast of Southern Finland*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XXII. Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku. 97–112.
- Suhonen, Veli-Pekka 2002. Asuntolinnasta palatsilinnasta, kahden varhaiskeskiaikaisena pidetyn linnan ajoitukset nykytutkimuksen valossa. SKAS 2/2002. 16–22.
- Taavitsainen, Jussi-Pekka 2002. Arkeologi, etnicitet och spark – teoretiska och metodiska problem. In Ivars, A.-M. & Huldén, L. (eds.), *När kom svenskarna till Finland? Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* 646. Helsingfors, 99–105.
- Terävä, Elina 2016. Finds from Mankby. Everyday life and work in the village with a hint of luxury. In Harjula, J., Helamaa, M., Haarala, J. & Immonen V. (eds.), *Mankby. A Deserted Medieval Village on the Coast of Southern Finland*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XXII. Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku. 139–166.
- Tuovinen, Tapani 2011. The Finnish Archipelago from AD 500 to 1550 – A Zone of Interaction. *Maritime Landscape in Change. Archaeological, Historical, Palaeological and Geological Studies in Western Nyland*. ISKOS 19. Suomen muinaismuistoyhdistys. Helsinki. 10–60.
- Tvauri, Anders 2000. Loode-Vene päritolu slaavi keraamika Eestis 11.-16. sajandil. *Eesti Arheoloogia Ajakiri* 4:2. 91–119.
- Wessman, Anna 2016. Women along the Riverbanks. New Iron Age Finds from Espoo. In Harjula, J., Helamaa, M., Haarala, J. & Immonen V. (eds.), *Mankby. A Deserted Medieval Village on the Coast of Southern Finland*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XXII. Turku. 17–29.

AIDALLA RAJATUT

RAVATTULAN RISTIMÄKI JA KESKIAIKAiset KIRKKO Aidat

ABSTRACT

Surrounded by a Wall – Ravattula Ristimäki and other Medieval Churchyard Enclosures.

From the Middle Ages onwards, a marked boundary was prerequisite for a Christian cemetery or churchyard. The oldest known church in Finland, Ravattula Ristimäki in Kaarina, therefore also provides the earliest example of ecclesiastical fence remains in the country. It consists of an oval, 137-metre long stone foundation belonging to a wall, which surrounded the churchyard. This was constructed in the late 12th century, at the same time, or almost at the time, as the church building, based on the dating and the regular location of the structures.

In a wider Nordic Medieval context, the enclosure around a Christian churchyard or cemetery could consist of a wooden fence, a stone wall, or a mixed combination thereof. These could be constructed using various techniques. So far, examples of the first two of these three categories are known for sure from medieval Finland. Furthermore two sub-groups can be detected within the stone wall category in Finland: walls constructed from piled stones or using a dry-stone technique and walls constructed of stones bound together by mortar. It has been suggested that a simple ditch could also serve as a boundary marker, but this would require an adjacent stone or wooden barrier to be present.

Due to possible subsequent changes, such as extensions or modifications of the churchyards, and generally poor preservation of wood, original fences and walls are hard to find and difficult to date. The construction of medieval churchyard barriers could vary considerable and should not be understood as standardized structures. It is only in the case of parish churchyards during the late Middle Ages that we can speak of uniform structures especially in relation to stone walls.

Keywords: boundaries, churchyards, Christianity, medieval walls, Ravattula Ristimäki

Asiasanat: aidat, kirkkomaat, Kristinuskko, rajaaminen, Ravattula Ristimäki

JOHDANTO

Kristinuskon omaksumisesta lähtien yhteinä keskeisenä perusperiaatteena on ollut, että kristityn vainajan osaksi tulee kristillinen haudaus. Keskiajalla haudaus tärkeänä kirkollisena toimituksena oli keskitetty lähinnä kirkkorakennuksen si-

sälle lattian alle ja etenkin kirkon ympärillä sijaitsevalle kirkkomaa. Hautausmaataattiin vihkimällä haudausmaaksi ja kirkkomaa kristilliseksi haudausmaaksi ja rajaamalla alue aidalla.¹

Rajaamisen taustalla on yleinen ajatus haudaukseen käytetyn alueen erityisestä luonteesta. Hautausmaahan konkreettinen

merkitseminen tarkoitti, että reunoja kiertävä aita tai muu raja-
muodosti samalla fyysisen esteen. Kirkollisilla kohteilla on tämän avulla voitu pitää esimerkiksi petoeläimet ja epätoivottu karja pois alueelta. Lisäksi aitaamisella on voitu ohjata ja kontrolloida ihmisten kulkua hautausmaalle ja kirkkoon. Erottamisen luonne ei ole kuitenkaan ollut pelkästään käytännöllinen, vaan aitaamisella on ollut myös symbolisia merkityksiä. Aidalla kirkollinen maa on erotettu sen ympärillä olevasta maallisesta alueesta. Kyseessä on raja pyhän ja profaanin sekä elävien ja kuolleiden välillä.

Kanoninen laki ja vanha paikallinen tapaperinne muodostivat keskiajan Ruotsissa perustan kristillisille, kirkon hyväksymille hautauksille. Katolisen kirkon oikeusjärjestelmä, kanoninen oikeus, koottiin vanhemmista kokoelmista, kirkolliskokousten päätöksistä ja muista teksteistä yhteen noin vuonna 1140. Lisäyksineen ja laajennuksineen se oli voimassa reformaatioajalle asti. Maakuntalaeissa, jotka on laadittu kirjalliseen muotoon lähinnä 1200-luvun kuluessa ja 1300-luvun alussa, yhdistyivät puolestaan paikalliset oikeustavat kuninkaan ja kirkon antamiin säädöksiin. Kaikissa laeissa oli kirkkokaari, mutta lakien yksityiskohtainen sisältö vaihteli maakunnasta riippuen. Koko Ruotsin valtakuntaan myöhemmin ulotetusta kaupungin- ja maanlaista kirkkokaari puuttui. Tämä puute korvattiin käytännössä vuonna 1296 vahvistetulla Uplannin maakuntalailla, jonka kirkkokaari luettiin aina uuden ajan alkuun asti valtakunnan lakiin kuuluvaksi.²

Ruotsissa kirkon ympäristöön rajattua aluetta on jo 1000-luvulla kutsuttu nimellä *kyrkogård*. Tällä on tarkoitettu sekä alueen reunaa kiertävää aita-
että erityisesti alueen sisälle jäävää kirkkomaata.³ Termi esiintyy ensimmäistä kertaa suomeksi muodossa

kirkkoaita herra Martin vuonna 1570 kääntämässä, alun perin vuonna 1442 vahvistetussa kuningas Kristofferin maanlaissa. Skandinaavisen mallin mukaisesti sana pitää sisällään sekä aidan rakenteena kuin sen rajaaman kirkkomaankin. Kirkkoaidan ja kirkkomaan ohella myös muissa kirkollista hautausmaata kuvaavissa termeissä, kuten edellisiin nähden synonyymisessä kirkkotarhassa, korostuu hautapaikan sijaintia kuvaava kirkkokeskeisyys.⁴

Ruotsalaisen kirkkohistorioitsija **Bertil Nilssonin** mukaan ruotsalaisissa ja norjalaisissa maakuntalaeissa on sääntöjä vainajien hautaamisesta ja uuden hautausmaan käyttöön ottamisesta, mutta kirkkomaiden mallista tai yleisestä ulkomuodosta ei näistä tai kanonisesta oikeudestakaan löydy suoria määräyksiä.⁵ Päätelmiä kirkkomaiden laajuudesta on kuitenkin voitu tehdä asyyli- eli turvapaikkaoikeuksia tarkastelemalla. Kirkon luonteesta riippuen suoja-alueen koko on vaihdellut kappelin ja pienemmän kirkon noin 45 metristä isompien kirkkojen noin 60 metriin, katedraalien juridisen turvapaikan ollessa noin 90 metriä.⁶ Turvapaikan sisään on kirkon lisäksi kuulunut myös rakennusta ympäröivä alue, yleensä siis kirkkomaata.

Pohjoismaisessa lainsäädännössä myös konkreettiseen kirkkoaitaan on kiinnitetty huomiota jo varhaiselta keskialjalta lähtien. Esimerkiksi ruotsalaisista ja norjalaisista maakuntalaeista käy ilmi, joskin epäsuorasti, että aitojen rakennusmateriaalina voitiin käyttää niin puuta kuin kiveäkin.⁷ Näiden rinnalla tanskalaisissa laeissa mainitaan lisäksi kirkkomaata kiertävä, maahan kaivettu oja.⁸

Kirkkomaan aitaamisen taustalla on edellä mainittujen teologisten aspektien lisäksi ollut myös monia käytännön syitä. Vuonna 1554, reformaatiokaudella, **Kustaa Vaasan**

seurakunnille osoittamassa kirjeessä painotettiin pitämään sakon uhalla eläimet poissa kirkkomailta.⁹ Samana vuonna annetussa asetuksessa määrättiin kirkkomaat pidettäväksi siisteinä ja kunnollisesti suljettuina niihin haudattujen vainajien kunniaksi.¹⁰ Viimeksi mainittu teksti otettiin mukaan myös vuoden 1571 kirkkojärjestykseen.¹¹ Sekä keskiaikaisissa että uuden ajan laeissa korostettiin aitojen ja porttien kunnossapitoa erityisesti vapaana kulkevien koti- ja villieläinten pääsyn estämiseksi kirkkomaalle.

Aikojen kuluessa aitoja on rakennettu kokonaan uudelleen ja niiden perustamistapaa on voitu samalla myös muuttaa. Esimerkiksi kevyemmistä puisista aidoista saatettiin siirtyä kivisiin aitarakenteisiin. Vanhojen, jo keskiajalta peräisin olevien aitojen häviämistä on nopeutettu myös lainsäädännön voimin. Esimerkiksi vuonna 1764 annettiin kuninkaallinen määräys, jonka perusteella seurakunnat velvoitettiin sakon uhalla rakentamaan aidat ilman laastia, kalkkia tai kattamista, ainoastaan kivimateriaalista kylmämuuraamalla. Tämän seurauksena keskiaikaiset tai sitä nuoremmat muuratut aidat, kuten myös hirsiaidat, vaihdettiin vähitellen kivistä ladottuihin aitoihin. Määräystä täydennettiin 1800-luvun alussa kuitenkin niin, että paikkakunnilla, joissa kiveä ei ollut helposti saatavilla, voitiin rakennusaineena käyttää myös puuta.¹²

KESKIAIKAISET AIDAT AINEISTONA

Tässä artikkelissa tarkastellaan varhaisimpia kirkkomaan aitoja ja kirkkomaita Suomessa. Pääasiallisena tutkimuskohteena ja esimerkkiaineistoa toimii Kaarinassa sijaitseva Ravattulan Ristimäen muinaisjäännöskokonaisuus. Paikalta on tämän kirjoittajan johdolla kaivettu 2010-luvulla esiin

varhaisen kirkollisen rakennuksen jäännökset, noin 60 ruumishautaa ja mäkialueen reunoja kiertävä kivirakenne, joka on tulkittu kirkkomaan aidaksi.¹³ Aineiston aineellaisuuden vuoksi viimeksi mainittua aittaa käsittelevät kaivaushavainnot esitetään tässä yksityiskohtaisesti ja ne pyritään myös liittämään osaksi rakenteen tulkinnallista prosessia. Artikkelissa esitetään aidalle ja sen kululle myös rekonstruktioehdotus sekä rakenteen tarkempi ajoitus.

Ristiretkiajan loppuun ja keskiajan vaihteeseen, lähinnä 1100- ja 1200-lukujen molemmin puolin ajoittuvan Ravattulan kirkkomaan aidan vertaaminen muihin suomalaisiin kohteisiin on käytännössä lähes mahdotonta. Toista samalle ajanjaksonle sijoittuvaa kirkollista kokonaisuutta ei – ainakaan toistaiseksi – ole varmuudella löydetty. Koska tarkkoja tietoja vanhemmista kirkkomaan aidoista ei ole käytettävissä, yksityiskohtia yritetään rekonstruoida sekä nuorempien esimerkkien että muiden aineistojen avulla. Aitarakenteiden tarkastelu ulotetaan keskiajan loppuun ja reformaatiokauteen asti, kun taas nuorimpien rakenteiden osalta käsitellään myös uudelle ajalle ajoittuvia hirsiaitoja.

Ravattulasta esiin kaivettua rakennetta verrataan eri lähteistä löytyviin aitaesimerkkeihin etenkin Suomen, mutta myös Skandinavian alueelta. Vertailuaineistoksi on haettu myös epämääräisempien, keskiaikaisina pidettyjen tai sellaisiksi tulkituttujen, kirkkoaitojen jäännöksiä. Arkeologinen materiaali muodostaa aihepiirin tarkastelun keskeisimmän aineiston. Tutkimuksen kannalta käsiteltävän aikakauden kirkkoaidat voidaan liittää lähes kokonaan rakennus- tai kirkkoarkeologian piiriin. Koska arkeologisia kirkkoaitahavainnoja ei toistaiseksi ole koottu yhteen, käsitellään aihetta tässä alan tutkimuskirjallisuudesta

ja -raporteista kerättyjen yksittäisten esimerkkien valossa.

Kanonisen oikeuden sekä Ruotsin, Norjan ja Islannin maakunta- ja maanlakien säännösten mukaista hautaamista aikavälillä 1140–1350 on tutkinut etenkin edellä jo mainittu Bertil Nilsson. Useissa Nilssonin tutkimuksissa käsitellään myös kirkkomaan rajaamista.¹⁴ Keskiäikaisen Ruotsin kirkkoaitoja ja läpikäytäviä on suhteellisen laajasta näkökulmasta tutkinut **Jan Johansson**. Työnsä aikarajaus huomioiden Johanssonilla on mukana jonkin verran myös suomalaisia esimerkkejä. Tanskalaisten kirkkomaiden vanhinta rajaamista ovat pohtineet erityisesti **Nils Engberg** ja **Jakob Kiefer-Olsen**.¹⁵ Aihepiiristä on Skandinaviassa tehty runsaasti yleiskatsauksia ja pienempiä osatutkimuksia. Viimeaikaisista tutkijoista mainittakoon esimerkiksi keskiäikaisia skandinaavisia kirkkomaita tilan ja rajaamisen määrittämisen kautta tarkastellut **Anna Hed Jakobsson** ja Ruotsin varhaisimpia kirkkomaita väitöskirjansa *Under runristad häll* osana kristillistymisen näkökulmasta käsitellyt **Cecilia Ljung**.¹⁶

Aineiston niukkuudesta johtuen on aiheen tutkimus Suomessa ollut varsin vähäistä. Keskiäikaisten tai keskiäikaisina pidettyjen kirkkomaiden laajennusten ja korjausten takia alkuperäisten aitojen rakenteellisia yksityiskohtia on konkreettisella tasolla hyvin haastavaa saada tarkastelun piiriin. Aitoja eri näkökulmista käsiteltäessä on huomiota kiinnitetty lähinnä säilyneisiin, 1700-luvun ja tätä nuorempiin rakenteisiin.¹⁷ Reformaatioajan ja 1600-luvun kirkkomaan aidoista on käytettävissä lähinnä vain satunnaisia asiakirjalähteitä, kun taas keskiäikaisten aitarakenteiden osalta ei tietoja käytännössä ole lainkaan säilynyt.¹⁸ Kotimaisen aineiston suhteen keskiäikaisia aitarakenteita ja portteja sekä kirkkomaiden

kokoa on laajimmin eri näkökulmista pohjittanut etenkin keskiäikaisia kivikirkkoja tutkinut **Markus Hiekkänen**.¹⁹

Vaikka kirkollisiin aitoihin keskittynyt kokoava tutkimus toistaiseksi puuttuukin, on yksittäisiin aitoihin kiinnitetty eri yhteyksissä huomiota. Näitä on käsitelty esimerkiksi Suomen kirkot -sarjan julkaisuissa ja monissa seurakunta- ja paikallishistoriateoksissa, jälkimmäisissä tosin tasoltaan vaihtelevasti. Laajemmin kirkkomaan aitoja on tarkasteltu luonteeltaan yleisimmistä kulttuurihistoriallisista ja kansatieteellisistä lähtökohdista käsin.²⁰

RAVATTULAN MUINAISJÄÄNNÖS- KOKONAISUUS JA RISTIMÄEN KIVIRAKENTEET

Kaarinassa Aurajoen varrella Ravattulan kylästä vuonna 2013 todettu kirkkorakennus ajoittuu 1100- ja 1200-lukujen vaihteeseen. Ravattulan kirkko on ollut peltojen ympäröimällä, Ristimäeksi kutsutulla harjanteella. Kyseessä on muodoltaan soikeahko, pohjoisluoteesta eteläkaakkoon suuntautuva metsää kasvava matala mäki, jonka suurin koko on noin 75 x 45 m. Mäen laki nousee ympäröivien savipeltojen pintaa vain noin 2–2,5 m korkeammalle. Ristimäen maaperä on pääosin moreenia, ja ainoastaan alueen pohjoislaidassa on paikoitellen näkyvissä paljasta kalliopintaa. Lakialue on erittäin tasainen, sillä sen korkeusero pohjois- ja etelälaidan välillä on ainoastaan metrin luokkaa. Rinnepelto, jolla Ristimäki sijaitsee, viettää etelään kohti Aurajokea, joka virtaa mäestä noin 250 m etäisyydellä. Ravattulan historiallinen, yhä asuttu kylämäki sijaitsee Ristimäeltä vajaan 250 m päässä koillisessa.²¹

Erilaisia kivirakenteita havaittiin paikalta jo alueen inventoinnin yhteydessä 1990-lu-

Kuva 1. Ravattulan Ristimäen kirkkomaan lounaiskulman maantasaista aitarakennetta esillä vuoden 2016 kaivausten yhteydessä. Kiveyksen päältä on poistettu ohut pintamaakerros. Kuvattu luoteeseen
 Kuva: J. Ruohonen.

vun lopulla, kun arkeologi **Kaisa Lehtonen** havaitsi mäeltä todennäköisen ruumiskalmiston lisäksi laajan kivikon.²² Tätä mäen pohjoisosassa sijaitsevaa muodoltaan epämääräistä tai pyöreähköä kiveystä hän piti mahdollisena hautarauniona tai polttokalmistokiveyksenä. Mäen koillisosasta löytyi lisäksi todennäköinen raivausröykkiö, jokaan kohteen sijainnin perusteella Lehtonen ei sulkenut kokonaan pois hautaraunion mahdollisuutta.

Arkeologisia kaivauksia Ravattulan Ristimäellä tehtiin tämän kirjoittajan johdolla vuodesta 2010 vuoteen 2016. Tutkimuksissa mahdollisesta polttokalmistosta ei saatu lainkaan havaintoja. Pohjoislaidan kivistä suuri osa oli lohkontuja, ja osassa oli myös poranjälkiä. Kivet oli tuotu paikalle todennäköisesti 1900-luvun kuluessa, sillä useimmat sijaitsivat humuspitoisessa pintamaakerroksessa tai jopa kokonaan sen päällä. Myös kaakkoisosan kiviraunio osoittautui tuoreeksi raivausröykkiöksi. Lisäksi mäen eteläosasta havaittiin pienempiä peltokivikasoja. Ristimäen etelälaitaan, harvahkoon riviin metsikön reunalle, oli lisäksi tuotu kookkaita kiviä. Mäkialueen keskeinen osa oli kuitenkin täysin kivetön. Muutamiin

maantasaisiin tai lähes maantasaisiin, pinnaltaan sammaloituneisiin kiviin ei kaivaushankkeen alkuvaiheessa kiinnitetty vielä huomiota.

AITARAKENTEN YKSITYISKOHDAT

Ensimmäisen kerran Ristimäkeä kiertäneeseen aitaan kuuluvaa kivirakennetta saatiin esille vuonna 2010. Tuolloin mäen koillisosaan vanhan metsätien kohdalle kaivettiin 1 m² kokoinen koekuoppa (KK3), josta pintamaan poistamisen jälkeen havaittiin kivirakenteen reunaa. Pienen otoksen perusteella kiviä ei tuolloin tulkittu aidan osaksi, vaan tielle tuoduksi täyttöainekseksi. Näkemys voitiin kuitenkin kyseenalaistaa heti seuraavana vuotena, kun vastakkaiselta laidalta mäen lounaisosasta saatiin esiin säännöllistä kivirakennetta. Tuolloin huomattiin myös koeojan molemmiin puolin kaivamattomalla alueella joitain maan sisästä pilkistäviä sammaloituneita kiviä, jotka kaivauhavaintojen perusteella oli mahdollista yhdistää saman rakenteen osaksi. Kiveys siis todennäköisesti jatkui mäen reunaa mukailen koeojasta sekä pohjoiseen että etelään.

Esiin saatua kivirakennetta ryhdyttiin pitämään mäkeä reunustavan aidan jäänöksenä. Vaikka laidunalueen aitaamiseksi rakenne vaikutti aivan liian vankkatekoiselta, ei sen ikäasemaa tai muuta luonnetta tutkimusten alkuvaiheessa vielä tarkemmin pohdittu. Rakennetta ei myöskään vielä yhdistetty kirkolliseen toimintaan, sillä Ravattulan kirkkorakennus todettiin paikalta vasta myöhemmin, vuonna 2013. Ruumiskalmistoa rajaavan aidan tulkinnessa kirjoittaja oli puolestaan varovainen, sillä vastaavalle aikakaudelle mahdollisesti sijoituihin aitarakenteisiin oli aiemmin suhtauduttu myös kriittisesti.²³

Maan pinnalle heikosti erottuvia rakenteen kiviä havaittiin ainoastaan mäen lounaisosasta. Koska olettamuksena oli, että rakenne kiertää koko mäkialuetta, jatkettiin seuraavina vuosina tutkimuksia kivirakenteen koon, ajoituksen ja funktion selvittämiseksi. Rakennetta ei vähistä resursseista johtuen voitu ottaa kokonaan esille, vaan sen luonnetta selvitettiin edellä mainitun koe-kuopan ja koeojan lisäksi eri puolille mäki- aluetta kaivettujen 1–2 m leveiden koeojien avulla. Mäkialueen reunoille ulottuneiden ojen tarkoituksena oli aidan sijainnin ja rakenteen lisäksi selvittää ruumiskalmiston laajuutta ja samalla myös etsiä sen rajoja. Kirkkomaiden rajojen arkeologisen tutkimuksen kannalta onkin painotettu, että pelkät rakennetta leikkaavat koeojat eivät ole kokonaisuuden kannalta riittäviä, vaan tutkimusalueet tulisi ulottaa aidasta myös kauemmas.²⁴ Mahdollisuuksien mukaan Ristimäellä koeojia jatkettiin myös näkyvien rakenteiden ulkopuolelle. Leikkauksista oli mahdollista ottaa myös rakenteen ikää selvittäviä ajoitusnäytteitä.

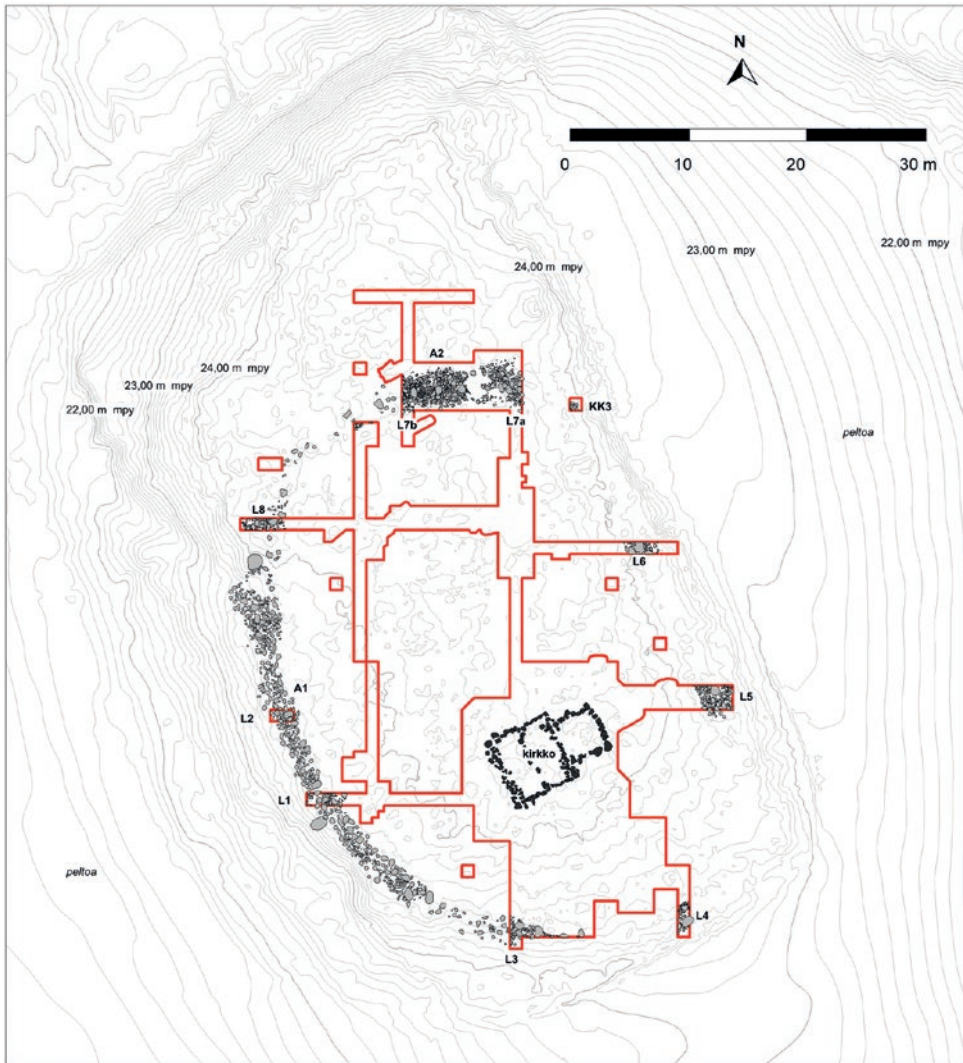
Ojat sijoitettiin aidan kulkusuuntaan nähden poikittain tai lähes poikittain, ja ne kaivettiin tasokaivausmenetelmää hyö-

dyntäen teknisinä 5–10 cm maakerroksina. Kiviä ei jokaisen koeojan osalta poistettu, vaan näissä esiin otettu rakenne tyydyttiin ainoastaan dokumentoimaan kuvaamalla ja piirtämällä. Vuosina 2011–2016 Ristimäelle tehtiin kaikkiaan kahdeksan rakenteen läpi kulkevaa koeojaa (L1-8), joiden lisäksi kiveyksen pintarakennetta dokumentoitiin mäen länsireunasta ja pohjoisosasta (alueet A1–2) humuspitoista pintamaata pois kuorimalla yhteensä noin 40 m matkalta (kuvat 1 ja 2).

Kirkkomaata rajaavan aidan perustus oli kokonaisuutena säilynyt suhteellisen hyvin. Rakenteen pintaosa kätkeytyi humuspitoisen mineraalimaan alle, josta se voitiin tavoittaa viimeistään 15–20 cm syvyydestä. Koska säilynyt aitarakenne oli maan sisässä, voitiin mäelle myöhemmin päätynyt sekundaarinen materiaali, esimerkiksi lähistöltä tuodut peltokivet, erottaa aitakivistä niiden alla olevan humuskerroksen perusteella.

Aidan perustamistapa on mahdollista määrittää kiveyksen kohdalle avattujen tutkimusalueiden ja leikkausten avulla. Havaintojen perusteella maahan on ensimmäisenä kaivettu poikkileikkaukseltaan melko loivareunainen, paikasta riippuen 130–180 cm leveä ja 35–50 cm syvä oja- mainen kaivanto, johon muokkaamattomia luonnonkiviä on kasattu (kuva 3). Kaikkialla on isompien kivien välejä täytetty pienemmän kiviaineksen lisäksi myös kuopasta alun perin kaivetulla maa-aineksella. Säilyneelle rakenteelle leimaa-antavaa onkin sen kiven- ja maansekaisuus. Kaivanto on luonnollisesti ollut matalampi niillä kohdin mäkeä, jossa peruskallio on lähellä maanpintaa. Esimerkiksi mäen koillisosassa kiviainesta on määrällisesti muuta rakennetta vähemmän, sillä kalliopinta on alueella vain noin 30–40 cm syvyydellä. Paljaalle kalliopinnalle ei aita ole ryhdytty

Kuva 2: Ravattulan Ristimäen 2010–2016 kaivausalueet (punainen raja). Karttaan on merkitty artikkelissa käsiteltävät tutkimusalueet (L1–8 ja A1–2 sekä KK3) ja esiin otetut aitarakenteen kivet. Korkeuskäyrät esitetty 10 cm välein. Kuva: J. Ruohonen ja S. Tuomenoja.

missään pystyttämään. Vaikuttaa jopa siltä, että kaivettu oja olisi ollut jonkinlainen edellytys aidan rakentamiselle.

Rakenteessa olevien kivien koko on vaihdellut huomattavasti. Pääsääntöisesti kookkaimmat, halkaisijaltaan noin 30–60 cm olevat kivet on asetettu reunoille, ja väliin jäävä tila on täytetty tätä pienemmillä kivillä. Nyrkinkokoa pienempiä kiviä ei täyteenä ole juurikaan käytetty. Rakenteel-

lisena, mutta myöskin ajoittavana huomiona mainittakoon, ettei laastia, tiiltä tai muokattuja kiviä ei ole aitarakenteesta lainkaan löytynyt: ne ilmestyvät kotimaiseen aineistoon muutoinkin vasta myöhemmin, 1200-luvun toisella puoliskolla.²⁵

Kivirakenne ei ole kauttaaltaan yhtenäisen. Mäen pohjoislaidasta avatulla alueella (L7) isoimmat kivet on sijoitettu reunojen sijaan rakenteen keskelle. Täältä tavattiin

kookkaita, peräti 50–70 cm halkaisijaltaan olevia suhteellisen tasapintaisia kiviä lähes määräväleihin, noin kahden metrin etäisyydellä toisistaan. Vaikka havainnot ovat satunnaisia, saatiin kookkaita kiviä esille myös itäreunan koeojista. Tämä rakenteellinen yksityiskohta saattaa antaa vihjeen aidan maanpäällisestä osasta ainakin kyseisellä alueella. Voisivatko nämä olla aidan – maantason yläpuolelle ulottuvan osan – tukikiveystä? Tällöin kyseeseen saattaisi tulla lähinnä jonkinlainen hirsiaita tukiarkkura-kenteineen. Tätä vastaan puhuu kuitenkin se seikka, että pohjakiveys on puista salvosaitaa ajatellen aivan liian leveä ja vankka-rakenteinen. Minkäänlaisista leveämmistä arkkurakenteiden pohjista ei avatuilta alueilta myöskään saatu havaintoja. Rautanau-lojen lähes täydellinen puuttuminen voi vii-tata siihen, että paikalla on ollut korkeampi, joko kivistä kasattu tai kylmämuuraamalla ladottu, seinämä. Toisaalta säilyneen perus-kiveyksen päällä on voinut olla ilman nau-loja rakennettu kevytrakenteinen tai hirsistä salvottu puuaita.

Kuva 3. Aitarakenteen pohjan poikkileikkausta kirkon itäpuolella kohdassa L5 dokumentoidaan piirtämäl-lä. Leikkauksessa erottuu vaaleaa pohjamaata vasten loiva kivillä ja maalla täytetty kaivanto. Piirtämässä Siiri Tuomenoja. Kuva: J. Ruohonen.

Ristimäeltä esiin saatu kiveys on tulkit-tavissa mäkeä kiertäneen aidan – tietyn edellytyksin voitaisiin jopa puhua muurista – pohjaksi tai perustukseksi. Säilynyttä ra-kennetta, maan tasalle ulottunutta kiveystä, on pidettävä vain aidan pohjaosana. Tulkin-taa ainakin jonkin verran korkeammaksi ladotusta kiviaidasta tukee perustuksen mo-lemmin puolin rauenneet kivet. Esimerkiksi mäen pohjoislaidassa kiveys (L7) vaikutti pintamaan poistamisen jälkeen olevan jopa 3,1–3,4 m leveä. Tästä varsinaisen rakenteen ulkopuolelle molemmin puolin levinneitä irtokiviä oli noin metrin etäisyydellä. Alku-peräisen pohjarakenteen leveys maan tasalla on vaihdellut 1,2–1,3 m välillä. Myös mäen etelälaidassa (L2) tilanne oli samankaltai-nen, mutta siellä pintakiveyksen leveys oli vain 2,15 m. Tästä varsinaisen aitaraken-teen leveydeksi jäi pohjoislaidan tavoin 1,2 m. Aidasta sortuneita kiviä on luonnollisesti vain maan pinnan tuntumassa, heti humus-pitoisen pintamaan alla olevassa kerrok-sessa. Rakenteen reunoille rauenneita kiviä voidaan pitää merkinä aidan vähittäisestä rapistumisesta ja muusta hajoamisesta. Ai-dan maanpäällisiä osia on myöhemmin voi-tu tarkoituksella myös purkaa ja viedä pois esimerkiksi rakennusmateriaaliksi. Vaikka rakenne nyt on täysin maantasainen, on sen alkuperäistä korkeutta mahdollonta arkeolo-gisten havaintojen perusteella selvittää.

AIDAN KULKU JA KIRKON SIJAINTI

Aidan kokonaispituus on eri puolilta mäkeä esille otettujen kivien ja maaperän kairaus-ten perusteella noin 137 m. Kyse on esitet-tyihin mittauksiin perustuvasta arviosta. Yhteensä aitarakennetta on kaivauksissa otettu esille sen arvioidusta kokonaispituu-desta noin kolmasosa, kaikkiaan 46 m.

Näin kookkaaseen rakenteeseen on pelkän perustuksenkin osalta käytetty varsin huomattava määrä kiviainesta (kuva 4). Dokumentoitujen poikkileikkausten (L5 ja L7) perusteella on kiven- ja maansekaisen täyttöaineksen tilavuus aita varten kaivetussa perustusojassa vaihdellut metrin pituudella noin 0,6–1,1 m³ välillä. Koska täytöstä maa-aineksen osuus on arviolta puolet, on kiviä lähes 140 m pitkän aidan perustukseen laskennallisesti tarvittu noin 60 m³. Tällaista määrää kiviä ei löydy Ristimäen maaperästä, vaan valtaosa rakenteeseen käytetyistä aineksesta on täytynyt tuoda muualta. Rakennusmateriaalia ei ole kuitenkaan tarvinnut hakea kaukaa, sillä muokkaamattomia luonnonkiviä on ollut saatavilla kaikkialta lähiympäristöstä.

Kirkkomaan muoto on edellä mainittuihin havaintoihin perustuvan rekonstruktion (kuva 5) mukaan lähinnä soikeahko. Aidan kulku noudattaa etenkin sen etelä- ja itäosassa mäen luontaista topografiaa ja pohjamaan lajia. Se on poikkeuksetta rakennet-

tu moreenille, sen ulkopuolella savimaaksi muuttuvan alueen rajan lähelle. Rakenne on viettänyt hyvin loivasti lounaaseen maaston luontaisia muotoja noudattaen: aidan maantasainen pinta on mäen koillisosassa 24,30 m mpy korkeustasolla ja lounaiskulmassa 23,40 m mpy tasolla.

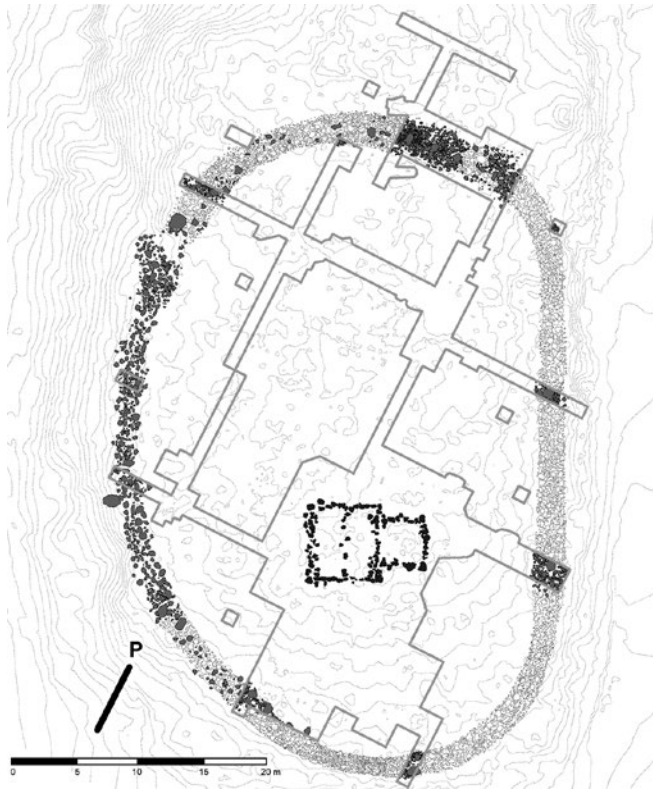
Ravattulan aidan sisään sulkema alue kattaa kaikkiaan noin 1300 m² alan. Varsinainen kirkkorakennus sijoittuu kirkkomaan sisällä sen eteläosaan. Kun kirkon seinälinjoja käytetään mittauksen pääilman suuntina, on aidan rajaaman alueen suurin pituus noin 49,5 m. Samasta linjasta mitattuna rakennuksen pohjoisseinästä kirkkomaan pohjoisosaan on matkaa 29,5 m ja eteläseinästä kirkkomaan eteläosaan 13,5 m. Pinta-alaltaan kirkkomaasta, kirkon pituussuuntaisen keskiakselin toimiessa alueen jakajana, reilu 2/3 sijaitsee (n. 900 m²) kirkon pohjoispuolella ja vajaa 1/3 (n. 400 m²) sen eteläpuolella.

Aidatun alueen leveys on suurimmillaan kirkkomaan pituusakselin keskivaiheilla ol-

Kuva 4. Aidan poikkileikkausta Ristimäen pohjoislaidalla kohdassa L7b. Aidan keskikohta kulkee seinämässä latan alla. Edustalle nostetut kivet ovat peräisin aitarakenteen poikki kulkeneesta metrin leveästä koeojasta. Kuvattu länteen. Kuva J. Ruohonen.

Kuva 5. Ravattulan kirkkomaan aita kokonaisuutena. Kaivaushavainnoin todetut kivirakenteet tummalla, muihin havaintoihin perustuva rekonstruktioehdotus harmaalla. Kuva J. Ruohonen ja S. Tuomenoja.

Vaikka aita ei olekaan muoltoltaan symmetrinen, sen edellä mainitut säännölliset mittasuhteet sekä kirkon sijainti aidatun alueen sisällä puhuvat rakentamisen yksityiskohtaisen suunnittelun puolesta. Tutkimusten alkuvaiheessa aidan linjauksen oletettiin noudattavan kokomäkelä alueella sen luontaisia reunoja. Näin ei kuitenkaan ollut, vaan

len noin 33,5 m. Kirkon kohdalta mitattuna alueen leveys vaihtelee puolestaan noin 31,5–32,5 m välillä. Kirkon keskiakselilta mitattuna runkokuoneen länsipuolelta etäisyys aitaan on noin 13,5 m ja kuorihuoneen itäpuolelta 10 m. Kirkkomaan leveysakselilta mitattuna rakennus sijoittuu siis kirkkomaan keskivaiheille. Jos tarkasteluun otetaan ainoastaan kirkon runkokuone, sijoittuu rakennus täsmällisesti kirkkomaan leveysakselin keskelle: matka sekä runkokuoneen itä- että länsipuolelta kirkkomaan aitaan on varsin tarkasti 13,5 m. Täsmälleen sama etäisyys, kuten aiemmin jo todettiin, on myös rakennuksen eteläsvivusta eteläisimpään aidanosaan. Sekä kirkkorakennuksen että kirkkomaan pohjois-eteläsuuntainen akseli ovat myös keskenään samansuuntaisia, kääntyneenä noin 27 astetta nykyisestä kompassipohjoisesta vastapäivään.

Ristimäen luoteis- ja koillisnurkissa aita kääntyy mäen poikki katkaisten sen luontaisen laen. Mäen pohjoisosaan, aidan ulkopuolelle, jää hiekkapitoista aluetta noin neljännes koko mäen pinta-alasta, lähes 400 m². Tämän jättäminen pois suljetusta alueesta viittaa siihen, että mäkeä kiertävällä aidalla on haluttu rajata nimenomaan kirkkomaaksi sovittu alue.

RAKENTEEN SUHTEELLINEN JA ABSOLUUTTINEN AJOITUS

Koska rakennusteknisten yksityiskohtien perusteella aita ei ole mahdollista tarkemmin ajoittaa, voidaan sen suhteelliseen ja absoluuttiseen ikäasemaan saada lisävalaistusta analysoimalla sekä rakenteesta tehtyjä löytöjä että siitä talletettuja näytteitä konteksteineen. Radiohiiliajoitusten perusteella

on käytännössä mahdollista saada selville rakenteen varhaisin mahdollinen ajankohta (tpq), jonka jälkeen aita on voitu tehdä.

Vuoden 2016 kaivaustutkimuksissa kirkon itäpuolelta esiin otetusta aitakiveyksestä löytyi musta, läpinäkymätön lasihelmi, joka oli koristeltu viidellä kehystetyllä silmäkuviolla (TYA 933:423). Tämänkaltaiset lasihelmet ajoitetaan yleisesti viikinkiajalta ristiretkiajalle, ja tätä läheisesti muistuttavia helmiä on löytynyt myös Ristimäeltä tutkituista ruumishautoista.²⁶ Tämän perusteella kyseinen yksilö voidaan karkeasti ajoittaa kalmiston käytön aikaiseksi.

Aidan kiven- ja maansekaisesta perustuksesta löytyneet keramiikan sirpaleet asettavat aikarajoja, joita ennen rakennetta ei ole voitu tehdä. Esimerkiksi merovingiajalta lähtien yleistyvään nuorapainannekoristeeseen keramiikkatyyliin kuuluu Ristimäen koillisosasta aitarakenteen pohjaosista löytynyt pieni, kooltaan noin 22 x 20 x 4 mm, saviastian sirpale (TYA 912:312). Pala on peräisin ohuesta, hienosekoitteisesta ja väriältään tasaisen ruskeasta saviastiasta, ja siinä on näkyvissä kaksi kokonaista ja kolmas osittain erottuva nuorapainannerivi. Tarkemmin on ajoitettu mäen länsiosasta aitarakenteen alta löytynyt noin 34 x 14 x 8 mm kokoinen, murtumapinnoiltaan tummanharmaa, paikoitellen lähes musta, koristelematon saviastian pala (TYA 914:69). Sen kyljessä olevasta paksusta karstakerroksesta otettu näyte ajoittui radiohiilimenetelmällä vuosien 330–540 väliin.²⁷

Edellä mainittuja keramiikkalöytöjä on pidettävä löytökonteksteiltaan sekundaarisina. Erilaisen massalöytöaineiston, lähinnä palaneen saven ja tyypiltään rautakautisen keramiikan, runsas esiintyminen rakenteessa selittyy siten, että aita varten maahan tehty ojamainen perustus on kaivettu määllä sijainneen vanhemman rautakautisen kult-

tuurikerroksen läpi. Kaivettua maa-ainesta on käytetty aidan rakentamisen yhteydessä täyttömaana ja perustukseen tuotujen kivien tukemiseksi, jolloin vanhempaa materiaalia on päätyntä aitarakenteeseen.²⁸ Varsinaiseen aitarakenteeseen varmuudella liittyviä esinelöytöjä ei kaivaustutkimuksissa tullut esille.

Pohjaan kaivettujen aitalaikkausten alta ei havaittu jälkiä esimerkiksi puuarinasta tai muusta pohjalla olevasta tukiperustuksesta. Vaikka aitaan yksiselitteisesti kuuluvaa ajoitettavaa ainesta ei varsinaisesta rakenteesta löytynyt, saatiin kiveyksen pohjalta talletettua näytteeksi jonkin verran pieniä hiiltyneen puun palasia. Näitä ajoittamalla voidaan päästä sekundaaristen löytöjen ikäämisen sijaan lähemmäs rakenteen todellista tekoajankohtaa.

Ensimmäisen ajoitettu hiilinäyte on kirkkorakennuksen läheltä mäen itäreunasta, aidan läpi kulkeneesta koeojasta, leikkauksesta L5. Aidan pohjalta, sekoituneen ja puhtaan hiekan rajalta löytynyt hiili ajoittuu kalibroituina kahden sigman eli 95,4 prosentin tarkkuudella kalenterivuosiin 1160–1270.²⁹ Toinen ajoitettu hiilinäyte on saman koeojan osittain tutkitusta likamaakuviosta. Kuvio ulottui itäosastaan aitarakenteen reunalle, osin siitä rauenneiden kivien alle. Koska kyse oli kapeasta koeojasta, ei likamaan funktiosta tällä kohdalla saatu täyttä varmuutta: kyse voi olla aidan viereen kaivetun haudan täyttömaasta tai aidan perustusta kaivettaessa syntyneestä kuopasta. Näytteen ajoitustulos kalenterivuosiin kalibroituina osuu kahden sigman todennäköisyydellä vuosien 1050–1080 (2,5 %) ja 1150–1270 (92,9 %) väliin.³⁰ Kolmas ajoitus teetettiin edellisten pohjoispuolelle sijoitetusta koeojasta, aidan leikkauksesta L6, kivirakenteen alta löytyneestä hiilestä. Näyte ajoittuu kahden

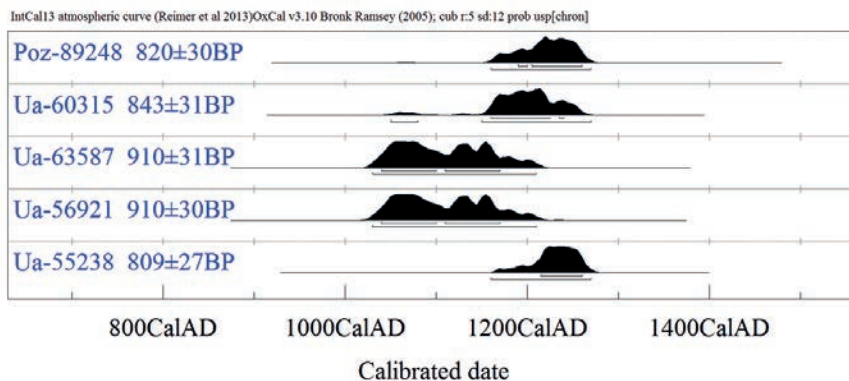
sigman todennäköisyydellä vuosiin 1030–1210.³¹

Lisävalaistusta aidan ikäasemaan, etenkin suhteessa paikalla sijaitseviin ruumishautoihin nähden, on saatavissa mäen pohjoisosasta löytyneen haudan 15/2015 avulla. Hauta on selvästi aitarakennetta vanhempi, sillä aita on rakennettu kulkemaan suoraan haudan päältä. Ruumishauta on pysynyt häiriintymättömänä, koska aidan perustus on paikalla kaivettu vain noin 45 cm syvyyteen, kun taas hautakuopan pohja tavoitettiin noin 75 cm syvyydestä. Haudan yksityiskohtaisemmaksi ajoittamiseksi hautateksteilleistä on tähän mennessä teetetty kaksi radiohiiliajoitusta. Rinnan kohdalla oleva tekstiilinäyte ajoittuu kahden sigman tarkkuudella vuosiin 1030–1210.³² Vainajan pään vieressä ollut villakangas sijoittuu kalibroituina kahden sigman tarkkuudella puolestaan vuosiin 1160–1270.³³

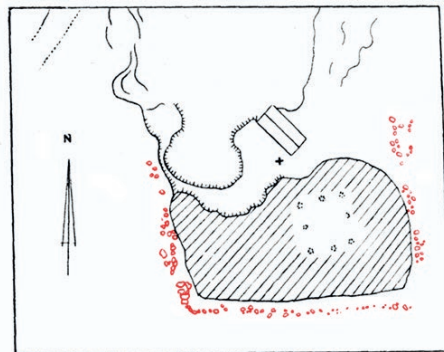
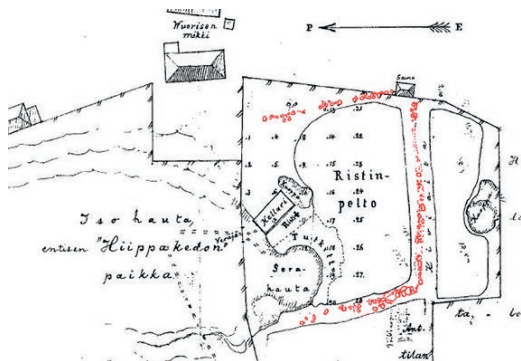
Tulokset esittävät tietyllä todennäköisyydellä ajankohdan, jonka aikana tai jälkeen aita on voitu rakentaa. Radiohiiliajoitusten tulosten todennäköisin aikaväli osuu käytännössä kalenterivuosiin 1150–1270. Virherajojen ääripäätkin huomioiden esitetyt ajoitusnäytteet sijoittuvat kalibroituina kah-

den sigman todennäköisyydellä aikavälille 1030–1270 (kuva 6). Aikarajat ovat verraten väljät johtuen ilmakehän radiohiilipitoisuuden huomattavassa vaihtelusta juuri kyseisenä ajankohtana. Tuloksissa on huomioitava orgaanisten näytteiden omien ikien lisäksi stratigrafiset seikat. Esimerkiksi kivirakenteen alle jääneen haudan 15/2015 täytyy olla ainakin jonkin verran aitaa vanhempi. Vaikka yleisestä tarkastelusta jätettäisiin pois kyseisestä ruumishaudasta teetetyt ajoitukset, pysyy rakenteen luonnontieteellinen ajoituskuva edellä esitetyn kaltaisena.

Esitetyt ajoitustulokset tukevat ajatusta siitä, että aita olisi rakennettu samanaikaisesti, tai lähes samanaikaisesti, Ravattulan kirkon kanssa. Kirkkorakennuksesta on tähän mennessä julkaistu kaksi radiohiiliajoitusta.³⁴ Tulokset menevät kalibroituina kahden sigman tarkkuudella kalenterivuosiin 1020/1030–1190. Lattianalaisista kerroksista löytyneet hopearahat ajoittuvat alustavan tunnistuksen perusteella 1140–1220-luvuille, jonka ajanjakson sisään, ainakin osaan siitä, myös kirkon pääasiallinen käyttö sijoittuu.³⁵ Nuorempien ajoitusten puuttuessa aita ei ole ainakaan merkittävästi kirkkorakennusta myöhäisempi.

Kuva 6. Aitarakenteen alta teetetyt ajoitustulokset kalenterivuosiin muunnettuna. Kalibrointi tehty OxCal 3.10 -ohjelmalla ja kalibroitikäyrällä IntCal13 (Bronk Ramsey 2005; Reimer et al. 2013).

Kuvat 7 ja 8. Liedon Sauvolan Ristinpellon ruumiskalmistoa rajaava suunnikkaan muotoinen kiviaita. Kivet korostettu kuviin punaisella. Vasemmalla Appelgrenin (1905) ja oikealla Cleven (1952, 160, fig 1) mukaan. Eivät keskenään mittakaavassa.

Minkäänlaisesta kiviaitaa edeltävästä rakenteesta, kuten paaluista tai rakenteeseen kuuluneesta puuperustuksesta ei Ristimäeltä ole saatu havaintoja. Vanhemman aidan olemassaolo on teoriassa mahdollista, mutta käytännössä äärimmäisen epätodennäköistä. Jos tällainen olisi paikalla ollut, myöhempi aita ja muu maankäyttö on hävittänyt jäljet siitä näkymättömiin. Edellä mainitut ajoitukset ja kirkkorakennuksen sijainti suhteessa aitaan näyttäisi edellyttävän, että kirkko ja aita on rakennettu – tai ainakin suunniteltu rakennettavaksi – samanaikaisesti toistensa kanssa.

VARHAISTEN AITARAKENTEIDEN JÄLKIÄ?

Onko Ravattulan Ristimäkeä rajaava aita sääntö vai poikkeus Suomen muihin kyseisen ajankohdan kohteisiin verrattuna? Vaikka rautakauden ja keskiajan vaihteen ruumiskalmistoja on arkeologisesti tutkittu viimeisten 150 vuoden ajan suhteellisen runsaasti, ovat kaivetut alueet niissä olleet pinta-alaltaan varsin suppeita. Tutkimuksissa on usein keskitytty vain niiden keskeisiin, hauta-antimiltaan runsaslöytöisiin osiin. Toisin sanoen, alueita rajaavien element-

tien tunnistamiseksi kalmistojen reunoja on tutkittu arkeologisesti vain vähän. Aitarakenteista – sekä mahdollisista että niiksi tulkituista – on kuitenkin jonkin verran havaintoja muutamista aikakaudelle ajoittuvista hautapaikoista.

Tietyiltä osin vertailukohteeksi voidaan ottaa noin 3,3 km etäisyydellä Ravattulasta sijaitseva Liedon Sauvolan Ristinpellon lähinnä ristiretkiaikainen ruumiskalmisto, jonka käyttö on nykytietämyksen mukaan jatkunut 1200-luvulle saakka. Paikalta on tutkittu lähes 150 ruumishautaa sekä todettu mahdollisen kellotelineen tai muun rakennuksen jäännös.³⁶ Ristinpellolta on myös havaittu maan pinnalle erottunutta harvaa kiviriviä, mahdollista kiviaidan jäännöstä. Varhaisimmat muistiinpanot aidasta ovat jo 1870-luvulta ja rakenne kartoitettiin ensimmäisen kerran vuonna 1905 (kuvat 7 ja 8).³⁷ Kartan perusteella suunnikkaan muotoisen maantasaisen rakenteen parhaiten mitattavissa oleva etelälaita oli pituudeltaan noin 38 m, kun taas hiekanotossa pohjoisosastaan jo 1800-luvulla tuhoutuneen länsilaidan säilynyt pituus oli noin 25 m ja itälaidan säilyneen osan pituus 28 m. Aidan pohjoislaidan kiviä ei havaittu, sillä ne oli todennäköisesti hävitetty jo

aiemmin hiekanajossa ja alueen raivaustöissä.

Ristinpellon hauta-alueita reunustavaa kiveystä on pidetty kristillistä kirkkomaata rajaavana aitana, mutta sen liittymistä kalmistoon on myös epäilty. Aitaa on arveltu esimerkiksi uudehkoksi, maan raivaukseen ja -jakoon liittyneeksi rakenteeksi.³⁸ Voidaan kuitenkin kysyä, miksi ainoastaan tämä alue olisi haluttu rajata kivirakenteella: vastaavia aitoja pitäisi löytyä myös muiden peltujen reunoilta. Ristimäeltä esitetty esimerkki, Ristinpellon käyttöaika sekä kivirakenteen sisällä olevien ruumishautojen suuri lukumäärä pienellä rajatulla alueella puoltaisi tulkintaa hautausmaa-alueen rajana toimineesta aidasta. Tarkempia yksityiskohtia rakenteesta ei ole käytettävissä, sillä sitä ei ole missään vaiheessa tutkittu.

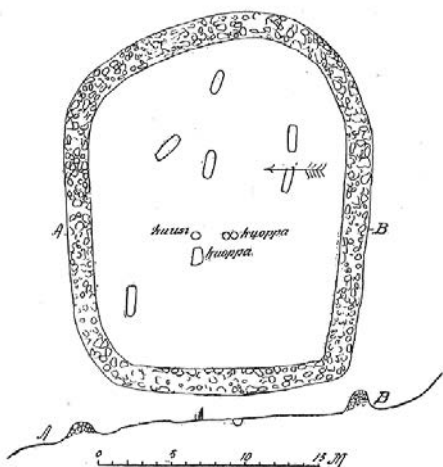
Tulkinnallisesti Liedon Ristinpeltoa haastavampia rakenteita on tullut esiin Kaarinan Piikkiön Huttalanmäeltä. 1980-luvulla tehdyissä arkeologisissa kaivauksissa paikalta on löytynyt sekä rakennuksenjäännös että ristiretkiaikainen ruumiskalmisto.³⁹ Alueelta on todettu myös sekä matala ojanne että järeistä kivenlohkareista tehty kivirivi, jota arkeologi **Jukka Luoto** on arvellut kalmiston aidaksi; rakennetta on myös ehdotettu rautakauden alkupuolelle ajoittuvaksi karjaaitaukseksi. Ojannetta Luoto on puolestaan pitänyt ristiretkiaikaisena tonttimaan rajana.⁴⁰ Mainittuja ilmiöitä tulkittaessa ongelmallisena voidaan pitää kyseisen muinaisjäännöskompleksin löytöaineiston ajallista jakautumista noin tuhannen vuoden aikavälille. Aluetta on myös tutkittu kaivauksin ainoastaan pieneltä osin, sillä esimerkiksi ruumiskalmistosta on tähän mennessä kaivettu vain kolmisenkymmentä ruumishautaa. Koska hautoja alueella on kuitenkin tiheässä ja ne sijaitsevat usein päällekkäin, voidaan alueen olettaa olleen käyttöai-

kanaan ainakin jostakin ilmansuunnista maastoon rajattu.

Jonkinlainen kalmistoa rajaava reunarakenne voidaan sijoittaa myös Raision Ihalan Kansakoulunmäen ruumiskalmiston ympärille. Paikalta tutkitut noin viisikymmentä ruumishautaa ajoittuvat 1100- ja 1200-luvulle. Hautaukset on paikoittain tehty tiheään ja usein päällekkäin, joskus jopa kolmeenkin kerrokseen, jolloin uusia hautoja kaivettaessa on rikottu vanhempia hautauksia. Koska kohteen käyttöaika ei ole ollut kovinkaan pitkä, on kalmistoa käyttäneen yhteisön väestömäärä ollut suhteellisen suuri. Havainnot kertovat myös tilankäytöltään suppeasta ja tärkeäksi arvotetusta alueesta: rajatusta ruumiskalmistosta. Ihalaan liittyy myös vanhoja kirkkomuistoja, ja ruumiskalmistoa onkin pidetty täysin kristillisenä. Konkreettisia aitarakenteita ei tutkimuksissa kuitenkaan ole tavattu.⁴¹

Päijät-Hämeessä Hollolan Kirkkailanmäen kalmisto ajoittuu lähinnä ristiretkiaikaiseksi ja varhaiskeskiaikaiseksi. Kalmiston käyttö on löytyneiden rahojen perusteella loppunut ilmeisesti vasta 1300-luvulla.⁴² Lähinnä paikannimen perusteella on otaksuttu, että kalmistoon saattaisi liittyä myös kirkollisia jäännöksiä. Paikannimen määriteosa *Kirkkaila* on selitetty tarkoittavan kirkkoaitaa (Kirkk'aila ~ Kirkk'aita), jolloin nimessä olisi säilynyt tieto sekä kirkosta että rajatusta hautausmaasta.⁴³ Melko laajoistakaan tutkimuksista huolimatta paikalta – matalalta peltokumpareelta on esimerkiksi tutkittu yli 130 hautaa – sijainneesta kirkkorakennuksesta tai -aidasta ei ole saatu luotettavia havaintoja.

Mahdollista on, että viimeksi mainittujen Raision ja Hollolan kalmistojen rajaaminen olisi tapahtunut esimerkiksi puisella aidalla, jonka tukirakenteet eivät ole ulottuneet syvälle maan sisään. Myöhempi maan-

Kuva 9. Kaarinan Kuusiston Kappelinmäen hautausmaa Juhani Rinteen (1912: 6) mukaan.

käyttö, näissä tapauksissa maanviljely, olisi sittemmin hävittänyt tällaiset merkit jäljetömiin. Koska kalmistoista on arkeologisesti tutkittu vain osia, saattaa myös olla, etteivät kaivausalueet ole ulottuneet aitarakenteiden kohdille. Varhaisimpien ruumiskalmistojen suhteen on myös mahdollista, ettei niiden ympärillä ole välttämättä ollut fyysisiä, konkreettisia aitoja. Kohteet sijaitsevat usein paikoilla, kuten mäillä, joissa paikallinen topografia muodostaa luonnostaan rajatun alueen.

AITOJA KIRKKOJEN YMPÄRILLÄ

Ympäristössä erottuvat, maan pinnalle näkyvät aidat ilmestyvät viimeistään varhaiselle keskiajalle tullessa kirkollisten kohteiden ympärille. Turun Koroistenniemmen 1200- ja 1300-luvuilla, mahdollisesti 1400-luvunkin puolelle asti, käytetty kirkkomaa on ollut kirkkorakennuksen pohjoispuolella. Vaikka piispankirkon sisältä ja kirkkomaasta on 1800- ja 1900-luvun vaihteessa tutkittu yli 300 ruumishautaa, ei kir-

kon ulkopuolella sijainneen hautausalueen rajaamisesta ole havaittu selkeitä merkkejä. Paikalta on dokumentoitu paalunsijoja, mutta niiden ajoituksesta tai käyttötarkoituksesta ei ole voitu sanoa mitään varmaa.⁴⁴ Kohteen luonteen ja hautausten sijoittumisen perusteella on ilmeistä, että paikalla on ollut vähintäänkin kevytrakenteinen aita, josta alueen myöhemmästä maankäytöstä johtuen ei ole jäänyt jälkiä syvemmälle maaperään.

Turun läheisyydestä tunnetaan yksi luultavasti lähes täysin keskiaikaisessa koossa ja muodossa säilynyt hautausmaan aita. Nykyisen Kaarinan kaupungin alueella sijaitsevan Kuusiston saaren Kappelinmäki on arkeologi **Juhani Rinteen** mukaan todennäköisesti palvellut Kuusiston piispanlinnan tarpeita. Hautaaminen Kappelinmäelle lienee alkanut linnan rakentamisen myötä 1200- ja 1300-lukujen vaihteessa ja päättynyt todennäköisesti 1520-luvulla, kun Kustaa Vaasa määräsi Kuusiston piispanlinnan purettavaksi.⁴⁵ Kiviaidalla ympäröidyn hautausmaa-alueen suurin pituus on Rinteen mukaan itä-länsisuunnassa 23 m ja leveys tähän nähden poikittain leveyssuunnassa 17,5 m. Aidattu alue on muodoltaan lähinnä soikea tai kulmistaan pyöristynyt suorakaidet, jonka kolme sivua ovat suhteellisen suorat (kuva 9). Aita on koottu mukulakivistä ilman laastia noin 1,7 m leveäksi ja se on yli metrin korkea.⁴⁶ Vastaavanlainen luonnonkivistä kasattu kiviaita kiertää paikoitellen esimerkiksi Laitilan Untamalan kirkkomaa (kuva 10).

Pinta-alaltaan Kuusistoa huomattavasti suurempi kirkkomaa aitoineen on tavattu Vehmaan Laittisten kylästä. Siellä Kappelmäki-nimisellä kohteella on jo 1800-luvun lopulla todettu kiviaita, jota myöhemmissä tarkasteluissa on tarkemmin kuvailtu epä-säännöllisen suunnikkaan muotoiseksi, kul-

mistaan pyöristyneeksi matalaksi kiveykseksi.⁴⁷ Aita sulkee sisäänsä noin 40 x 40 m kokoisen alueen ja rakenteen leveys on puolestaan vaihdellut yhdestä kahteen metriin. Siinä oli 2000-luvun alussa havaittavissa kaksi kulkuaukkoa, toinen kaakkoiskulmassa ja toinen pohjoislaidalla. Kohdetta epäiltiin ajoitukseltaan jo varhaiskeskiaikaiseksi, mutta vuoden 2005 kaivauslöytöjen ja -havaintojen perusteella kappelikirkon ja kirkkomaan käyttö ajoittuu vasta keskiajan loppuun ja uuden ajan alkupuolelle.⁴⁸

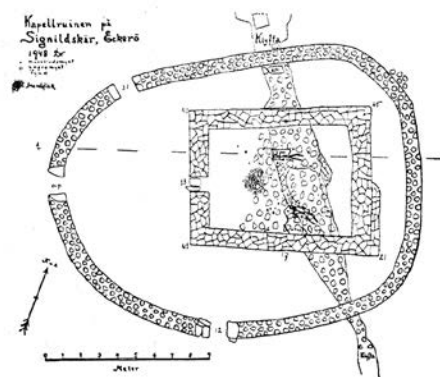
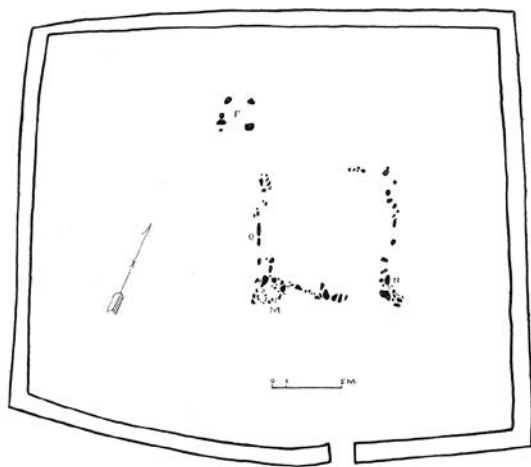
Kemiönsaareen nykyisin kuuluvan Hiittisten Kyrksundetin aidattu kirkkomaan on suorakaiteen muotoinen ja kooltaan noin 30 m x 35 m (kuva 11). Tämä matala muuramaton kiveys on tulkittu kirkkomaata kiertäneen hirsiaidan pohjaksi. Kiviaidan pohjoispuolelta löytyi 1990-luvun tutkimuksissa suuri määrä rautanauvoja, joiden on epäilty liittyneen kyseiseen aitaan.⁴⁹ Kirkkomaan keskivaiheilla sijaitseva kappeli on keskiaikaista perua, mutta aidan rakennusajan kohdasta ei ole tarkempaa tietoa. Hautojen rahalöydöt alkavat 1300- ja 1400-luvun vaihteesta, jolloin kirkollisen toiminnan voi olettaa viimeistään alkaneen; paikan käyttö Hiittisten seurakunnan kappelina päättyi ilmeisesti vuonna 1637.⁵⁰

Ahvenanmaalla Eckerön Signildskärillä olevan keskiaikaisen pienen kappelin kiviaidan suurin pituus on 23 m ja leveys 17 m (kuva 12). Aidan rajaama alue on muodoltaan lähes soikea.⁵¹ Kivistä ladottu muuri on noin metrin leveä ja 80 cm korkea. Lemlandin Lemböten kappelia ympäröi puolestaan neliömäinen, läpimitaltaan noin 28 m oleva kirkkomaan, jonka reunalla on korkeudeltaan noin 60 cm oleva kivimuuri.⁵² Samoin Jurmon saarella Paraisilla, entisen Korppoon kunnan alueella sijaitsevaa Kapellbackenia on pidetty vanhana kirkkomaana. Paikalla on matala neliömäinen kiviaita, jonka sivujen pituus on reilut 20 m (kuva 13).⁵³

Suomenlahden rannikon monien kappelirakennusten yhteydessä sijaitsevista aidoista ovat **Helena Edgren** ja Markus Hiekkänen todenneet, etteivät ne keskenään muodosta mitään erityisiä ryhmiä.⁵⁴ Vastaavia pieniä kappeleita on ollut myös Pohjanlahden saaristossa. Esimerkiksi Rauman edustalla sijaitsevassa Reksaaresta **Volter Högman** kartoitti vuonna 1891 noin 15 x 13 m laajan hautausmaan kiviaitoineen (kuva 14). Lähes säännölliseen muotoon ladotun yhtenäisen, noin metrin leveän ja noin puoli metriä korkean aidan sisäpuolelta Högman kaivoi esiin rakennuksen perustuksen ja

Kuva 10. Laitilan Untamalan muokkaamattomista luonnonkivistä kasattua kirkkomaan aita. Kuva: J. Ruohonen.

Kuvat 11–12. Hiittisten Kyrksundet (Nordman 1940: 14, Fig. 1) ja Eckerön Signildskärin (Dreijer 1949, 5, Fig. 1) kirkkorakennusten kivijalat ja kirkkomaita ympäröivät kiviaidat.

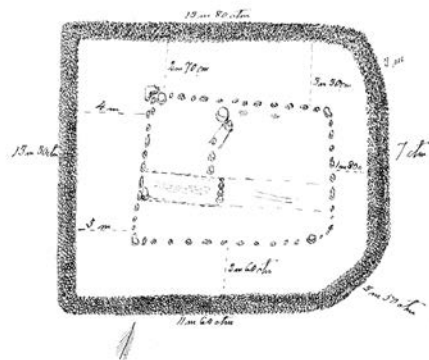
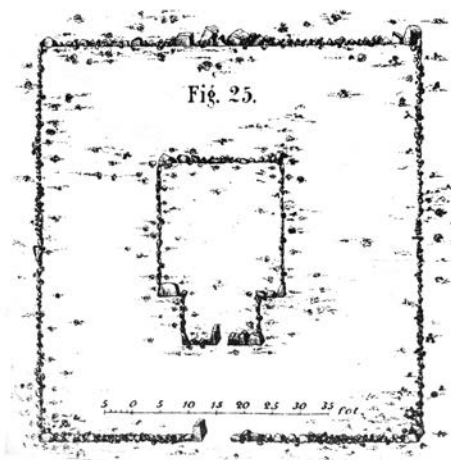
myös useita ruumishautauksia.⁵⁵ Paikka ei välttämättä ole keskiaikaista perua, sillä siitä löytyneet rahat ajoittuivat 1500-luvun loppupuolelle.

Ulvilan Liikistön keskiaikaisen kirkkomaan reunalla on puolestaan osittain esillä olevaa kivirakennetta tai -kehää, jota osa tutkijoista on pitänyt aidan osana. Varsin massiivisen kivivarustuksen luonne on kuitenkin epäselvä. Esimerkiksi kaivauksia Liikistössä 1930-luvulla johtanut **Iikka Kronqvist** ei uskonut rakenteen olevan kirkkomaan aita. Myös uusimpien tulkin-tojen perusteella se saattaa liittyä paikan nuorempaan ihmistoimintaan.⁵⁶

Viimeistään keskiajan loppupuolella pitäjän- ja kappelikirkkojen ympärille ryhdyttiin rakentamaan myös laastilla muurattuja kiviaitoja. Tällaisia, alun perin usein valkoiseksi kalkittuja muuraitoja rakennettiin Markus Hiekkasen tutkimusten perusteella ainakin 26 kirkkomaan ympärille Suomes-sa.⁵⁷ Tiedot tällaisista ovat kuitenkin niukoja, sillä yhtään varmuudella keskiajalle ajoittuvaa muuraitaa ei tiettävästi ole säilynyt. Erilaisista historiallisista lähteistä on

kuitenkin mahdollista hahmottaa muuraitojen rakenteellisia yksityiskohtia. Esimerkiksi nykyisin Turkuun kuuluvan Maarian keskiaikaisen kirkon kirkkomaan ympärillä oli vielä 1700-luvun lopulla laadittujen piirrosten perusteella muurattu kiviaita, joka oli katettu viistolla lautakatolla.⁵⁸ Puumateriaalin ohella katteena voitiin käyttää, ruotsalaisten esimerkkien mukaisesti, myös kivilaakoja ja kattotiiliä, lisäksi turvetta ja sammalta.⁵⁹

Keskiaikaisten kiviaitojen jäännöksiä on saatu jonkin verran esiin arkeologisissa valvonnoissa ja muissa tutkimuksissa. Esimerkiksi vuosina 2006 ja 2007 tehdyissä Vantaan eli aiemman Helsingin pitäjän keskiaikaisen Pyhän Laurin kivikirkon kirkkomaan kaivauksissa kiinnitettiin erityistä huomiota juuri vanhaan aitaan.⁶⁰ Kun seurakunnan aiempi puukirkko uusittiin kivikirkoksi vuosien 1455–1460 välillä, olisi samalla saatettu vaihtaa myös kirkkomaan aiempi hirsiaita kiviaitaan.⁶¹ Todennäköisesti juuri tätä, sittemmin kirkkomaan laajennusten myötä purettua ja perustusten osalta maan sisään jätettyä aitarakennetta,

Kuvat 13–14. Korppoon Jurmon (Fagerlund 1878, 293, Fig. 25) ja Rauman Rekseen (Högman 1891, 14) kirkkorakennusten kiviä ja kirkkomaita ympäröivät kiviäidat. Eivät keskenään mittakaavassa.

kaivettiin esiin kirkon pohjoispuolelta tulpin vierestä. Tutkimuksissa todettiin kylmämuuraustekniikalla parillisille kiville perustettu aitarakenne, jonka pintaosista havaittiin myös laastin kappaleita. Kiviaidan alapuolelta paljastui vähäisiä jäännöksiä mahdollisesti kiviaitaa edeltäneestä hirsiaidasta tai kiviaidan maatuneesta puuperustuksesta.⁶² Kiviaidan pohja oli rakenteeltaan hyvin säännöllinen ja jyrkää, vaihtelevasti noin 1–2 m leveä, ulottuen jopa metrin syvyyteen nykyisestä pintamaasta. Kaivauksissa aitaan liittyvänä rakenteena löydettiin myös leveämpi laastimuurattu rakennejäänös, joka tulkittiin kirkkomaille johtaneen portin tai porttirakenteen perustukseksi (kuva 15).⁶³

Yleisesti ottaen kirkkomat pysyivät pitkään keskiaikaisissa asuissaan, mutta viimeistään 1700-luvun kuluessa niitä ryhdyttiin laajentamaan. Laajennusten yhteydessä uudelle ulkoreunalle rakennettiin aita, jolloin vanha rakenne jäi kirkkomaan sisälle. Nämä purettiin tarpeettomina, ja mikäli kyse oli kiviaidasta, hyödynnettiin niistä saatava kiviaines todennäköisesti uuden ai-

dan rakennusmateriaalina. Osia vanhoista aidoista on maan sisässä saattanut kuitenkin säilyä.

PUISTEN AITOJEN FRAGMENTTEJA

Kivisten aitojen sijaan muista materiaaleista rakennettujen aitojen tunnistaminen arkeologisten tutkimusten yhteydessä on osoittautunut hankalaksi. Myöskään Iin Haminan keskiaikaisella, mutta ainakin 1500-luvun loppupuolelle asti käytetyllä kirkkomaalla, ei kaivauksissa saatu varmoja merkkejä aidasta.⁶⁴ Todennäköistä on, ettei tutkimusalue ulottunut aivan kirkkomaan reunalle asti, mutta kohteen luonteen ja hautausmaiden perusteella on kuitenkin selvää, että alue on alun perin ollut rajattu. Kirkkomaan ympärillä on voinut olla esimerkiksi hirsistä tehty aita. Toisaalta Keminmaan vanhan, viimeistään 1400-luvulla pois käytöstä jääneen Valmarinniemen kirkkomaan reunoilta havaittiin jonkin verran aitarakenteiksi tulkittuja ilmiöitä, kuten yksittäisiä kiviä sekä hiilensekaisen maan ja

Kuva 15. Helsingin pitäjän kirkonkylä, kirkko ja pappila Samuel Broteruksen vuonna 1699 laatimassa geometrisessä kartassa. Oikeassa alalaidassa kirkon ympärillä on puolisuunnikkaan muotoinen kirkkoma. Aidan pohjoislaidasta ulkonee kellotapuli ja tämän länsipuolella, lähellä kirkkomaan luoteisnurkkaa, on aidassa porttiauukko (MHA B11a:8/1-3, KA).

peltomaan täyttämää, osin kivettyjä ojia.⁶⁵ Paikan kokonaiskuvaa on kuitenkin haastava hahmottaa, sillä ilmeisesti vain osa ilmiöistä liittyi kirkkomaan aitaan, osan ollessa jälkiä alueen nuoremasta maankäytöstä.

Yksityiskohtaisia tietoja kirkkomaita kiertäneistä vanhoista puisista aidoista on saatavilla ainoastaan salvotuista hirsisalvosaidoista, joita on säilynyt muutaman pitäjän kirkkomaalla. Viimeistään 1700-luvulta peräisin olevia, tai tätä myöhemmin vanhan paikallisen mallin mukaan rakennettuja aitoja on säilynyt etenkin maan lounaisosassa, mutta niitä on satunnaisesti myös muualla Suomessa. Varsinais-Suomen ja Satakunnan maakunnissa tällaisia on esimerkiksi Loimaalla, Pöytyällä, Karinaisissa, Vampulassa ja Merimaskussa sekä Vartsalan kirkon ja Kunnaraisten kappelinpaikan ympärillä Kustavissa. Pohjoisin esimerkki ympäröi Pohjois-Pohjanmaalla sijaitsevan Pudasjärven kirkkomaata.⁶⁶ Vaikka kaikkia edellä mainittuja aitoja voidaan luonnehtia katetuiksi hirsisalvosaidoiksi, on niiden yksityiskohdissa myös huomattavia eroja. Yleisesti ottaen aitojen seinämät koostuvat 4–6 päällekkäin asetetusta hirrestä, ja hirsiseinämiä yhdistävät aitaan tehdyt tukiarkut tai -kehikot. Aidan seinien ja -arkkujen alla on

yleensä yksittäisiä kiviä tai kokonainen kivijalka tukemassa rakennetta. Kuten vanhat muuraidatkin, myös hirsiaidat on katettu viistolla kattorakenteella, jossa päällysteenä on voitu käyttää tervattuja lautoja, paanuja, päreitä tai myöhemmin myös kattotiiliä. Etenkin kattorakenteissa on käytetty myös takonauloja.

Hirsisalvosaitojen tarkempaa ikää ei tunneta, mutta ruotsalaisen aineiston perusteella kyseessä on jo keskiaikainen aitatyyppi.⁶⁷ Esimerkiksi Pöytyän vanhan kirkon hirsiaidan on arveltu pohjautuvan jo keskiaikaiseen malliin.⁶⁸ Rakennusmateriaalista johtuen aitoja on luonnollisesti korjattu ja uusittu useaan otteeseen vuosisatojen kuluessa, joten niiden alkuperäisestä mallista on hyvin haastavaa tehdä luotettavia päätelmiä.

Kirkkomaan on voitu rajata ympäristöstään myös kevyemmällä aitarakenteella, vaikkei sellaisten käytöstä olekaan suorita, vuosisatojen takaa peräisin olevia todisteita. Perinteinen maaseudulla käytetty aitatyyppi on ollut riukuaita, jota on kutsuttu monilla eri nimityksillä esimerkiksi viiste-, piste- ja särentäaidaksi.⁶⁹ Tällaisessa aitatyypissä maahan iskettyjen seiväs- tai tolppaparien väliin on asetettu viistosti kokonaisia tai halkaistuja riukuja. Kevytrakenteiset aidat

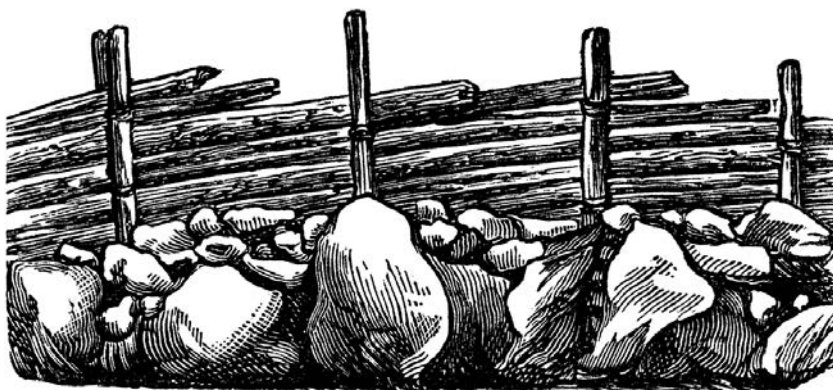
jättävät maanpinnan alapuolelle vain vähän jälkiä, joten ne ovat arkeologisesti haastavia tai jopa mahdottomia havaita. Maaseudulla aitoja pystytettiin erityisesti karjan ja muiden eläinten liikkumisen rajoittamiseksi sekä tilusten rajoille ja kulkuväylien varalle. On tietysti oma kysymyksensä, onko kirkkomaan ympärille keskiajalla riittänyt rakenteellisesti kevyt riukuaita; tiedetään kuitenkin, että tällaisia on rakennettu kirkkollisille kohteille viime vuosisatoina.⁷⁰ Ainakin 1800-luvulta lähtien on etenkin laidunkäytössä ollut myös matalia kivi-aitoja, joita on korotettu riukuaidalla (kuva 16). Maaperään upotetut tolpat lahosivat nopeasti, mutta kivijalustaan tehty puuaita oli maahan lyötyä kestävämpi, sillä sellainen iäksi on arvioitu useita vuosikymmeniä.⁷¹ Esimerkiksi Ruotsin Jämtlannissa on Näskotts kirkkomaata kiertäneessä puuaidassa ollut noin puoli metriä korkea kivi-perustus.⁷²

Puisia aitoja on keskiajalla rakennettu erityisesti puukirkkojen yhteyteen. Yhdenkään puusta rakennetun kirkon kirkkomaata ei esimerkiksi Hiekkasen mukaan kuitenkaan ympäröity kiviaidalla.⁷³ Tässä on otettava huomioon, että laajamittainen tarkastelu on kohdistunut pitkälti pitäjän-

kirkkoihin, peilaten samalla lähinnä keskiajan loppupuolen tilannetta. Kuten edellä on esitetty, on ainakin pienempien puisten kirkkorakennusten yhteyteen saatettu tehdä myös kivistä ladottuja aitoja – muuriaidoista ei kuitenkaan ole jälkiä.

OJA KIRKKOMAAN RAJANA

Tavallisesti on ajateltu, että keskiajalla kirkkojen ympärille rakennettiin vain kahdenlaisia aitoja, kivisiä ja puisia. Kuitenkin Skandinaviassa varhaisimpana kirkkomaata rajaavana elementtinä on pidetty maahan kaivettua ojaa. Arkeologisessa tutkimuksessa ojan voi erottaa maa-aineksella täyttyneenä kuopanteena. Tällaisia on tavattu etenkin Etelä-Ruotsista ja Tanskasta aina 1000-luvulta 1300-luvulle asti ajoittuvien kohteiden ympärillä.⁷⁴ Vaikka yksiselitteiset esimerkit ovatkin puuttuneet, on ojen ajateltu myös Suomessa edustaneen vanhinta aitatyyppiä, ja siis edeltäneen kivistä ja puusta tehtyjä aitoja.⁷⁵ Kuitenkin esimerkiksi edellä mainittujen Piikkiön Huttalanmäen ja Keminmaan Valmarinniemen ojen tulkinta hautausmaa-alueen rajaksi vaatisi lisätutkimuksia.

Kuva 16. Riukuaidalla korotettu matala kiviaita Joroisista 1800-luvun lopulta (Grotenfelt 1899, 313, Fig. 132).

Etelä-Karjalassa sijaitseva Lappeenrannan Kauskilan Kappelinmäki muodostaa Suomen aineistossa ainoan tähän mennessä varmuudella tunnistetun keskiaikaisen poikkeuksen. Siellä maahan kaivettu oja kiertää neliömäistä, noin 30 x 30 metrin kokoista kirkkomaa-aluetta, jonka keskiosiin kirkkorakennuksen kivijalka sijoittuu. Kaivaushavaintojen perusteella ojan leveys on ollut metrin luokkaa ja sen syvyys on vaihdellut 70 cm:stä metriin asti. Ojan rajaama kirkkomaa edustaa kooltaan ja muodoltaan todennäköisesti keskiaikaista mallia, vaikka aluetta lienee käytetty Lappeen seurakunnan kirkollisiin toimituksiin aina 1600-luvun alkupuolelle asti. Hautauksia Kappelinmäelle on tehty jo 1100-luvulta lähtien, mutta ojan kaivuaika ei ole tarkemmin tiedossa. Arkeologissa kaivauksissa ojasta on havaittu kaksi eriaikaista hiilijuovaa, joita on pidetty jäännöksenä ojaan liittyneistä järeähköistä, hirsistä rakennetuista puuaidoista. Aita on radiohiiliajotusten perusteella rakennettu aikaisintaan 1400-luvun alussa ja se olisi uusittu ehkä 1500-luvulla.⁷⁶

Tanskalaisten esimerkkien mukaan ojien tehtävänä on kirkkomaan rajaamisen lisäksi ollut maaperän kuivattaminen ja eläinten pitäminen poissa alueelta. Pelkkä kapea oja ei ole viimeksi mainittuun tarkoitukseen ole aina ollut riittävä, joten sen rinnalla ojan myötäisesti on voinut kulkea myös korkeampi kivi- tai puuaita. Ojien lisäksi Tanskasta on jo 1100-luvulta tiedossa myös kivistä, puusta ja turpeesta valmistettuja aitoja.⁷⁷ Vaikka ojien kaivamista kirkkomaiden ympärille on pidetty keskiaikaisena ilmiönä, ei se kuitenkaan rajoitu kyseiseen periodiin. Suomessa ojan on mainittu ympäröineen esimerkiksi Pyhämaan kirkkomaa vuonna 1679.⁷⁸

KESKIAIKAISTEN KIRKKOMAIDEN PIIRTEET JA RAVATTULAN RISTIMÄKI

Keskiaikaisilla tai keskiajalta periytyvillä kirkkomailla on havaittu tiettyjä säännöllisiä, niille ominaisia piirteitä. Varsin vahvana sääntönä on esimerkiksi pidetty kirkon sijaintia kirkkoaidan rajaaman alueen sisällä. Tutkijoista etenkin Markus Hiekkasen korostaman mallin mukaan kirkolliset rakennukset sijoitettiin yleensä niin, että rakennuksen eteläpuolelle jäi enemmän tilaa kuin sen pohjoispuolelle, ja kirkon itäpuolella oli puolestaan länsipuolta enemmän tilaa. Vaikka kyseessä onkin yleistys ja poikkeuksia on runsaasti, suuri osa keskiajan loppupuolen kirkkomaista lienee noudattanut esitettyä kaavaa. Esimerkiksi edellä esitetyn Helsingin pitäjän kirkkomaan aita olisi sijainnut noin 20–25 metrin etäisyydellä runkokuoneen eteläseinästä ja 10–15 metrin päässä länsi- ja itäpuolella. Rakennuksen pohjoisseinä olisi ollut kaikkein lähimpänä aitaa, alle kymmenen metrin etäisyydellä siitä. Tämän perusteella olisi kirkon pohjoiseen ulkonevan sakariston ja aidan välissä ollut vain muutamia metrejä tilaa.⁷⁹

Myös manner-Ruotsissa kirkkorakennus sijoittui kirkkomaalla pääsääntöisesti siten, että rakennuksen eteläpuolella on ollut eniten tilaa, pohjoispuolen jäädessä pinta-alaltaan selvästi pienemmäksi. Jossain tapauksissa kirkon pohjoisseinä muodosti jopa kirkkomaan pohjoisrajan, kuten Blekingessä Lyckebyn vanhassa kirkossa.⁸⁰ Yksittäisten kirkkojen sijoittumisessa vaihtelu on kuitenkin ollut suurta, niin Suomessa kuin Ruotsissakin.

Myös aitojen pohjakaavoissa toistuu tietty yhdenmukaisuus. Esimerkiksi 1600-luvun suurimittakaavaisissa kartoissa, joiden avulla takautuvia tulkintoja keskiajan lopun tilanteesta voidaan tehdä, kirkkomaa on

yleensä kuvattu muodoltaan neliömäisiksi, suunnikkaiksi tai suorakaiteiksi. Myös nykyisen Ruotsin alueella kirkkomaat olivat muodoltaan yleensä neliömäisiä tai suunnikkaita, vaikka sielläkin vaihtelu on ollut suurta. Kirkkomaan säännöllistä suorakaiteista muotoa on pidetty nuorempana ilmiönä kuin epäsäännöllisiä, muodoltaan esimerkiksi pyöreitä tai soikeita kirkkomaita. Vaikka viimeksi mainitut kirkkomaat olivat epätavallisia, niitä on löydettävissä keskiaikaisen Ruotsin alueelta, Suomi siitä pois lukien, ainakin seitsemän.⁸¹ Vaikka Ravattulan kirkkomaan aita muodoltaan epäsäännöllisen soikeana näyttäytyy varsin poikkeuksellisenä kotimaisten keskiaikaisten kirkkoaitojen joukossa, on esimerkiksi Varsinais-Suomessa Pöytyällä keskiaikaisen, ehkä 1400-luvulla käyttöön otetun kirkkomaan muoto vielä nykyisinkin soikeahko (kuva 17).⁸² Myös pienempien kappelien ympärille sijoittuneet aidat saattoivat olla soikeita tai ainakin toisesta tai molemmista

päädyistä pyöristyneitä, joista edellä esitetyssä aineistossa on esimerkkejä (ks. esim. kuvat 9, 12, 14).

Keskiaikaisia kivikirkkoja ympäröivien kirkkomaiden koko on niitä kiertäneiden aitojen pituuden perusteella ollut varsin yhdenmukainen. Esimerkiksi ennen 1700-luvun lopulla alkaneita laajennuksia oli aitojen pituus Hiekkasen mukaan yleensä 190–210 metriä.⁸³ Ympärysmitan perusteella voidaan suorakaiteen muotoisen kirkkomaan pinta-alaksi arvioida keskimäärin siis noin 2500 m². Puukirkkoaineistossa nämä ”ihannemitat” eivät kuitenkaan usein toteudu. Esimerkiksi Lappeenrannan Kauskilan Kappelinmäkeä kiertänyt oja on pituudeltaan noin 120 metriä, sen sulkiessa sisäänsä ainoastaan noin 900 m² kokoisen Lappeen pitäjän kirkkomaan. Kappelina toimineen Vehmaan Laittisten Kappelmäen aita on yhteispituudeltaan noin 160 metriä ja kirkkomaan pinta-ala noin 1600 m². Varhaiskeskiajalle ajoittuvan Ravattulan ai-

Kuva 17. Pöytyän vanhan, muodoltaan soikeahkon kirkkomaan ympärillä on mahdollisesti keskiaikaista mallia noudattava salvosaita. Taustalla uusi, 1700-luvun lopulla rakennettu kirkko sitä ympäröivine kirkkomaineen. Kuva J. Ruohonen.

dan kokonaispituus on puolestaan noin 140 m (n. 1300 m²) ja ajallisesti tätä vastaavan Liedon Ristinpellon ruumiskalmiston ympärillä olevan kiveyksen pituudeksi voidaan arvioida vähintään 130 metriä.⁸⁴ Aidan rajaaman kirkkomaan koon ja kohteen kirkollisen luonteen välillä ei esitetyn aineiston perusteella näyttäisi siis olleen suurta vaikutusta toisiinsa. Kaikki kirkkomaat jäävät kuitenkin kanonisen oikeuden mukaisen suoja-alueen sisään.⁸⁵ Pinta-alaltaan hyvin pieniä kirkkomaita, kuten saaristokappeliin yhteydessä olevia, on pidetty luonteenomaisina epäitsenäisille kirkollisille yhteisöille.⁸⁶

Kirkkomaan vaatimatonta pinta-alaa kirkon pohjoispuolella on selitetty etenkin uskomuksellisista näkökulmista käsin. Keskiajalla pohjoista on pidetty pahan ilmansuuntana, jonne haudattiin henkilöitä, joilla ei ollut mahdollisuutta päästä taivaaseen. Näitä olivat muun muassa rikolliset, itsemurhan tehneet sekä kastamattomat lapset.⁸⁷ Pohjoisen merkitys epätoivottavana hautapaikkana siis korostui, mutta tämä tapahtui vasta keskiajan kuluessa. Uskomus pohjoisen pahuudesta omaksuttiin kirkkohistorioitsija **Olavi Rimpiläisen** mukaan aikaisintaan 1300-luvulla.⁸⁸ Kun tämä ajoituksellinen aspekti otetaan huomioon, ei kirkkorakennusten pohjoispuolella sijaitsevia hautoja voida vanhempien kirkkomaiden suhteen pitää lainkaan poikkeuksellisinä. Esimerkiksi selvä enemmistö Ravattulan kirkkomaalla olevista haudoista on mäen pohjoispuolisella alueella. Osa näistä on jo kirkkoa edeltäviltä vuosikymmeniltä, mutta kaivaushavaintojen perusteella hautaamista kirkon pohjoispuolelle on jatkettu myös koko kirkkomaan käytön ajan. Turun Koroistenniemen hauta-alueen sijoittuminen kirkon pohjoispuolelle sopii myös tähän varhaiseen ajoitukseen, samoin kuin esimerkiksi Ruotsissa Upsalan Vaksalan var-

haiskeskiaikaisen kirkon pohjoispuolella tilaa oli enemmän kuin kirkkomaan muilla sivuilla.⁸⁹

Käytännössä hauta-alueen painopisteen sijoittumiseen vaikuttavia tekijöitä on ollut monia. Ravattulassa hautojen suhteellinen runsaus kirkon pohjoispuolella selittyy osaltaan myös kirkkorakennuksen sijainnilla. Rakennusta ei ole sijoitettu kirkkomaan pohjoisosaan, jonne suurin osa nuoremman keskiajan kirkoista rakennettiin, vaan sen paikka on mäen eteläkolmanneksessa. Vastaavanlainen tilanne on esimerkiksi Liedon Ristinpellolla, josta löytynyt rakennuksen jäännös sijaitsee myös kalmistoalueen eteläosassa. Sijainnin osalta kyse saattaisikin olla käyttöajankohdan säännöstä poikkeuksen sijaan. On mahdollista, että kirkkorakennuksia ryhdytään kaavamaisemmin sijoittamaan kirkkomaan pohjoisosaan vasta 1300- tai 1400-luvulta lähtien.

Kirkkomaille on kuljettu sisäänkäyntien kautta. Johanssonin tarkastelemassa Ruotsin keskiaikaisessa aineistossa erilaisten kulkuaukkojen lukumäärä on pääsääntöisesti vaihdellut yhdestä neljään. Kirkkotarhaan johtavia käyntejä ei ole sijoitettu symmetrisesti kirkon pituusakselin suuntaisesti tai kulkemaan linjassa suoraan ovelle, vaikka tällaisiakin kohteita aineistossa on. Sisäänkäyntien paikat ovat vaihdelleet kohteittain, ja syiksi niiden sijoitteluun Johansson on nähnyt muun muassa paikallisen topografian ja kirkolle johtavien kulkureittien sijainnin.⁹⁰ Suomesta vastaavaa kokoavaa tutkimusta ei ole tehty, mutta selvää lienee, ettei porttiauikkojen suhteen täälläkään ole ollut mitään yhtenäistä käytäntöä.⁹¹ Vaikka pitkään käytössä olleilla kirkkomaille sisäänkäyntien paikat voidaan mieltää sijainniltaan jokseenkin vakiintuneiksi, on niitä vuosisatojen aikana voitu eri syistä muuttaa ja siirtää. Aitaa uusittaessa tai kirkkomaan

Kuva 18. Pöytyän vanhan kirkkomaan salvosaidassa on kuusi päällekkäin asetettua hirttä ja tiilikate. Aita on rakennettu matalan kiviperustuksen päälle. Kuvassa luoteisosan kapea ja matala sisäänkäynti. Kuva: J. Ruohonen.

laajentamisen yhteydessä kulkuaukkojen määrä on voinut myös muuttua.

Myös Ristimäkeä kiertäneessä aidassa on ollut, jo yksin sen pituus huomioiden, todennäköisesti useampi kuin yksi kulkuaukko. Sisäänkäyntinä on voinut toimia aitaan tehty yksinkertainen aukko, tai kattamaton tai katettu porttirakennelma.⁹² Tutkituilta alueilta ei tähän mennessä kuitenkaan ole saatu esille minkäänlaisia sisäänkäynneistä kertovia rakenteita tai muita merkkejä. On kuitenkin huomattava, että Ristimäkeä kiertävästä aidasta vain noin kolmasosa on tutkimusten eri vaiheissa otettu esille. Saadut havainnot eivät siis tarkoita, etteikö mäen aitarakenteessa voisi olla yksityiskohтия, jotka todistaisivat jonkinlaisen portin tai muunlaisen kulkuaukon olemassaolosta. Koko aitakiveyksenkään kaivaminen kokonaan esille ei kuitenkaan poista ongelmia mahdollisten sisäänkäyntien tunnistamisessa. Paikat eivät välttämättä erotu muusta aitakiveyksestä esimerkiksi kivettömämpi-

nä kohtina tai tiiviimpinä kiveyksinä; minkäänlaisista tuki- tai porttikivistä ei myöskään ole tähän mennessä tullut havaintoja. Onkin täysin mahdollista, ettei kulkuaukoista ole jäänyt maahan minkäänlaisia jälkiä. Esimerkiksi Pöytyän vanhaa kirkkomaata kiertävän salvosaidan alla oleva lähes maantasainen kiveys jatkuu sisäänkäyntien kohdalla samanlaisena kuin muuallakin (kuva 18).

TULOKSET

Rakennusteknisesti on Suomessa keskiajalla ollut käytössä ainakin kolmenlaisia kirkkoaitoja: muuriaitoja, kiviaitoja ja puuaitoja. Keskiaikaisten maanlakien perusteella Ruotsissa aidat tehtiin joko kivistä tai puusta, Nilssonin mukaan molempia materiaaleja yhdistämättä. Tanskassa Jyllannin maakuntalain mukaan kirkkomaa voitiin merkitä kuitenkin sekä hirsillä että kivillä

(*”stok og sten”*).⁹³ Laastia apuna käyttäen rakennetut muuriaidat on yhdistetty lähinnä kivikirkkoja ympäröiviin kirkkomaihin, kun taas puisten maaseutukirkkojen ja -kappelien ympärillä olisi ollut hirsisalvosaitoja. Kivistä kasattujen tai kylmämuurattujen aitojen suhteen ei näyttäisi kuitenkaan olleen mitään yhdenmukaisuutta. Tällaisia lienee ollut sekä pienten kappelirakennusten että isompien pitäjänkirkkojenkin yhteydessä. Muokkaamattomista harmaakivistä ilman laastia koottu aitatyyppi onkin ollut hyvin yleinen jo varhaiselta keskialalta lähtien. Myös Ravattulan Ristimäen aitarakenne on todennäköisesti kuulunut tähän ryhmään, ellei kyse sitten ole ollut yhdistelmästä, jossa kivisen perustuksen päälle on pystytetty puinen aita.

Neljäntenä aitaryhmänä voitaisiin pitää ojia, mutta myös näiden reunoja on todennäköisesti kiertänyt jonkinlainen puuaita. On oletettu, että ojat olisivat etenkin Skandinaviassa olleet vanhin kirkkomaita rajaava elementti, ja vasta myöhemmässä vaiheessa olisi ryhdytty pystyttämään korkeita, ympäristöstään erottuvia kivi- tai puuaitoja.⁹⁴ Konkreettisten arkeologisten havaintojen ja paikallisten maakuntalakien mainintojen perusteella ojien kaivaminen kirkkomaiden ympärille on ollut vakiintunut käytäntö Tanskan historiallisissa maakunnissa, mutta muualla Skandinaviassa tai Suomessa ilmiölle ei ole – poikkeukset luonnollisesti huomioiden – juurikaan perusteita.

Sekä kaivaustutkimuksissa saadun primääriaineiston että maantieteellisesti ja ajallisesti nykypäivää kohti täydentyvän vertailumateriaalin perusteella Ravattulan Ristimäellä on säilynyt ainutlaatuinen esimerkki varhaishistoriallisesta aitarakenteesta. Kyseessä on vanhin varmuudella todettu kirkollinen aita Suomessa. Koska alueella ei

enää 1200-luvun loppupuolelta lähtien ole ollut intensiivistä ihmistoimintaa, antavat maassa säilyneet rakenteet edustavan kuvan tällaisesta aiemmin äärimmäisen heikosti yksityiskohdiltaan tunnetusta kirkollisesta elementistä.

Ravattulan Ristimäen ruumiskalmistoon on haudattu jo ennen kirkon ja kirkkomaata ympäröivän aidan rakentamista. Koska ruumishautoja on löytynyt sekä aidan alta että sen ulkopuolelta, on Ristimäen vanhin kalmistoalue ollut myöhempää aidan rajaamaa kirkkomaata jonkin verran laajempi. Maaperän laadun ja löytyneiden ruumishautojen perusteella alkuperäisinä rajoina voidaan pitää mäen luontaisia reunoja. Tämän vanhimman ruumiskalmiston reunoilta ei saatu esille vanhempaan aitaamiseen viittavia merkkejä, joten pelkkä topografiaan perustuva rajausta näyttäisi riittäneen hautaamiseen käytetyn alueen rajojen osoittamiseen ennen kirkon rakentamista paikalle. Näin on voinut olla myös monien muiden risti-retkiaikaisten ruumiskalmistojen suhteen. Koska kyseessä ei ole kirkollinen kokonaisuus, ei varhaisempia ruumiskalmistoja ei ole tarvinnut rajata ympäristöstään yhtenäisellä rakenteella.

Kirkko ja kirkkomaata rajaava aita on Ravattulassa tehty jo aiemmin käytössä olleeseen ruumiskalmistoon. Keskustelua rautakautisten kalmistojen käytön jatkuvuudesta esikristilliseltä ajalta keskialalle ja niiden luonteen muuttumisesta kirkon myötä kristillisiksi kirkkomaiksi on käyty pitkään, ja tutkijoiden näkemykset jatkuvuudesta ovat olleet yleensä joko sen puolesta tai sitä vastaan. Arkeologi **Ville Laakson** tekemän systemaattisen tarkastelun myötä aineisto viittaisi siihen, että varhaisemmat rautakautiset kalmistot kelpasivat kirkonpaikoiksi keskialalle tullessa. Käytön jatkuvuus ei Laakson mukaan kuitenkaan ole ollut sääntö

mutta ei myöskään poikkeus. Myös Ruotsissa on tällaisesta kulttijatkuvuudesta, lähinnä kulttipaikkajatkuvuudesta, saatu todisteita. Siellä vanhoja rautakautisia kalmistoja on myöhemmin voitu siunata kristillisiksi hautausmaiksi.⁹⁵

Ravattulan Ristimäellä ei mainitun kaltaista jatkuvuutta ole havaittavissa, sillä jo kirkkomaata edeltävää ruumiskalmistoa voidaan pitää luonteeltaan selvästi kristillisvaikutteisena tai jopa täysin kristittyinä. Kaikki vainajat on esimerkiksi haudattu itä-länsisuuntaisiin tai sitä lähellä oleviin yksinkertaisiin maakuoppiin polttamatta. Vaikka osa vainajista on haudattu puvuissa mukanaan yksittäisiä, todennäköisesti henkilökohtaisia esineitä, selvästi esikristillisinä pidettävät, hauta-antimin varustetut hautaukset Ristimäeltä puuttuvat kokonaan. Koska hautaustavoissa ei kohteen käyttöaikana näy äkillisiä muutoksia, kultti- tai kulttipaikkajatkuvuuden sijaan voidaan Ravattulan osalta mieluummin puhua ristiretkiajalta keskiaikaan ulottuneesta käyttöjatkuvuudesta.

Tästä näkökulmasta tarkasteltuna myös paikan kehitystä ruumiskalmistosta paikallistason kirkolliseksi keskuiseksi voidaan pitää jokseenkin luontevana. Kun 1100-luvun jälkipuolella Ristimäelle pystytettiin kirkko, rakennettiin sen kanssa samoihin aikoihin mäen reunalle kirkkomaata rajaava aita. Vaikka aitaamisen syiksi on esittää myös käytännön tekijöitä, voidaan sitä kirkkorakennuksen ohella pitää yhtenä kristillisen kirkkomaan keskeisenä kriteerinä. Kirkkomaata tuli aidata tai muutoin erottaa ympäristöstään erityisesti kahdesta syystä: alueen pyhittämisen osoitukseksi ja kirkon edellyttämän juridisen suoja-alueen määrittämiseksi. Koska kristityt vainajat haudattiin siunattuun maahan, konkreettinen raja erotti hautaamiseen kelpaavan

siunatun maan sitä ympäröivästä maallisesta maasta. Ravattulan kirkon rakentamisajankohtana 1100-luvulla noudatettiin jo epäilemättä kanonisen oikeuden määräyksiä, vaikka virallisesti se Ruotsin alueella vakiinnutettiin vasta vuonna 1248 pidetyn provinsiaalikonssiilin jälkeen.⁹⁶ Ravattulan kirkkomaan aita tukee ajatusta siitä, että kirkkorakennus sitä ympäröivine kirkkomaineen on muodostanut jo 1100- ja 1200-luvun vaihteessa kiinteän kirkollisen kokonaisuuden.

Kanonisen oikeuden mukaan suunnitteilla olevallekin kirkkomaalle voitiin haudata vainajia jo ennen kirkon valmistumista tai edes rakentamisen aloittamista, kunhan alue oli siunattu.⁹⁷ Ristimäelle on haudattu vainajia viimeistään jo 1100-luvun alkupuolella, noin puoli vuosisataa ennen kirkkohankkeen aktualisoitumista. Lukuisten skandinaavisten esimerkkien perusteella tiedetään, että kristittyjen vainajien hautaaminen erillisille, ilman kirkkoa tai kirkkomaan aita-alueille oli lähetyskaudella mahdollista.⁹⁸ Tämän perusteella on todennäköistä, että Ristimäellekin haudattiin paikallisia kristittyjä oikeaoppisesti alusta lähtien, jo ennen kirkon rakentamista. Terminologisesti tarkasteltuna Ristimäki muuttui ruumiskalmistosta kirkkomaaksi kuitenkin vasta kirkon ja aidan rakentamisen myötä.

Edellä esitetyn aineiston perusteella on selvää, että keskiajan kuluessa muutokset niin kirkkojen kuin kirkkomaiden sekä tässä artikkelissa erityisesti tarkasteltujen kirkkoaitojen suhteen ovat olleet suuria. On todennäköistä, että varhaisella keskiajalla monet kirkolliset kohteet saivat kanonisesta laista ja maakuntalaeista huolimatta alueellisia ominaispiirteitä. Näitä voidaan ensisijaisesti tarkastella arkeologisen aineiston perusteella. Esimerkiksi

Ravattulan kirkkomaalla on havaittavissa lukuisia nuoremmista keskiaikaisista kohteista poikkeavia ominaisuuksia. Vasta aikakauden lopulla syntyneiden kivikirkkokokonaisuuksien osalta voitaneen puhua jonkinlaisesta kirkollisesta yhtenäiskulttuurista. Onkin huomioitava, että päätelmiä keskiaikaisista kirkkomaan aidoista, kuten monista muistakin kirkollisista yksityiskohdista, on tehty pääasiassa 1400-luvun ja 1500-luvun alkupuolen pitäjänkirkkoihin liittyvien havaintojen perusteella. Viimeistään tässä vaiheessa on kuitenkin syytä kysyä, onko 1100- ja 1200-luvun vaihteeseen ajoittuvan kirkollisen kohteen vertailu selvästi myöhempiin keskiaikaisiin kohteisiin millään tavoin edes mielekäästä. Kun keskiaikaisia kirkkomaita ryhdytään tarkastelemaan laajemmin koko ajanjaksoon sijoittuvalla aineistolla, tulisi kohteiden erilaisten luonteiden lisäksi huomioida myös niiden huomattava ajallinen ja paikallinen variaatio.

Tutkimus on osa Turun yliopiston arkeologian oppiaineen ”Yksilö, yhteisö ja yhteiskunta varhaishistoriassa: Ravattulan Ristimäen kirkko ja Suomen kristillistymisen” -hanketta. Artikkelissa esitetyt luonnontieteelliset ajoitukset on rahoittanut Alfred Kordelinin säätiö.

Juha Ruohonen
jukaru@utu.fi

Arkeologia, Akatemiankatu 1,
20014 Turun yliopisto

NOTES

- ¹ Esim. Nilsson 1989: 77, 128–129; Hiekkanen 2003: 157–161.
- ² Esim. Nilsson 1989: 16–18, 23–32; Kjölnerström 1957: 41–42.
- ³ Nilsson 1996: 379; Hed Jakobsson 2001: 119.
- ⁴ Hautapaikkojen nimityksistä esim. Talve 1988: 4–5.
- ⁵ Johansson 1989: 232–234; Nilsson 1989: 127: 143.
- ⁶ Nilsson 1987: 145; 1989: 122–125, 143; 1991: 478–479.
- ⁷ Johansson 1989: 232–234; Nilsson 1989: 127, 143. Islannissa voitiin kiven lisäksi rakennusmateriaalina käyttää turvetta (Nilsson 1989: 127).
- ⁸ Engberg & Kieffer-Olsen 1992: 154.
- ⁹ Handlingar rörande Sverges... 1845: 384–385. Karjan pitäminen kirkkomaalla kuului lukkarin palkkaetuihin aina 1800-luvulle asti (esim. Lundquist 1992: 18).
- ¹⁰ Handlingar rörande Sverges... 1845, 383–384.
- ¹¹ KO 1571 LXII.
- ¹² Wirkkala 1945: 34–35; Gardberg 2003: 79.
- ¹³ Esim. Ruohonen 2017; 2020: 6–7.
- ¹⁴ Esim. Nilsson 1989: 122–144; 1996, 368–372.
- ¹⁵ Johansson 1989; 1993; Engberg & Kieffer-Olsen 1992.
- ¹⁶ Yleistä ks. KHLFMA 1963, 391–402. Hed Jakobsson 2001; Ljung 2016.
- ¹⁷ Esim. Rancken 1932.
- ¹⁸ Esimerkiksi vuodelta 1490 on säilynyt tieto Lokalahden kirkkomaan (*cimiterium in Lockalax*) vihkimisestä, mutta asiakirjassa ei lainkaan käsitellä varsinaista aitarakennetta (FMU 4333; myös Lovén 2003: 117–118).
- ¹⁹ Esim. Hiekkanen 2003: 159–160; 2004.
- ²⁰ Esim. Gardberg 2003; Korhonen 2013; Talve 1988. Melko kattava, joskin puutteellinen ja nykyisin myös monilta osin vanhentunut yleiskatsaus aiheeseen on kuvanveistäjä ja hautausmaa-arkkitehti Ilmari Wirkkalan kirjoittama Suomen hautausmaiden historia vuodelta 1945.
- ²¹ Esim. Ruohonen 2017: 47–48; 2020: 6–8. Primäärihavaintojen osalta artikkelissa hyödynnetään myös tutkimushankkeen arkistossa

- säilytettävää aineistoa (mm. kaivausmuistiinpanot, mittausdata).
- 22 Lehtonen 1998: 130–131; Lehtonen 2009: 182–183.
  - 23 Esim. Hiekkanen 2010: 333.
  - 24 Esim. Rodwell 2012: 307.
  - 25 Tiilenvalmistus- ja muuraustaito omakseen Suomessa 1200-luvun loppupuolella (esim. Drake 2007: 115; Ratilainen 2016; ks. myös Ruohonen 2020: 7).
  - 26 Ks. esim. Ruohonen & Väänänen 2016.
  - 27 Ua-57768: 1639 ± 31 . 1σ 350–370 (4,9 %), 380–430 (55,9 %), 490–510 (5,4 %) ja 520–530 (1,9 %). 2σ 330–540 (95,4 %). Kaikki tässä esitetyt radiohiiliajoitukset on kalibroitu kalenterivuosi (calAD) OxCal v3.10 -ohjelmalla käyttäen kalibroitikäyrää IntCal13 (Bronk Ramsey 2005; Reimer *et al.* 2013).
  - 28 Vastaavasta tulkinnasta muistoristin tukikiveyksen suhteen ks. Ruohonen 2020, 15, 17–18.
  - 29 Poz-89248: 820 ± 30 . 1σ 1190–1200 (3,1 %) ja 1205–1260 (65,1 %); 2σ 1160–1270.
  - 30 Ua-60315: 843 ± 31 . 1σ 1160–1225 (67,5 %) ja 1235–1240 (0,7 %); 2σ 1050–1080 (2,5 %) ja 1150–1270 (92,9 %).
  - 31 Ua-63587: 910 ± 31 . 1σ 1040–1100 (39,8 %) ja 1110–1170 (28,4 %); 2σ 1030–1210.
  - 32 Ua-56921: 910 ± 30 . 1σ 1040–1100 (39,9 %) ja 1110–1170 (28,3 %); 2σ 1030–1210.
  - 33 Ua-55238: 809 ± 27 . 1σ 1215–1260; 2σ 1160–1270.
  - 34 Ruohonen 2020: 17.
  - 35 Ruohonen 2013: 43; 2019: 24–26.
  - 36 Kohteesta esim. Cleve 1952; Luoto 1988: 124–128; Hiekkanen 2014, 84 ja alaviite 192.
  - 37 Killinen 1878: 74; Appelgren 1905.
  - 38 Cleve 1952; Luoto 1988: 128. Vrt. Killinen 1878: 74; Hiekkanen 2010: 333.
  - 39 Luoto 1989: 44–51.
  - 40 Luoto 1989: 52.
  - 41 Esim. Kivikoski 1960: 24–28; Vuorinen 2009: 211–212.
  - 42 Hirviluoto 1985: 32.
  - 43 Hirviluoto 1985: 28, 34. Paikannimen tulkinnaassa on syytä epäillä kansanetymologisia vaikutteita. Nimi esiintyy joskus myös lyhyellä konsonantilla (Kirk’aila).
  - 44 Ratilainen 2018: 145.
  - 45 Paikalle on Piikkiön kirkkomaan sijaan voitu haudata paikallisia aina vuoteen 1653 asti, jolloin kuusistolaiset saivat Turun tuomiokapitulilta luvan oman kappelin pystyttämiseksi saarelleen (Rinne 1912: 7–8; ks. myös Havia 1989: 157).
  - 46 Rinne 1912: 6.
  - 47 Killinen 1885: 75; Taivainen 2005: 3.
  - 48 Taivainen 2005: 14.
  - 49 Nordman 1940: 13–14, Fig. 1; Vasko 2020: 201, viite 1.
  - 50 Vasko 2020: 201–203.
  - 51 Dreijer 1949: 4; Hiekkanen 2014: 362.
  - 52 Hofberg 1875: 52, Pl. XXV; Ringbom 2010: 103; Hiekkanen 2014: 406–407.
  - 53 Fagerlund 1878: 293, Fig. 25. Ks. myös Edgren & Hiekkanen 1993: 166–167.
  - 54 Edgren & Hiekkanen 1993: 158–159. Saaristokappeleista Pohjolassa ks. Westerdahl 2006.
  - 55 Högman 1891: 14–16; myös 1907: 7–8. Högmanin mukaan saarta on kutsuttu aiemmin nimellä Kirkonmaa.
  - 56 Kronqvist 1930; Jäkärä 2003: 33; Haggrén 2004: 26–27.
  - 57 Hiekkanen 2003: 159–160; 2004: 30.
  - 58 Riska 1964: 56–60.
  - 59 Ks. esim. Johansson 1989: 233–236; Johansson 1993: 20. 1800-luvun alussa aitojen katamiseen ei kuninkaallisen määräyksen mukaan saanut enää käyttää lautoja, paanuja tai muuta puumateriaalia (Wirkkala 1945: 34–35).
  - 60 Luoto 2008: 16–18.
  - 61 Hiekkanen 2004: 30.
  - 62 Luoto 2007: 16; 2008: 17.
  - 63 Luoto 2008: 17.
  - 64 Kallio-Seppä 2011: 39, 43.
  - 65 Koponen & Peltari 2017: 69.
  - 66 Esim. Riska 1959: 106–107; 1972, 132–133; 1979: 10–12; 1982: 10–11; 1988: 14–15; Talve 1988: 9. Myös Ruotsissa kyseessä on ollut yleisin puuaitatyyppe: ks. Johansson 1993: 15–16.
  - 67 Johansson 1993: 16.
  - 68 Riska 1982: 10–11.
  - 69 Sirelius 1919: 296–301; Grotenfelt 1899: 308–314.

- 70 Wirkkala 1945: 35.
- 71 Grotenfelt 1898: 313.
- 72 Johansson 1989: 233.
- 73 Hiekkanen 2004: 30.
- 74 Esim. Johansson 1992: 12–13; Engberg & Kieffer-Olsen 1992.
- 75 Hiekkanen 2002: 155.
- 76 Laakso 2011: 90, 107–108.
- 77 Engberg & Kieffer-Olsen 1992: 174; Engberg 2017: 41–42.
- 78 Riska 1959: 257; myös Hiekkanen 2003: 159.
- 79 Hiekkanen 2003: 161; Hiekkanen 2004: 26–28.
- 80 Johansson 1993: 10–11.
- 81 Nilsson 1989: 127–128; Johansson 1993: 10–11; Hed Jakobsson 2001: 116–117, 120, 125–127.
- 82 Ylönen 1969: 103. Riska 1982: 10–11; Hiekkanen 2014: 148.
- 83 Hiekkanen 2003: 161; 2004: 26–28.
- 84 Ristinpellon osalta tämä on vähimmäismitta, sillä aitalinjan kulkua alueen pohjoislaidalla ei tunneta.
- 85 Suoja-alueista esim. Nilsson 1987: 145; Nilsson 1989: 123.
- 86 Hiekkanen 2003: 161.
- 87 Esim. Gardberg 2003: 80–81; Talve 1988: 10–11.
- 88 Rimpiläinen 1972: 72. Ilmansuuntana pohjoiseen on liitetty myös esikristillisiä uskomuksia. Myös hautojen kaivaminen kirkon pohjoispuolelle on käytännössä ollut osan vuodesta vaikeampaa kuin muualle kirkkomaille (Hiekkanen 2003: 158).
- 89 Johansson 1993: 10–11.
- 90 Johansson 1993: 63–64.
- 91 Ks. esim. Hiekkanen 2003: 161.
- 92 Kirkkoaitaan sijoitetut kellotapulit, jotka samalla saattoivat toimia kirkkomaille johtavina porttihuoneina, ryhdyttiin rakentamaan vasta myöhemmin keskiajalla. Kellojen ripustuksesta ja tapuleista ks. esim. Hiekkanen 2003: 163–164.
- 93 Nilsson 1989: 127; Engberg & Kieffer-Olsen 1992: 174.
- 94 Esim. Hed Jakobsson 2001: 127–128.
- 95 Laakso 2017: 62, 70; vrt. esim. Hiekkanen 2010: 335. Ruotsin osalta esim. Gräslund 1992; 1996: 29; Nilsson 1996: 382.
- 96 Esim. Nilsson 1989: 42–48; Lovén 2003: 115–116; Korpiola 2008: 203–216.

97 Nilsson 1989: 72–84.

98 Esim. Nilsson 1989: 89, alaviite 1; 1996: 368–372.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

Maanmittaushallituksen uudistusarkisto (MHA), Helsingin maalaiskunta

Museoviraston arkisto

Appelgren, Hjalmar 1905. Ristinpelto, Anttila, Lieto.

Hofberg, Herman 1875. Ålands fornlemningar och minnesmärken, med understöd af allmänna medel upptecknad och beskrifne 1875.

Högman, Volter 1891. Rauman ja Lapin pitäjät.

Kronqvist, Iikka 1930. Liikistön kirkonpaikan kaivaukset Ulvilassa.

Luoto, Kalle 2007. Vantaan Pyhän Laurin kirkko. Kaivaus kirkkomaaalla 2.-31.7.2007.

Taivainen, Jouni 2005. Vehmaa Laitinen Kapelmäki, kirkonpaikan kaivaus 2005.

Turun yliopiston arkeologian oppiaine (TYA)

Lehtonen, Kaisa 1998. Kaarinan muinaisjäännösinventointi 1998.

Ravattulan Ristimäki -hankkeen arkisto. Kenttämuistiinpanot, kartat, luettelot.

Painetut lähteet

Handlingar rörande Sverges... (1845) *Handlingar rörande Sverges inre förhållanden under Konung Gustaf I*. Andra Bandet. Andra Häftet. Hörbergska Boktryckeriet, Stockholm.

KL 1686 – Kirkkolaki 1686. Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila, Martti Parvio (toim.), *Kirkko-laki ja ordningi 1686*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 444. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

KO 1571 – Kirkkolaki 1571. *Then Swenska Kyrkeordningen*. Amund Laurentsson, Stockholm.

FMU – *Finlands medeltidsurkunder*. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Finlands Statsarkiv, Helsingfors.

Ohjelmistot

Bronk Ramsey, C. 2005. OxCal 3.10 [https://c14.arch.ox.ac.uk/oc_3_10r.exe]

Kirjallisuus

Cleve Nils 1952. En kyrkogård från korstågstiden. *Corolla Archaeologica in honorem C.A. Nordman*. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki, 159–167.

Drake, Knut 2007. Gotische Backsteinbaukunst in Finnland. *Backstein Baukunst: Zur Denkmalkultur des Ostseeraums*. Deutsche Stiftung Denkmalschutz, Bonn, 106–115.

Dreijer, Matts 1949. Kapellruinen på Signildskär. Ålandsk Odling 1949, 3–31.

Edgren, Helena & Hiekkänen, Markus 1993. Havet, kapellen och franciskanerna. *Hikuin* 20, 155–170.

Engberg, Nils & Kieffer-Olsen, Jacob 1992. Kirkegårdens grøft. Om den ældste indhegning af Danmarks kirkegårde. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1992, 168–177.

Engberg, Nils 2017. Danish Church Archaeology: The Potential of Redundant Churches. J. Harjula, S. Hukantaival, V. Immonen, A. Rantala. & T. Ratilainen (eds.), *Sacred Monuments and Practices in the Baltic Sea Region: New Visits to Old Churches*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 32–45.

Fagerlund, L. W. 1878. Anteckningar om Korpo och Houtskärs socknar. Sommarstudier. *Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk*. Tjugodeåttonde Häftet. Finska Vetenskaps-Societeten, Helsingfors.

Gardberg, C. J. 2003. *Maan poveen. Suomen luterilaiset hautausmaat, kirkkomaat ja haudat*. Schildts & Söderströms, Helsinki.

Grotenfelt, Gösta 1899. *Det primitiva jordbrukets metoder i Finland under den historiska tiden*. Helsingfors.

Gräslund, Anne-Sofie 1992. Kulttkontinuitet – myt eller verklighet? Om arkeologins möjligheter att belysa problemet. B. Nilsson (red.), *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid*. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 1. Uppsala, 129–150.

Gräslund, Anne-Sofie 1996. Arkeologin och kristnandet. B. Nilsson (red.), *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 5. Uppsala, 19–44.

Haggrén, Georg 2004. Liikistö – Ulvilan linna? *SKAS* 4/2004, 24–33.

Havia, Timo 1989. Ruotsinvallan aika. *Piikkiön historia I. Esihistorian ja Ruotsin vallan aika*. Piikkiön kunta, Piikkiö, 81–667.

Hed Jakobsson, Anna 2001. Constructions in Space. Framing Similarities between Medieval Churchyards and Towns. *Current Swedish Archaeology*, Vol. 9, 2001. 115–131.

Hiekkänen, Markus 2002. Archaeological environment studies from Turku. *Eesti Arheoloogia Ajakiri* 2002, 6, 2, 153–156.

Hiekkänen, Markus 2003. *Suomen kivikirkot keskiajalla*. Otava, Keuruu.

Hiekkänen, Markus 2004. Keskiajan kirkko ja kirkkomaa Vantaan pitäjässä. Tuula Hockman (toim.), *Levähdyspaikka. Vantaan seurakuntien hautausmaat*. Vantaan seurakuntayhtymä, Helsinki, 23–36.

Hiekkänen, Markus 2010. Burial Practices in Finland from Bronze Age to the Early Middle Ages. Bertil Nilsson (ed.), *Från hedniskt till kristet. Förändringar i begravningsbruk och gravskick i Skandinavien c:a 800–1200*. Runica et mediævalia, Opuscula 14. Sällskapet Runica et Mediævalia, Stockholm, 271–379.

Hiekkänen, Markus 2014. *Suomen keskiajan kivikirkot*. 3. uudistettu painos. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1117. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Hirviluoto, Anna-Liisa 1985. Hollolan vaiheet ennen kristinuskon tuloa – kivikaudesta keskiaikaan. Heikki Mantere (toim.), *Hollolan kirkko. Asutuksen kirkon ja seurakunnan historiaa*. Hämeenlinna, 18–32.

Högman, Volter 1907. *Rauman kaupungin historia I. Vuoteen 1641*. Rauman kaupunki, Rauma.

Johansson, Jan 1989. Kyrkogårdens hägn i det medeltida Sverige. *Fornvännen* 84 (1989), 230–239.

Johansson, Jan 1993. *Kyrkogårdens hägn i det medeltida Sverige. Om bogård, balk och stiglucka*. Antikvariskt arkiv 76. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Jäkärä, Tiina 2003. Paluu Ulvilan Liikistöön. Uusien tutkimusten satoa. *SKAS* 2/2003, 28–33.

Kallio-Seppä, Titta 2011. Tietoja Iin kirkkoista ja kirkkomaista kirjallisten ja arkeologisten lähteiden perusteella. Titta Kallio-Seppä, Janne Ikäheimo, Kirsti Paavola (toim.), *Iin Vanhan Ha-*

minan kirkko ja hautausmaa. *Arkeologisia tutkimuksia*. Iin kunta, 34–43.

KHLFMA 1963 – *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformations-tid*. Band VIII. Helsingfors: A-B Örnförlaget.

Killinen, Kustaa 1878. Kiinteitä muinaisjään-nöksiä Maskun kihlakunnassa. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* III. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki, 45–107.

Killinen, Kustaa 1885. *Muinaisjäännöksiä Vehmaan kihlakunnassa. Luetteloja Suomen muinaisjäännöksistä XI*. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.

Kivikoski, Ella 1960. Raisonin esihistoria. *Raisonin historia I*. Raisonin historiatoimikunta, Raisio, 9–35.

Kjollerström, Sven 1957. *Guds och Sveriges lag under reformationstiden. En kyrkorättslig studie*. Bibliotheca theologiae practicae 6. Gleerups förlag, Lund.

Korpiola, Mia 2008. Maallisen oikeuslaitoksen tuottamat lähteet. Marko Lamberg, Anu Lahtinen & Susanna Niiranen. *Keskiajan avain*. Suomen kirjallisuuden seuran toimituksia 1203. SKS, Helsinki, 203–216.

Koponen, Tuuli & Peltari, Paula 2017. Hiiltyneitä hirsiiä ja kivettömiä kivikuoppia. Keminmaan Valmarinniemen keskiaikainen kirkonpaikka. *Faravid* 43/2017, 55–79.

Korhonen, Teppo 2013. *Aita. Perinteiset aidat ja portit*. Maahenki, Helsinki.

Laakso, Ville 2017. Continuity or Change? Selecting the Sites for Early Medieval Churches in Finland. Janne Harjula & Sonja Hukantaival & Visa Immonen & Anneli Randla & Tanja Ratilainen (eds.), *New Visits to Old Churches: Sacred Monuments and Practices in the Baltic Sea Region*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 61–73.

Lehtonen, Kaisa 2009. Aurajokilaakson maahan kätkeyty menneisyys, Arkeologinen inventointihanke 1998–2002. Kristiina Korkeakoski-Väisänen, Jouko Pukkila, Hannele Lehtonen (toim.), *Muinaisjäännos ja maisemakohde. Kaksitoista näkökulmaa arkeologisiin ja kasvitieteellisiin tutkimuksiin Liedon Vanhalinnassa ja sen ympäristössä*. Turun yliopisto Arkeologia ja Liedon Vanhalinna, 176–202.

Lovén, Christian 2003. Gravar under kyrkmurar. *Hikuin* 30, 115–122.

Lundquist, Kjell (1992). Från beteshage till trädgård – kyrkogårdens historia. Eivor Bucht (red.), *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Stad och land 103. Movium, Alnarp, 12–34.

Luoto, Jukka 1988. Esihistoria. *Liedon historia* 1. *Aikojen alusta vuoteen 1809*. Liedon kunta ja seurakunta, Lieto, 61–192.

Luoto, Jukka 1989. Piikkiön esihistoria. *Piikkiön historia* 1. *Esihistorian ja Ruotsin vallan aika*. Piikkiön kunta, Piikkiö, 14–77.

Luoto, Kalle 2008. Tapulista paljastui kivilattia. Pyhän Laurin kirkon kirkkomaan kaivaukset kesällä 2007. *Helsingin pitäjä* 2009, 8–25.

Nilsson, Bertil 1987. Död och begravning. Begravningsskicket i Norden. Olle Ferm & Göran Tegnér (red.), *Tanke och tro. Aspekter på medeltidens idévärld och fromhetsliv*. Studier till Det medeltida Sverige 3. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 133–150.

Nilsson, Bertil 1989. *De sepulturis. Gravrätten i Corpus Iuris Canonici och i medeltida nordisk lagstiftning*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Nilsson, Bertil 1991. Frids- och asylföreskrifter rörande den medeltida sockenkyrkan. Olle Ferm (red.), *Kyrka och socken i medeltidens Sverige*. Studier till Det medeltida Sverige 5. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 473–504.

Nilsson, Bertil 1996. Från gravfält till kyrkogård. Förändringar och variation i gravskicket. Bertil Nilsson (red.), *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 5. Uppsala, 349–385.

Nordman, C. O. 1940. Medeltidskyrkogården i Hitis. *Finskt Museum* XLVI (1939), 12–27.

Rancken, A. W. 1932. Våra kyrkogårdsportar. *Finskt Museum* XXXVIII–XXXIX (1931–1932), 28–33.

Ratilainen, Tanja 2016. At the Dawn of Masonry Architecture. Church Remains and Associated Brick Structures at Koroinen, Turku. *Estonian Journal of Archaeology* 20 (1), 54–80.

Ratilainen, Tanja 2018. Kirkkomaa ja hautaukset. Janne Harjula, Sonja Hukantaival, Visa Immonen, Tanja Ratilainen, Kirsi Salonen (toim.), *Koroinen. Suomen ensimmäinen kirkollinen keskus*. Turun Historiallinen Arkisto 71. Turun historiallinen yhdistys ry, Turku, 145–149.

Reimer P. J., Bard E., Bayliss A., Warren Beck J., Blackwell P. G., Bronk Ramsey C., Buck C. E., Cheng H., Edwards R. L., Friedrich M., Grootes P. M., Guilderson T. P., Hafliðason H., Hajdas I.,

- Hatté C., Heaton T. J., Hoffmann D. L., Hogg A. G., Hughen K. A., Kaiser K. F., Kromer B., Manning S. W., Niu M., Reimer R. W., Richards D. A., Scott E. M., Southon J. R., Staff R. A., Turney C. S. M., van der Plicht J. 2013. IntCal13 and Marine13 Radiocarbon Age Calibration Curves 0–50,000 Years cal BP. *Radiocarbon* 2013. Vol. 55 (XXX), 1869–1887.
- Ringbom, Åsa 2010. Ålandska kyrkor berättar. Nytt ljus på medeltida konst, arkitektur och historia. Ålands Museum, Mariehamn.
- Rinne, Juhani 1912. Hautausmaasta Kuusiston Kappelinmäellä. *Varsinais-suomalaisen osakunnan tervehdys kotiseudulle jouluna 1912*. Kirjapaino Polyptos, Turku.
- Riska, Tove 1959. *Vehmaan rovastikunta. Turun arkkihiippakunta I osa. Suomen kirkot – Finlands kyrkor*. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Riska, Tove 1964. *Turun tuomiorovastikunta I. Turun arkkihiippakunta III osa. Suomen kirkot – Finlands kyrkor*. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Riska, Tove 1972. *Naantalin rovastikunta. Turun arkkihiippakunta VI osa. Suomen kirkot – Finlands kyrkor*. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Riska, Tove 1979. *Loimaan kirkot. Turun arkkihiippakunta 7, Loimaan rovastikunta I. Suomen kirkot – Finlands kyrkor*. Museovirasto, Helsinki.
- Riska, Tove 1982. *Pöytyän ja Oripään kirkot. Turun arkkihiippakunta 9, Loimaan rovastikunta III. Suomen kirkot 11 – Finlands kyrkor 11. Museovirasto, Helsinki*.
- Riska, Tove 1988. *Karinaisten, Kosken Tl. ja Tarvasjoen kirkot. Turun arkkihiippakunta 11, Loimaan Rovastikunta V. Suomen kirkot 15 – Finlands kyrkor 15*. Museovirasto, Helsinki.
- Rodwell, Warwick 2012. *The Archaeology of Churches*. Amberley Publishing.
- Ruohonen, Juha 2013. Kirkollisen kulttuurin alkulähteillä. Kaarinan Ravattulan varhaiskeskiaikainen kirkko ja kirkkomaa. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2013, 433–440.
- Ruohonen, Juha 2016. Built of Wood and Turned to Soil: Perspectives of Research History and New Observations Concerning Finland's Oldest Churches with Reference to Ristimäki in Ravattula. Pirjo Uino & Kerkko Nordqvist (eds.), *New Sites, New Methods. Proceedings of the Finnish-Russian Archaeological Symposium, Helsinki, 19–21 November, 2014*. Iskos 21. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki, 229–245.
- Ruohonen, Juha & Väänänen, Anna 2016. Puna-tukkainen tyttö ja 31 helmeä. Helminauha Ravattulan Ristimäen haudasta 1/2015. *Arkeologia Nyt* 1/2016, 34–36.
- Ruohonen, Juha 2017. Ristimäki in Ravattula: On the Remains of the Oldest Known Church in Finland. Janne Harjula & Sonja Hukantaival & Visa Immonen & Anneli Randla & Tanja Ratilainen (eds.), *New Visits to Old Churches: Sacred Monuments and Practices in the Baltic Sea Region*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 46–60.
- Ruohonen, Juha 2019. Myntfynden från en tidigmedeltida kyrka vid byn Ravattula, S:t Karins sn, Egentliga Finland. En götaländsk penning från 1200-talets början som ett exempel. *Myntstudier* 1/2019, 23–26.
- Ruohonen, Juha 2020. Alttarista muistoristin perustukseksi. Varhaiskeskiaikaisen Ravattulan kirkon kuorin kivirakenne ja sen tulkinta. *Suomen Museo* 2019, 46–61.
- Sirelius, U. T. 1919. *Suomen kansanomaista kulttuuria: esineellisen kansatieteen tuloksia* 1. Otava, Helsinki.
- Talve, Ilmar 1988. *Kalmisto – hautausmaa – kirkkotarha. Kulttuurihistoriaa Suomen hautausmailla*. Scripta Ethnologica 38. Turun yliopiston kansatieteen laitoksen julkaisuja, Turku.
- Vasko, Tiina 2020. Kyrksundet. Saaristokappeli keskiajalta. Janne Harjula, Juha Ruohonen & Visa Immonen (toim.), *Puukien kopinaa. Henrik Asplundin juhla- ja muistokirja*. Karhunhammas 19, 191–208.
- Vuorinen, Juha-Matti 2009. *Rakennukset ja rakentajat Raision Ihalassa rautakauden lopulla ja varhaisella keskiajalla*. Turun yliopiston julkaisu, sarja C osa 281. Turun yliopisto, Turku.
- Westerdahl, Christer 2006. Skärgårdskapell i Norden. En kortfattad översikt med några reflexioner. *Hikuin* 33, 155–186.
- Wirkkala, Ilmari 1945. *Suomen hautausmaiden historia*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Ylönen, Aulikki 1969. *Pöytyän, Yläneen ja Oripään historia vuoteen 1865*. Pöytyän, Yläneen ja Oripään historiatoimikunta.

KESKIAIKAISTEN KATTORISTIKOIDEN SALAT AVAUTUVAT

MISTÄ ON KYSE?

Keskiaikaisen Turun hiippakunnan alueelle rakennettiin 1100-luvun loppupuolelta 1500-luvun puoliväliin ulottuvana ajanjaksona satoja puu- ja kivikirkkoja. Vaikka maamme keskiaikainen kirkkoarkkitehtuuri tuo 2000-luvun ihmiselle ensimmäisenä mieleen harmaakiven, laastin ja tiilet – kivikirkkojen muurien ja holvien rakennusaineet – kirkkojen vallitseva rakennusaine oli puu aina 1400-luvulle asti. Myös kivikirkoissa puuta tarvittiin eri muodoissa rakentamisvaiheessa sekä ennen kaikkea vesikattorakenteissa. Suurten jännevälien kattaminen muodosti holvien ohella näiden kirkkorakennusten vaikeimman rakenneteknisen haasteen.

Hankkeessa *Keskiajan puurakennusperintö Suomessa – Kivikirkkojen kattorakenteet, rakennusprosessi ja rakentamisen innovaatiot* tutkitaan Suomen alueen reilua kymmentä keskiajalta säily-

nyttä kattorakennetta monitieteisesti. Tutkimushankkeessa ovat mukana arkeologian, arkkitehtuurin historian, kokeellisen käsi-työtutkimuksen ja rakennusfysiikan näkökulmat ja taiteellisenä ulottuvuutena myös dokumenttielokuvan tekeminen.¹ Vuonna 2020 hanketta rahoittaa Suomen Kulttuuri-rahasto.

Hankkeen tavoitteena on dokumentoida systemaattisesti tiettävästi ainoat Suomen alueella säilyneet, yhä toiminnassa olevat keskiaikaiset puurakenteet. Hankkeen keskeisimpänä tieteellisenä tavoitteena on puristaa niistä irti rakennusprosessia ja rakentamisesta vastannutta pitäjänyhteisöä koskevaa tietoa. Laajimmillaan hankkeen tavoitteena on ymmärtää rakenteellisten

Kuva 1. Tutkimusryhmää Karjaan kirkon ullakolla. Kuva: A. Seppänen.

Kuva 2. Keskiaikaisen puukirkon kierrätyspalan dokumentointia Pohjan kirkon ullakolla. Kuva: A. Seppänen.

TAUSTAA JA TUTKIMUSHISTORIAA

Pohjoismaissa ja Baltiassa kiinnostus keskiaikaisten kirkkojen tutkimusta kohtaan heräsi 1800-luvun loppupuolella. Suomessa keskiaikaisten kivikirkkojen tieteellinen tutkimus keskittyi pitkään kirkkojen luokittelemiseen, ensin tyylikausiin ja sen jälkeen maantieteellisiin ryhmiin.² Kirkkojen luokittelussa korostuivat muurattujen rakenteiden kuten päätykolmioiden ja tiiliholvien tyylipiirteet.³ Myös kirkkojen ikä, rakennusprosessi ja kansainväliset vaikutteet ovat olleet tutkimuksen kohteina.⁴

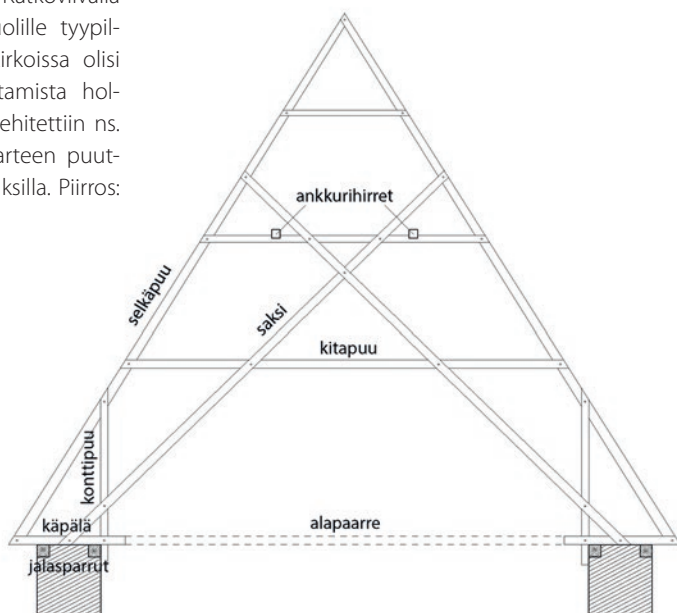
Kattorakenteiden käsittely Suomen keskiaikaisten kirkkojen tutkimuksessa oli pitkään varsin vähäistä. Puulustotutkimusten kohteena ne ovat olleet 1980-luvulta alkaen, mutta tuolloin ensisijainen tarkoitus on tavallisesti ollut selvittää kivikirkon rakennusvuosi ajoittamalla siihen liittyvät alkupe räiset puurakenteet. Tätä tarkoitusta varten **Markus Hiekkänen** kartoitti Suomen keskiaikaisten kirkkojen alkuperäisiä kattorakenteita tehdessään väitöstutkimusta Turun hiippakunnan kivikirkoista sekä sittemmin osana muun muassa Suomen akatemian rahoittamaa hanketta.⁵

Tanskassa jo **Sophus Müller** kirjoitti vuonna 1887 keskiaikaisten kirkkojen kattorakenteista, joita hän yleisen käsityksen vastaisesti piti alkuperäisinä.⁶ Rakenteiden järjestelmällisen dokumentoinnin aloitti **Elna Møller** 1950-luvulla, ja sitä on jatkettu ja entisestään tarkennettu vuonna 1986 alkaneessa Länsi-Jyllannin ja Pohjois-Schleswigin kirkkojen tutkimuksessa.⁷ Ruotsin varhaisessa keskiaikaisten kirkkojen tutkimuksessa ainakin **Otto Janse**, **Sune**

ja muunlaisten innovaatioiden liikkumista keskiajan Itämeren piirissä.

Keskiaikaisen kirkon vintille kapuaminen on parhaimmillaan miltei maaginen kokemus. Vajaat tuhat palaa puoli vuosituhatta vanhaa puuta kytkettyinä toisiinsa tuhansin puutapein; puumerkkejä, tomua, muumioituneita lintuja, satunnaisten vierailijoiden rakenteisiin kaivertamia graffiteja sekä suojahaalareihin ja hengityssuojaimiin verhoutunut tutkimusryhmä kiipeilemässä, kuvaamassa, piirtämässä ja pohtimassa. Kirkkojen vinteillä aika on pysähtynyt, ja yli 500 vuotta ilman mainittavaa huoltoa säilynyt rakenne herättää kunnioitusta. Se on vaikuttava näky ja paikka, jossa kiipeillessä muu maailma ja ajankulu unohtuu nopeasti. Ajatukset virtaavat rakenteissa näkyviin yksilölisiin veistojälkiin, puuhun kaiverrettuihin merkintöihin ja kauas aikaan, ihmisiin ja yhteisöihin, jotka nämä rakensivat ja joista emme (toistaiseksi) tiedä juuri mitään. (Kuvat 1 ja 2.)

Kuva 3. Kattotuolin perustypologia. Katkoviivalla esitetty ns. roomaaniselle kattotuolille tyypillinen alapaarre, joka holvatuissa kirkkoissa olisi edellyttänyt muurinharjojen rakentamista holvien lakitasolle asti. Tämän vuoksi kehitettiin ns. goottilainen kattotuoli, jossa alapaarteen puuttuminen korvataan konttipuilla ja saksilla. Piirros: L. Laine.

Ambrosiani ja **Sigurd Curman** kiinnittivät 1900-luvun alussa ja 1930-luvulla huomiota myös kattorakenteisiin.⁸ 1990-luvulla erityisesti **Peter Sjömar** edisti kattotuolien tutkimusta ja perusti niistä tietokannan, jota on myöhemmässä tutkimuksessa hyödynnetty ja laajennettu.⁹

Ruotsissa uusi vaihe kattorakenteiden tutkimuksessa käynnistyi 2000-luvulla, jolloin aloitettiin Ruotsin kirkon, paikallismuseoiden sekä Göteborgin yliopiston yhteistyönä laajamittainen hiippakunta-kohtainen keskiaikaisten kattorakenteiden inventointi.¹⁰ Södra Rådan keskiaikaisen puukirkon tulipalo vuonna 2001 ja sitä seurannut rekonstruointi ovat omalta osaltaan myös edistäneet tutkimusta Ruotsissa.¹¹ Suomessa puolestaan Porvoon tuomiokirkon palo vuonna 2006 antoi sysäyksen keskiaikaisten kattorakenteiden tutkimustyölle.

Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosastolla järjestettiin kurssi, jolla suunniteltiin ehdotus Porvoon sakastin kattotuolien rekonstruoinniseksi ja tutkittiin samalla itä-uusmaalaisten keskiaikaisten kirkkojen

säilyneitä kattorakenteita.¹² Toisella kursilla suunniteltiin Pälkäneen rauniokirkon asehuoneen kattorakenteen rekonstruktio, jolloin vertailukohtana käytettiin Hämeen keskiaikaisten kirkkojen kattorakenteita.¹³ Molempien kurssien vastaavana opettajana toimi Arkkitehtitoimisto Livadyn **Marko Huttunen**. Vuosina 2007–2010 Livadyssa tehtiin Sipoon vanhan kirkon kattorakenteiden inventointi ja korjaussuunnitelma¹⁴ ja vuosina 2017–2019 Keminmaan vanhan kirkon kattorakenteen kuntokartoitus sekä restauroinnin suunnittelu ja toteutus.¹⁵ Restauroinnin yhteydessä toteutettiin myös rakennusarkeologista tutkimusta, joka keskittyi ensisijaisesti Keminmaan puulaipioon sekä rakenteista löytyneisiin kymmeniin puumerkkeihin.¹⁶ Pernajan kirkosta on tekeillä vuonna 2015 alkanut rakennetutkimus, joka liitetään nyt osaksi käsillä olevaa hanketta. Näissä hankkeissa on karttunut melko kattava dokumentointiaineisto erityisesti Sipoon, Pernajan ja Keminmaan vanhan kirkon kattorakenteista, mutta hankkeen edetessä sitä tullaan täydentämään.

Itämeren piirin keskiaikaisten kattorakenteiden tutkimuksessa on ajoittain pohdittu myös eri alueiden välisiä kytköksiä ja rakenteellisten vaikutteiden kulkeutumista.¹⁷ Paljolti tutkimusta on kuitenkin hallinnut metodologinen nationalismi, jossa kunkin maan alueella sijaitsevia rakenteita on tutkittu erillään muista. Käynnissä olevan hankkeen yhtenä erityisenä tavoitteena onkin suomalaisen aineiston sijoittaminen laajempaan viitekehykseen, erityisesti osaksi Ruotsin keskiaikaisten kirkkojen kattorakenteita.

AINEISTO JA MENETELMÄT

Suomessa säilyneet keskiaikaiset kattorakenteet muodostuvat niin sanotuista konttikattotuoleista. Ne ovat alaosastaan avoimia kolmiomaisia rakenteita, jotka lepäävät tasisain välein rakennuksen muurinharjoilla niin sanottujen jalasparrujen päällä. Kattotuolit on koottu veistetyistä hirsistä erilaisin loviliitoksien ja yleensä sidottu toisiinsa sekä kirkon päätymuureihin pitkittäisillä hirsillä. Oleellinen merkitys rakenteessa on myös aluskatteena toimivilla ruodelaudoilla sekä kattotuoleihin kiinnitetyillä diagonaalisilla tuilla. (Kuva 3.)

Rakenteita tutkittaessa huomiota kiinnitetään niin yksittäisten puuosien piirteisiin kuin niiden muodostamaan kokonaisuuteen. Yksittäisestä osasta tutkitaan esimerkiksi siinä esiintyviä työstöjälkiä, tekijämerkkejä ja viitteitä kierrätyksestä. Yhden kattotuolin kohdalla kiinnostus kohdistuu varsinkin siihen, millaisin liitoksien ja missä järjestyksessä se on koottu ja miten osat on mahdollisesti numeroitu. (Kuva 4.) Koko kattorakenteen tasolla taas tarkastellaan, miten kattotuolit on saatettu pystyttää ja kuinka paljon ne eroavat toisistaan.

Aineisto dokumentoidaan useilla eri menetelmillä, jotka yhdistävät rakennusarkeologista dokumentointia ja rakennushistoriaselvityksissä käytettyjä menetelmiä. Arkeologinen mittausdokumentointi tehdään takymetrillä kirkon vintille luotuun kelluvaan koordinaatistoon. Näin tuotettua aineistoa täydennetään valokuvadokumenttiolla ja valokuvista sekä pienoiskopterilla otetuista kuvista tuotetuilla fotogrammetrisillä kuvilla. Dokumentointinäkökulmasta kirkon vintti muodostaa korkeuseroineen ja lomittaisina rakenteineen haastavan ympäristön, vaikka nykyvarusteilla työ onkin paljon helpompaa kuin varhaisilla, öljylampun valossa työskennelleillä kirkkotutkijoilla.

Dokumentoimisessa käytetään lisäksi arkeologisilla kaupunkikaivauksilla yleis-
tä yksikködokumentointia, jossa jokaiselle rakenneosalle annetaan oma tunnuksensa,

Kuva 4. Numerointi Karjaan kirkon kitapuussa. Kuva: P. Savolainen.

Kuva 5. Rakenteiden yksikkönumerointia Pohjan kirkossa. Kuva: M. Tolonen

ja samalla selvitetään osan suhde muihin rakenneosiin. Näin historiallisesta kattorakenteesta voidaan tuottaa matriisi, josta käy ilmi, missä järjestyksessä rakenneosat on koottu. Matriisissa näkyvät myös mahdolliset muutokset ja korjaukset, joita rakenteeseen on voitu vuosisatojen aikana tehdä. (Kuva 5.)

Rakenteissa olevat työstöjäljet, merkinnät ja puumerkit välittävät tietoa kattorakenteiden rakennusmenetelmistä, työn organisoimisesta ja työhön osallistuneesta yhteisöstä. Nämä jäljet dokumentoidaan valokuvaamalla ja jäljentämällä skissipaperille. Aineiston karttuessa tutkitaan merkien sijoittumista kirkkotilaan ja samojen merkien toistumista eri kirkkoissa. Rakenteissa olevat työstöjäljet paljastavat myös paljon kirkon rakentajien käyttämistä käsityömenetelmistä, ja jälkiä verrataan muualta keskiajan Ruotsista tunnettuun aineistoon.

Väitöstutkimuksissa ja hankkeen osatutkimuksissa sovelletaan useita eri tutki-

musmenetelmiä, joista keskeisimmät ovat dokumentaarinen arkeologia, historiallinen paikkatieto ja käsityömenetelmien kokeellinen tutkimus (*craft research*). Dokumentaarisen arkeologian kannalta keskeisin avaus on Uudenmaan kivikirkkojen rakennusprosessin peilaaminen Virossa säilyneisiin 1400-luvun kirjallisiin aineistoihin sekä varhaisiin uuden ajan alun Suomen alueen lähteisiin, joita on Uudenmaan osalta tutkinut etenkin **Tapio Salminen**. Historiallinen paikkatieto ja käsityömenetelmien kokeellinen tutkimus taas tarjoavat kiinnostavan poikkitieteellisen näkökulman toisaalta rakenteiden tekotavan ja toiminnan ymmärtämiseen sekä kirkkojen rakennustyön taustalla olleisiin yhteisöllisiin ja aineellisiin resursseihin.

Jokaisesta kirkosta laaditaan kirkkokohdainen raportti, ja lisäksi tuotetaan keskiaikaisen Turun hiippakunnan keskiaikaisia kattorakenteita kuvaava ruotsinkielinen raportti osana Ruotsin hiippakuntakohtaista

kattorakenteiden inventointiprojektia. Lisäksi hankkeessa kirjoitetaan artikkeleita sekä suomeksi että englanniksi, ja hankkeen piirissä on tekeillä kolme väitöstutkimusta. Vuonna 2020 hanketta rahoittaa Suomen kulttuurirahasto, ja hanke jatkuu vuoden 2022 loppuun, mikäli rahoitusta saadaan myös vuoden 2021 alusta lähtien.

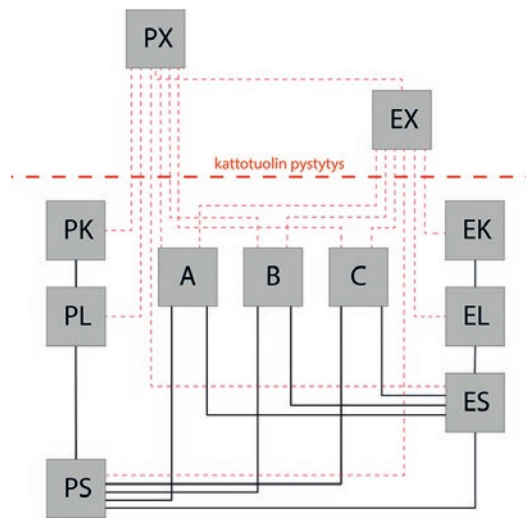
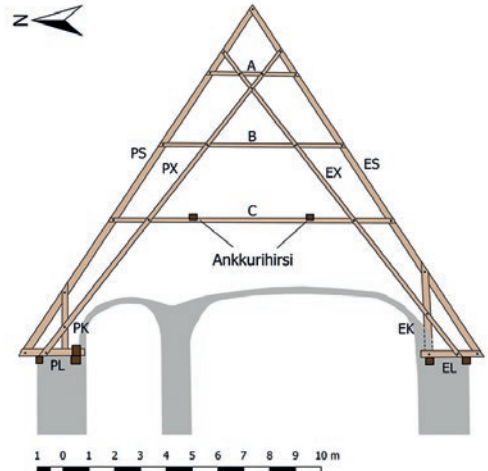
ALUSTAVIA HAVAINTOJA

Vuoden 2020 alusta käynnistyneessä hankkeessa on tehty jo nyt varsin kiinnostavia havaintoja. Hankkeen kaksi ensimmäistä dokumentoitua kirkkoa, Pohja (1470-luvun loppu) ja Karjaa (1460-luvun loppu), valittiin niiden lyhyen ajallisen ja maantieteellisen etäisyyden vuoksi heti hankkeen alkuun. Niiden kattorakenteista paljastui tyystin erilainen tekotapa sekä runsaasti vihjeitä rakennusprosessin kulusta. Jälkityöt ovat tätä kirjoitettaessa vielä kesken, mutta Pohjan ja Karjaan merkittävät erot kertovat paljon rakennusprosessien paikallisuudesta ja tapauskohtaisuudesta jo nyt käytettävissä olevalla aineistolla.

Ehkä merkittävin ja kiinnostavin ulottuvuus ovat työssä sattuneet virheet ja katkokset, jotka antavat mahdollisuuden tehdä hypoteeseja rakennustyön organisoinnista. Yksi mielenkiintoisimmista alustavista havainnoista on Pohjan kirkon työmaan organisoinnissa tapahtunut virhe. Kirkon epäsymmetrinen, kaksilaivainen holvaus on mitä ilmeisemmin huomioitu myös kattotuolien konteissa siten, että toinen kontti on tehty alkuaan kapeammaksi väistämään korkeammalle nousevaa holvivaippaa. Mitä ilmeisemmin kattotuolit on kuitenkin asennettu väärinpäin, tai katonrakentajien ja holvit muuranneen työryhmän välillä on ollut informaatiokatkos. Tämän seuraukse-

na eteläpuolen konttipuita on jouduttu katkomaan ja ne menevät osin holvivaippojen muurauksen sisään (kuva 6).

Yhtä lailla kiinnostava havainto tähän mennessä ovat Pohjan kirkon kattorakenteeseen kierrätetyt aiemman puukirkon

Kuva 6. Pohjan kirkon kattotuolin periaatepiirros ja kokoamista havainnollistava matriisi (kokoamisjärjestys alhaalta ylös). Punaisin katkoviikoin kattotuolin pystytyksen jälkeen lisätyt sakset. Kattotuolit on jokaisessa kirkossa koottu hieman eri järjestyksessä. Mittausdokumentointi ja piirrokset: I. Aalto, P. Saarinen ja P. Savolainen

osat (kuva 7), jotka antavat mahdollisuuden rakennuksen osittaiseen rekonstruointiin. Aiemmat tunnetut uusiin rakenteisiin kierrätetyt puukirkot – Sastamala, Sipoo ja Espoo – ovat fragmentaarisempia tai niitä ei ole toistaiseksi tutkittu mahdollisten rekonstruktioiden lähtökohdista.¹⁸

Karjaan kattorakenteesta toteutettu fotogrammetrinen malli on osoittautumassa hyödylliseksi ja toimivaksi tavaksi dokumentoida kattorakenne ja havaita rakenteellisia piirteitä, joita ei ole mahdollista todentaa katseenvaraisella havainnoinnilla ja dokumentoinnilla. Fotogrammetriaa tullaan käyttämään myös muissa dokumentoitavissa kirkkoissa resurssien puitteissa.

KIRKONRAKENTAJIEN JÄLJILLÄ – TEKIJYYS JA TEKIJÄNMERKIT

Hankkeen yhtenä tavoitteena on kurkistaa keskiaikaisen kirkon rakentamisen kulusseihin ja tutkia sosiaaliarkeologian näkökulmasta yhteisöä, joka kirkot on rakentanut.

Erityisesti hankkeen mielenkiinto keskittyy puurakenteisiin veistettyihin puumerkkeihin ja kirkkojen muuratuissa rakenteissa säilyneisiin tiilentekijän merkkeihin, jotka avaavat kurkistusluukun työn organisoimiseen ja kirkon rakentaneisiin ammattilaisiin, joista ei ole jäänyt kirjallisia lähteitä.¹⁹

Tutkimuksen piirissä olevista kirkkoista puurakenteissa olevia pitäjäläisten puumerkkejä on jonkin verran: toistaiseksi niitä on dokumentoitu eniten Keminmaan kirkosta. Nämä merkit auttavat selvittämään pitäjän yhteisön osallistumista kirkon rakentamiseen, sillä samat merkit ovat saattaneet olla paikallisten talojen käytössä vielä uudella ajalla, jolloin merkit on mahdollista jäljittää yksittäisiin taloihin.

Euroopassa on tutkittu paljon keskiaikaisia kivenhakkaajien merkkejä, joiden kohdalla yksittäisten toimijoiden seuraaminen ei ole aineiston laajuuden vuoksi usein mahdollista.²⁰ Suomesta ei tunneta kivenhakkaajien merkkejä, mutta tiilentekijöiden merkkejä on useissa Etelä-Suomen keskiaikaisissa kirkkoissa. Turun hiippakunnan

Kuva 7. Pohjan kirkon ullakolla olevan kierrätyspalan, aiemman puukirkon alapaarteen, veistojälki poikkeaa huomattavasti 1470-luvun kattorakenteiden veistojäljestä. Kuva: P. Savolainen.

Kuva 8. Tekijämerkki Pohjan kirkon kattotuoleissa. Kuva: M. Tolonen.

Kuva 9. Tiilentekijän merkki Karjaan kirkon muurinsäissä kierreportaassa. Kuva: M. Tolonen.

ajallisesti ja määrällisesti pienempi tekijänmerkkiaineisto mahdollistaa hyvin yksittäisten tiilimestareiden seuraamisen kirkosta kirkkoon. Näin voidaan selvittää heidän toiminta-alueitaan ja jossakin määrin myös tarkentaa sellaisten rakenteiden ajoitusta, joissa merkkejä esiintyy.

Hankkeessa tutkituissa kirkkoissa tiilentekijän merkkejä on löydetty Pohjan ja Karjaan kirkkoissa. (Kuvat 8 ja 9.) Jo tämän perusteella voidaan sanoa, että ajallisesti hyvin lähellä toisiaan rakennettujen kirkkojen työmailla on työskennellyt samoja tiilentekijöitä. Kirkkoissa on myös samoja merkkejä, joita tunnetaan muun muassa Varsinais-Suomesta, kuten Turun tuomio-

kirkosta, Liedon ja Ruskon kirkkoista sekä Turun kaupunkikaivauksista.

Yhtenä kysymyksenä on selvittää, missä määrin merkit on sijoitettu tarkoituksellisesti kirkkotilaan ja mitä niillä on haluttu viestittää. Vaikka merkit ovat todennäköisesti olleet osa tiilentekijöiden palkanmaksun järjestämistä,²¹ niillä vaikuttaa alustavien havaintojen perusteella olevan toinenkin rooli: merkkejä on asetettu selvästi näkyviin paikkoihin, kuten ovenpieliin, ja ne on mahdollisesti jätetty signeerauksenomaisesti näkyviin osoittamaan tiilimestareiden tekijyyttä kirkon rakentajina.

MITÄ SEURAAVAKSI?

Hankkeessa edetään seuraavaksi Itä-Uudenmaan kirkkoihin. Jo nyt voi sanoa, että hankkeen tutkimus tulee tuomaan erittäin paljon lisätietoa Suomen keskiaikaisista kirkkoista sekä uusia menetelmällisiä avauksia Suomen keskiajantutkimuksen ja arkkitehtuurin historian saralle. Monitieteisen hankkeen etuna ovat useat eri asioihin huomiota kiinnittävät silmäparit, jossa systemaattisen dokumentoinnin ohella kentällä varataan runsaasti aikaa pohdiskelevalle havainnoinnille.

Kattorakenteet ovat yhtäaikaaisesti kulttuuriperintöä ja toimivia rakenteita. Niiden arvo kulttuuriperintönä on myös rakenteen toimintaperiaatteessa, jonka ymmärtäminen on restauroinnissa keskeistä. Karjaan kirkon 550-vuotias vesikattorakenne on säilynyt täysin toimintakuntoisena ilman tiedossa olevia ylläpitotoimenpiteitä. Yhtenä maamme vanhimmista toiminnassa olevista puurakenteista sen voi katsoa olevan myös eräänlainen *magistra vitae* oman aikamme rakentamiseen, jonka tuotoksista osa ei kestä edes vuosikymmeniä. Hankkeemme

sanoma on näin ollen, paitsi monitieteinen, myös tämän hetken yhteiskunnalle olennainen.

Panu Savolainen

panu.savolainen@aalto.fi

Apulaisprofessori, alto-yliopisto,
Arkkitehtuurin historia ja restaurointi.

Laura Laine

laura.laine@livady.fi

Tohtorikoulutettava, Aalto-yliopisto,
Arkkitehtuurin historia ja restaurointi
Livady Oy

Ilari Aalto

ilanaa@utu.fi

Tohtorikoulutettava,
Turun yliopisto, Arkeologia

- ⁵ Hiekkanen 1994; 1995; 2006.
- ⁶ Müller 1887.
- ⁷ Møller 1953; Madsen 2007.
- ⁸ Janse 1902; Ambrosiani 1904; Curman 1937.
- ⁹ Sjömar 1992; 1995; 1998.
- ¹⁰ Linscott 2007, Gullbrandsson 2018.
- ¹¹ Andersson 2007.
- ¹² Huttunen 2007.
- ¹³ Huttunen 2010.
- ¹⁴ Huttunen 2008.
- ¹⁵ Laine 2019; Laine & Saarinen 2020.
- ¹⁶ Savolainen et al. 2018.
- ¹⁷ Møller 1953; Smith 1975; Storsletten & Sjömar 1993; Madsen 2007.
- ¹⁸ Hiekkanen 2006: 256, 248, 470. Akaan 1400-luvulla rakennetun ja 1800-luvulla puretun puukirkon hirsiiä on löytynyt sekundäärikäytöstä muualta, ks. Hiekkanen 2006: 281.
- ¹⁹ Savolainen et al. 2018; Aalto 2018.
- ²⁰ Alexander 2008: 30–33.
- ²¹ Aalto 2018: 21.

VIITTEET

- ¹ Hankkeen kokoonpano on seuraava: apulaisprofessori Panu Savolainen (hankkeen vetäjä, Aalto-yliopisto), väitöstudkijat Laura Laine (Aalto-yliopisto ja Livady Oy), Pauliina Saarinen (Aalto-yliopisto ja Livady Oy) ja Ilari Aalto (Turun yliopisto); dosentti Liisa Seppänen (Turun yliopisto), arkkitehti Marko Huttunen (Livady Oy), restaurointimestari Lauri Saarinen (Livady Oy), arkkitehti Mia Puranen (Livady Oy), arkkitehti Miina Tolonen, DI Antti Haikala (HPI Oy), professori Visa Immonen (Turun yliopisto) ja elokuvaohjaaja Antti Seppänen. Hankkeesta löytyy enemmän tietoa hankkeen sivustolta (Aalto-yliopisto), ja sen etenemistä voi seurata Facebookissa Kattoristikoiden ratkojat -sivustolla.
- ² Esim. Nervander 1887; Aspelin 1891; maantieteellisistä ryhmistä ks. esim. Meinander 1908; Kronqvist 1948.
- ³ Lindberg 1919.
- ⁴ Meinander 1931; Kronqvist 1948; Hiekkanen 1994.

LÄHTEET

- Aalto, Ilari 2018. A key, an axe and a gridiron: Medieval Finnish brickmakers' marks as symbols of identity. Berryman, Duncan & Kerr, Sarah (toim.), *Buildings of Medieval Europe. Studies in social and landscape contexts of medieval buildings*. Oxbow, Oxford & Philadelphia, 11–28.
- Alexander, Jennifer S. 2008. Masons' marks and the working practices of medieval masons. P. S. Barnell & A. Pacey (toim.), *Who built Beverley Minister?* Spire Books Ltd, Reading, 21–40.
- Andersson, G. 2007. *Förundersökning 4. Södra Råda gamla kyrka. Taklag och innertak*. Osoitteessa https://craftlab.gu.se/digitalAssets/1333/1333929_forundersokning4.pdf. Katso 7.3.2020.
- Ambrosiani, Sune 1904. *Medeltida kyrklig byggnadskonst i Sverige*. Ljus Ab, Stockholm.
- Aspelin, Eliel 1891. *Suomalaisen taiteen historia pääpiirteissään*. Helsinki.
- Curman, Sigurd 1937. Två romanska träkonstruktioner. *Från stenålder till rokok*. Studier tillägnade Otto Rydbeck den 25 augusti 1937, 183–196.

- Gullbrandsson, Robin 2018. *Medeltida taklag i Sveriges kyrkor. En utredning av stiftens inventeringar 2010–2018 med diskussion kring sammanställning och förmedling*. Hantverkslaboratoriet & Västergötlands museum, Göteborg.
- Hiekkanen, Markus 1994. *The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku: A Systematic Classification and Chronology*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 101. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Hiekkanen, Markus 1995. Takstolar i Finlands medeltida stenkyrkor. *Hikuin* 22, 259–268.
- Hiekkanen, Markus 2006. Suomen keskiajan kivikirkkojen palotuhonja keskiajalta nykyaikaan. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 2006*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Huttunen, Marko (toim.) 2007. *Porvoon tuomio-kirkon sakariston kattorakenteet*. Arkkitehtuurin julkaisuja 2007/93. Teknillinen korkeakoulu, Espoo.
- Huttunen, Marko 2008. *Sipoon vanhan kirkon kattorakenne. Keskiaikaisen kattorakenteen historiallinen ja tekninen selvitys*. Arkkitehtuurin julkaisuja 2008/96. Teknillinen korkeakoulu, Espoo.
- Huttunen, Marko 2010. *Pälkäneen rauniokirkon asehuoneen kattorakenne*. Arkkitehtuurin julkaisuja 2010/105. Aalto-yliopiston teknillinen korkeakoulu, Espoo.
- Janse, Otto 1902. Om forna takkonstruktioner i några Östgötakyrkor. *Svenska fornminnesföreningens tidskrift* 34, 313–320.
- Kronqvist, Iikka 1948. *Die mittelalterliche Kirchenarchitektur in Finnland*. Jälkeenjääneitä tutkielmia. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 19:1. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Laine, Laura 2019. Keminmaan vanha kirkko. Rakennushistoriaselvitys. Diplomityö, Arkkitehtuurin historia, Aalto-yliopisto.
- Laine, Laura & Saarinen Lauri 2020. Keminmaan vanha kirkko. Restaurointiraportti (painamaton). Livady Oy.
- Lindberg, Carolus 1919. *Om teglets användning i finska medeltida gråstenkyrkor*. Helsingfors.
- Linscott, Kristina 2007. *Medeltida tak: bevarade takkonstruktioner i svenska medeltidskyrkor*. Del. 1, Rapport om kunskapsläget 2006. Göteborg: Göteborgs universitet. Institutionen för kulturvård.
- Madsen, Per Kristian 2007. Middelalderlige kirke-tagværker i Sydvest- og Sønderjylland. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og Historie* 2003, 7–172.
- Meinander, Karl Konrad 1908. *Konsten. Medeltiden*. Nordman, Petrus & Schybergson, Magnus (red.), *Finlands Kulturhistoria. Medeltiden*. Söderström & co. ab, Helsingfors.
- Meinander, Karl Konrad 1931. Finlands medeltidskonst. *Nordisk Kultur XXVII*. Stockholm.
- Møller, Elna 1953. Romanske tagkonstruktioner. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed* 1953. Kongelige nordiske oldskriftselskab, København, 136–150.
- Müller, Sophus 1887. Om en aaben Tagstol i vore romanske Smaakirker. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed* 1953. Kongelige nordiske oldskrift-selskab, København, 89–97.
- Nervander, Emil 1887. Den kyrkliga konsten i Finland under medeltiden 1. *Folkupplysnings-sällskapets skrifter* 58.
- Savolainen, Panu; Laura Laine, Elina Wirkkala, Lauri Saarinen & Marko Huttunen 2018. Historiallisen arkeologian näkökulma keskiajan ja uuden ajan alun kivikirkkoon – tapaustutkimus Keminmaan vanhasta kirkosta. *SKAS* 2/2018, 40–64.
- Sjömar, Peter 1988. Byggnadsteknik och timmermanskonst: en studie med exempel från några medeltida knuttimrade kyrkor och allmogehus. Chalmers tekniska högskola, Göteborg.
- Sjömar, Peter. 1992. Romanska takkonstruktioner: ett värdefullt och utforskat källmaterial. Ullén, Maria (red.), *Från romanik till nygotik*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 56–66.
- Sjömar, Peter 1995. Romanskt och gotiskt takkonstruktioner i svenska medeltidskyrkor. *Hikuin* 22. Kirkearkæologi i Norden. Højbjerg, 207–212.
- Sjömar, Peter 1998. Kyrkvindarnas gåta. *Jämten* 1999, 145–148.
- Smith, J. T. 1975. Norwegian Stave-church Roofs from an English Standpoint. *Universitetets Oldsaksamling Arbok* 1975/76/77, 123–136.
- Storsletten, Ola & Sjömar, Peter 1993. Där Norge och Sverige mötas. *Kirkearkeologi og kirkekunst. Studier tilegnet Sigrid og Håkon Christie*. Alvheim & Eide.

FELDLUFTPARK PORI

LUFTWAFFEN HUOLTOKENTTÄÄ TUTKIMASSA

Satakunnan Museon kanssa yhteistyössä toteutettava Feldluftpark Pori -tutkimushanke selvittää Porin lentokentän vaiheita Saksan ilmavoimien huoltokenttänä jatkosodan aikaan. Arkeologisista kenttätöistä, arkistotutkimuksesta ja haastatteluista koostuva tutkimushanke käynnistyi vuonna 2019 ja jatkuu vuoteen 2024 saakka. Hankkeen ensisijaisena tavoitteena on toteuttaa kattava selvitys huoltokentän rakennuskannasta, historiallisista vaiheista sekä huoltokentän vaikutuksista muun muassa paikalliseen teollisuuteen ja pohjoisen sotatoimiin. Lisäksi erityisesti haastatteluiden ja arkeologisten kenttätöiden kautta pyritään perehtymään Porissa toimineiden saksalaisjoukkojen jokapäiväiseen elämään ja yhteyksiin suomalaisten siviilien kanssa.

LENTOKENTTÄ SAKSALAISTEN KÄYTÖSSÄ

Vuonna 1939 valmistunut Porin lentokenttä toimi jatkosodan aikaan Saksan ilmavoimien keskeisenä huoltokenttänä, vastaten muun muassa Pohjois-Norjaan ja Suomeen ryhmitettyjen lentoyksiköiden varaosapalvelusta, suurista huolloista ja kaluston vaihdosta.¹ Virallisissa asiakirjoissa lentokenttää käytettiin nimitystä Feldluftpark 3/XI Pori tai lyhyemmin FLP-Pori.²

Kuva 1. Saksalaisten lähtiessään tuhoamien rakennusten raunioita. Kuva: SA-kuva-arkisto.

Koska Luftwaffen suunnitelmissa oli sijoittaa alueelle pysyvästi 2000 henkeä ja varata tilat sekä muonitus läpi kulkevalle tuhannelle hengelle, lentokentän alueella aloitettiin mittava rakennushanke saksalaisten johdolla.³ Sen aikana lentokentän alueelle ja lähiympäristöön valmistui lähes 300 rakennusta ja rakennelmaa, minkä lisäksi alueel-

la oli myös valmiiksi suomalaista rakennuskantaa.⁴ Suurten parakkikeskittymien lisäksi lentokentän läheisen metsän suojaan rakennettiin hävittäjäkoneille ja syöksypommittajille mitoitettuja sirpalesuojia sekä rullaustieverkosto.⁵ Vaikka Luftwaffe suunnitteli alun perin perustavansa huolto- ja koulutuskeskuksen, suunnitelmat lopulta hylättiin, ja heinäkuussa 1944 Porin lentokentän merkitys väheni huomattavasti, kun varikkotoiminta siirrettiin Porista Rovaniemelle.⁶

Saksalaisten aika Porissa tuli lopulta päätökseen, kun Suomi katkaisi suhteensa Saksaan 2.9.1944 Neuvostoliiton kanssa tehdyn sopimuksen seurauksena ja saksalaisille annettiin käsky poistua Suomesta 15.9. mennessä. Porista saksalaiset poistuivat 14.9., jättäen perässään ilmoituksen kentän tuhoamisesta ajatetuin räjähtein.⁷ Illalla 15.9. alkaneet räjähdyskuvat tuhosivat kaiken kaikkiaan 33 saksalaisten ja yhdeksän suomalaisten rakentamaa rakennusta (ks. Kuva 1), minkä lisäksi räjähdysten painealta tuhosi tuhansia ikkunalaseja lentokentän lähistöllä.⁸ Tuhoutuneisiin rakennuksiin kuului

muun muassa viisi lentohallia, sairaala, sauna ja upseerikasino.⁹

Sodan jälkeen lentokentän tulevaisuudesta oli pitkään epäselvyyttä, sillä Porin kaupunki toivoi kentän siirtämistä toisaalle, mutta puolustusvoimat halusi pitää sen käytössään. Vuonna 1962 osapuolien välille syntyi sopimus kentän kehittämisestä lentotoiminnan tarpeisiin.¹⁰ Sopimusta seurasi lentokentän perusteellinen korjaus, jonka päätteeksi myös lentokentän sodanaikainen lentoasemarakennus päätettiin purkaa uuden asemarakennuksen tieltä.¹¹

Muiden saksalaisten jälkeensä jättämien rakennusten sodanjälkeisistä vaiheista ei ole tarkempia mainintoja aiheita käsittelevissä teoksissa. Metsän siimeksessä sijainnut lentokentän lounainen osa, jossa sijaitsi muun muassa saksalaisten rullausteitä ja sirpalesuojia, jäi sodan jälkeen vaille käyttöä, kunnes siitä muodostui 1950-luvun lopulla osa Porin metsäksi nimettyä ulkoilu- ja virkistysaluetta (ks. Kuva 2). Vuonna 2002 alue suojeltiin osana Porin kansallista kaupunkipuistoa, jonka yhteydessä metsäalueen sodanaikaiset rakenteet rinnastettiin muinaismuistolain rauhoittamiin kohteisiin.¹²

Kuva 2: Lentokoneiden sirpalesuojat erottuvat edelleen kaupunkipuiston metsässä luonnon valtaamina maavalleina. Kuva: T. Väisänen.

Kuva 3: Sampsä Perälä ja Teemu Väisänen tarkastamassa lentokoneiden kohdistusammunta-paikan jäänteitä. Kuva: S. Reinikainen.

HUOLTOKENTÄN VAIHEIDEN SELVITTÄMINEN

Sodanaikaisen huoltokentän vaiheita tutkiva hanke sai alkunsa Helsingin yliopistolle kirjoittamastani pro-gradu -tutkielmasta, jossa käsittelin alueen sodanaikaisen rakennuskannan muutoksia ja tuhoutuneiden rakennusten sijaintia modernin maankäytön puitteissa.¹³ Tutkielmassa on hyödynnetty erityisesti Suomen Ilmavoimamuseossa säilytettäviä lentokentän rakennusten sijaintipiirroksia ja saksalaisten laatimia tukikohtasuunnitelmia, joissa kuvatut rakennukset piirrettiin huoltokentän sodanaikaista rakennuskantaa kuvaavaksi paikkatieto-ohjelmiston projektioksi.

Projektion avulla alueella toteutettiin keväällä ja syksyllä 2019 sotahistoriallisten kohteiden inventointi arkeologian opiskelijoiden toimesta. Työhön osallistuivat lisäksi Turun yliopistossa opiskelevat Sampsä

Perälä ja Samuel Reinikainen. Lisäksi alueen metallinilmaisinkartoituksessa avusti Timo Pääkkö. Työ toteutettiin Suomen Muinaistutkimuksen tuki ry:n kenttätöstipendillä, joka mahdollisti majoitus- ja matkustuskulujen korvaamisen inventointiin osallistuneille opiskelijoille.

Inventoinnin aikana dokumentoitiin kaikki Porin kaupunkipuiston alueella sijaitsevat sotahistorialliset rakenteet, joihin kuuluu muun muassa rehevöityneiden maavallien muodostamia lentokoneiden sirpalesuojia, erinäisten rakennusten kivi-jalkojen jäänteitä sekä lentokoneiden kohdistusammuntapaikka (ks. Kuva 3). Vaihtelevasti säilyneiden rakenteiden ohessa alueella havaittiin runsaasti mahdollisesti sodanaikaisia irtaimia jäänteitä, kuten savupiipun osia, hajonneita konekiväärin ammuslaatikoita ja ampumaharjoitusten kohteena olleita tynnyreitä. Sodanaikaista esineistöä oli myös selvästi kerätty roskana paikallisten toimesta, sillä muun muassa

saksalaisia ja suomalaisia kenttäreitistöjä havaittiin modernin jätteen joukossa.

Inventoinnin ohessa toteutetun metallinilmaisinkartoituksen avulla pyrittiin puolestaan paikantamaan maan alle jääneitä sodanaikaisia roskakuoppia. Vaikka alueella tapahtunut myöhempi maankäyttö ja moderni roskaaminen vaikeuttivat säilyneiden saksalaisten roskakuoppien paikantamista, kartoituksessa todettiin alueella sijaitsevan edelleen paljon koskemattomia saksalaista esineistöä. Metallinilmaisimen antamien signaalien perusteella tehdyissä koepistoissa ylös nostettiin muun muassa saksalaisia hammastahnatuubeja, sodanaikaisia hylsyjä ja Arabian tunneliuunileimalla (käytössä vuosina 1932–1949) merkittyjen astioiden palasia.

HANKE LAAJENTUU

Koska Feldluftpark Porin vaiheista ja saksalaisten toiminnasta Porissa ei ole tehty laajempaa tieteellistä tutkimusta ja aihetta käsittelevä kirjallisuus on varsin vähäistä, tutkimusta pidettiin merkityksellisenä myös Satakunnan Museossa. Päätimme toteuttaa aihetta käsittelevän tutkimushankkeen yhteistyössä, ja perustimme museossa tutkimusta varten ohjausryhmän, jonka tavoitteena on seurata ja edistää tutkimuksen eri vaiheita. Tutkimuksen tuloksia tullaan hyödyntämään Porin kotirintamaa yleisemmin esittelevässä näyttelyssä, joka avataan Satakunnan Museossa maaliskuussa 2022. Lisäksi tutkimushankkeen tuloksista koostetaan laajempi tieteellinen julkaisu.

Hankkeessa toteutetaan arkeologisten kenttäreitistöjen lisäksi arkistotutkimusta, haastatteluja ja paikallisyhteisön osallistamista.

Hankkeeseen liittyvät laajemmat yleisökäiväykset alkavat syksyllä 2020 Porin kansalaisopiston kanssa järjestettävänä arkeologian kenttäreitistökurssina, ja kaivauksia jatketaan tarpeen mukaan useampana vuonna.

Hankkeelle on myönnetty Suomen Kulttuurirahaston Mullankaivajat-apuraha, joka tullaan käyttämään Porin suomalaisen yhteiskoulun lukion opiskelijoille suunnattujen oppituntien ja kenttäreitistöjen toteuttamiseen. Lisäksi hanketta tukee Svenska Kulturfonden i Björneborg, jonka projektituki mahdollistaa kattavat arkisto- ja haastattelututkimukset.

Tutkimuksen etenemistä voi seurata Satakunnan Museon sosiaalisen median kautta sekä tutkimushankkeen virallisilla sivuilla (www.feldluftparkpori.com).

Teemu Väisänen

teemu.vaisanen@gmail.com

Satakunnan Museo

Hallituskatu 11, 28100 Pori

VIITTEET

- ¹ Uhari 2009: 97.
- ² Valtonen 1997: 295.
- ³ Uhari 2009: 102.
- ⁴ Puolustusministeriö, Kansallisarkisto.
- ⁵ Uhari 2009: 105.
- ⁶ Koivuniemi 2004: 47.
- ⁷ Uhari 2009: 137.
- ⁸ Uhari 2009: 138–139.
- ⁹ Karlsson 1983: 138.
- ¹⁰ Nukki & Parkkali 2013: 9.
- ¹¹ Helsingin Sanomat 1968: 11.
- ¹² Mikkola & Nukki 2006: 9.
- ¹³ Väisänen 2019.

LÄHTEET

Arkistolähteet

Kansallisarkisto. Puolustusministeriö, yhteysosasto. Tulonumero-sarja T-17944/40. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto. *Luetteloita saksalaisten Lieksaan, Hankoon, Kotkaan ja Poriin jättämästä omaisuudesta.*

Painamattomat lähteet

Väisänen, Teemu 2019. *Porin lentotukikohdan kadotettu historia – paikkatieto arkeologian apuna.* Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Arkeologia.

Painetut lähteet

Helsingin Sanomat 3.5.1968. *Porin lentokentän uusi asemarakennus valmistuu.*

Tutkimuskirjallisuus

Karlsson, Kurt 1983. *Pori sodan varjossa 1939–1944: Väestönsuojelupäällikön muistelmia.* Satakunnan Kirjateollisuus Oy, Pori.

Koivuniemi, Jussi 2004. *Joen rytmissä: Porin kaupungin historiaa 1940–2000.* Porin kaupunki, Hämeenlinna.

Mikkola, Nella & Nukki, Heli 2006. *Porin metsän monitavoitteinen luonnonhoito- ja käyttösuunnitelma.* Porin kaupunkisuunnittelu, Pori.

Nukki, Heli & Parkkali, Sari 2013. *Porin metsä ja urheilukeskus: Sota-ajan perintö ja muut historialliset kerrostumat.* Porin kaupungin tekninen toimiala, Pori.

Uhari, Jukka 2009. *Porin lentokentän historia 1: Varhaislmailusta Porin Pamaukseen.* Satakunnan Lennoston Kilta ry, Tallinna.

Valtonen, Hannu 1997. *Luftwaffen pohjoinen sivusta: Saksan ilmavoimat Suomessa ja Pohjois-Norjassa 1941–1944.* Keski-Suomen Ilmailumuseo, Jyväskylä.

LINNOJA JA NIIDEN MATERIAALISTA KULTTUURIA ETELÄ-PUOLAN MAISEMISSA

15. CASTELLA MARIS BALTICI KONFERENSSI 8.-13.9.2019

Vuodesta 1991 alkaen järjestetty Itämeren alueen linnatutkijoiden *Castella Maris Baltici* -konferenssi järjestettiin syyskuussa 2019 Puolassa. Konferenssiin lähti suomalaisia tutkijoita edustamaan **Janne Harjula** Turun yliopistosta sekä **Tarja Knuutinen** ja **Elina Terävä** Helsingin yliopistosta. Lisäksi mukana oli pitkän linjan linnatutkijoita Puolasta, Saksasta, Tanskasta, Latviasta, Virosta sekä Venäjältä.

Konferenssin järjestelyistä huolehti Łódzin yliopisto, joten luonnollisena aloituspaikkana eteläisen Puolan kierrokselle oli Łódzin yliopistokaupunki, joka sijaitsee melko keskellä Puolaa. Kovin paljon Puolan kolmanneksi suurimpaan kaupunkiin ei kuitenkaan ehtinyt tutustua, sillä sunnuntai-ilta kului pitkälti reissaamisesta toipuessa ja maanantai vietettiin jo yliopiston tiloissa esitelmien parissa. Tämä ei haitannut, sillä maanantain sää Łódzissa

hurjine ukkosmyrskyineen ei olisi ollutkaan kovin suotuisa nähtävyyksien katselulle.

Konferenssin teemaksi oli päätetty jo parin vuoden takaisen Saksan Marksburgin konferenssin jälkeen valita ”materiaalinen kulttuuri linnassa”. Laajaa teemaa tarkasteltiin esitelmissä ja postereissa monista eri näkökulmista, joten keskusteltavaa ja esiteltävää riitti hyvin kaikille erikoistumisaloille. Maanantain esitelmät käsittelivät sekä linnojen esinelöytöjä että rakenteita ja tiettyihin funktioihin keskittyneitä tiloja, kuten sepän pajaa, saunoja ja kylpylöitä, vessoja, keittiöitä ja lämmitysjärjestelmiä. Suomalaisista Tarja Knuutinen esitteli maanantaina jätettä ja jätteenkäsittelyä suomalaisissa linnoissa ja Janne Harjula Koroisten puolustusrakenteita sekä puolustukseen tai konflikteihin liitettäviä esinelöytöjä.

Kuva 1. Olsztynin linna. Oikealla ”ylälinna” korkeine vahtitorneineen, vasemmalla ”alalinna”. Kuva: T. Knuutinen.

Tiistaina oli aika lähteä matkalaukku-
jen kera Łódzista kohti etelää, tutustumaan
Krakowa-Częstochowan Jura-alueen (ns.
Kraków-Częstochowa Upland) linnoihin.
Ylänköalueen kalkkikivihuipuille pääosin
1200- ja 1400-luvuilla rakennettujen lin-
nojen ja vartiotorvien ketjua kutsutaan
yleisesti ”kotkanpesiksi”. Joukossa on niin
kuninkaallisia linnoja, piispanlinnoja kuin
yksityisiä aatellislinnojakin, jotka muodosta-
vat yhtenäisen puolustusvarustusten ketjun
Częstochowan ja Krakovan välille, historial-
liselle Małopolskan ja Silesian alueiden väli-
selle rajalle.

Bussimatka Puolan pienillä ja erittäin
ruuhkaisilla teillä oli pitkä, mutta ensim-
mäinen linnakohde todellakin odottamisen
arvoinen. Kyseessä oli huomattavan laajan,
1200-luvun lopulta aina 1600-luvun puoli-
väliin toimineen Olsztynin linnan rauniot
jyrkkärinteisellä kalkkikivikukkulalla. Laaja
linna-alue koostuu vanhemmasta ”ylälin-
nasta” ja 1400-luvulla rakennetusta ”alalin-
nasta” sekä niiden väliin jäävästä alun perin
muurien ympäröimästä piha-alueesta. Olsz-
tynin linna-alue tuhottiin ruotsalaisten toi-
mesta Pohjan sodan aikana ja myöhemmin

alueen rakenteita on purettu uusiokäyttöön
ja kuljetettu pois linna-alueelta. Tämän seu-
rauksena suuri osa linna-alueen rakennus-
kannasta on kadonnut tai erotettavissa vain
matalina perustuksina. Olsztyn on kuiten-
kin edelleen vaikuttava kohde torneineen ja
hienoine näköaloineen (kuva 1).

Olsztynin upeiden raunioiden jälkeen
suuntasimme Bobolice linnalle, missä eh-
dottomasti hienoin nähtävyys oli kulkua
linnaan vartioiva veden muovaama kalk-
kikiviportti (kuva 2). Nykyiset omistajat
ovat rakennuttaneet alun perin **Kasimir III
Suuren** 1300-luvun puolivälissä rakennut-
taman linnan lähes kokonaan uudestaan
2000-luvulla. Nykyään rakennusta käytetään
elokuvien ja tv-sarjojen kuvauspaikkana
sekä tietenkin turistinähtävyytenä mestaus-
pölkkyineen, asereplikoineen ja kidutus-
välineineen – löytyypä linnan nurkasta
yksi muoviluurankokin. Kohteen ko-
vakätinen restaurointi ja uudelleenra-
kennus yhdessä paikoin hyvin tarkoi-
tushakuisesti värittyneen keskiaikaisen
esineistön esillepanon kanssa kirjoittikin
tutkijajoukossamme varsin tiukkasanaisia
kommentteja. Päivän kolmannen koh-
teemme,

Bobolice sisarlinnan Mirówin
raunioiden restauroin-
titöitä suorittaa par-
haillaan sama omista-
jasuku, jonka hallussa
Bobolice on ja onkin
mielenkiintoista näh-
dä, muodostuuko
Mirówista samanlai-
nen turistirsä.

Kuva 2. Bobolice linnan
edustalla sijaitseva luonnon
muovaama kalkkikiviportti.
Kuva: T. Knuutinen.

Kuva 3. Näkymiä Pilczan linnalta. Kuva: E. Terävä.

Neljäs ja viimeinen ekskursionpäivän linnoista oli Siewierzin piispanlinna, jota muista poiketen ei ole rakennettu kalkkikivimäelle, vaan keinotekoiselle saarelle. Linnan esittelyn hoiti paikallinen tutkija, joka perusteellisesti selvitti linnan historiaa. Linnassa pääsimme tutustumaan upeisiin keittiö- ja kellaritilojen seinärakenteisiin sekä arkeologisiin löytöihin, joista iloksemme löytyi yhtäläisyyksiä myös suomalaisten linnojen aineistoihin. Linnan ympärillä oli myös mahdollisuus nähdä tuoreeltaan esiin kaivettuja muureja – ikävä kyllä luvatta näin laajasti paljastettuja. Siewerzistä matka jatkui kohti Lgota Murowanan maalaismaaisissa sijaitsevaa kylpylähotelli Fajkieria, jonka rauhaisassa miljöössä oli tarkoitus viettää seuraavat yöt.

Seuraava aamupäivä alkoi kylpylähotellin kokoustiloissa jälleen esitelmien parissa. Ensimmäisen session esitelmät omistettiin

aurinkokelloille, Nyborgin linnan osteologiselle aineistolle sekä Suomen linnojen materiaalsen kulttuurin tutkimustilanteelle. Kahvitauolla oli mahdollisuus tutustua postereihin, jotka käsittelivät Turaidan linnan pronssileimasinta sekä Krivoklätin linnan rautalöytöjä. Iltapäivän esitelmissä keskityttiin enemmän rakenteisiin, mm. piirroksiin linnojen vankityrmien seinissä ja rakennushistoriallisiin analyyseihin Novgorodista, Puolasta ja Saksasta.

Lounaan jälkeen tutkijat koottiin jälleen linja-autoon ja suuntasimme Pilcan (1500-luvulta Smolén) linnan raunioille Smolénissa. Kyseessä oli metsän keskellä kohoavalle kalkkikivikukkulalle rakennettu kaksiosainen linna, jonka tornista aukenivat jälleen näkymät laajalle alueelle (kuva 3). Sokkeloisen ja arkkitehtuuriltaan hyvin mielenkiintoisen linnan tutkimiseen saatiinkin kulutettua leijonanosa iltapäivästä. Linnakiipeilyn jälkeen oli mukava palata pirtein mielin takaisin hotellille nauttimaan siellä järjestetystä iloisesta juhlaillasta, jossa tarjolla oli runsaasti ruokaa, juomaa ja iloista laulua!

Torstaina oli taas aika pakata matkalaukut linja-autoon ja suunnata koko päivän ekskursion Juran linnoille. Ensimmäisenä kohteena oli vaikuttavassa maastossa sijainnut Ogródzieniec linna, jonka muurit sulautuivat vaikuttavasti Kraków-Częstochowan ylänköalueen korkeimpiin, yli 500 metriä merenpinnan yläpuolelle kohoaviin kalkkikivikallioihin (kuva 4). Linnalla meidät vastaanotti opas, jonka tietämys linnasta oli hyvin perinpohjaista ja kierroksella saatiin paljon informaatiota eri huonetoista ja myös ylhäältä linnan tornista näkyvistä läheisistä kohteista, kuten mahdollisen aseellisen konfliktin kohteeksi joutuneesta variotornista, jonka tutkimuksissa oli löytynyt satakunta nuolenkärkeä. Ogródzieniec

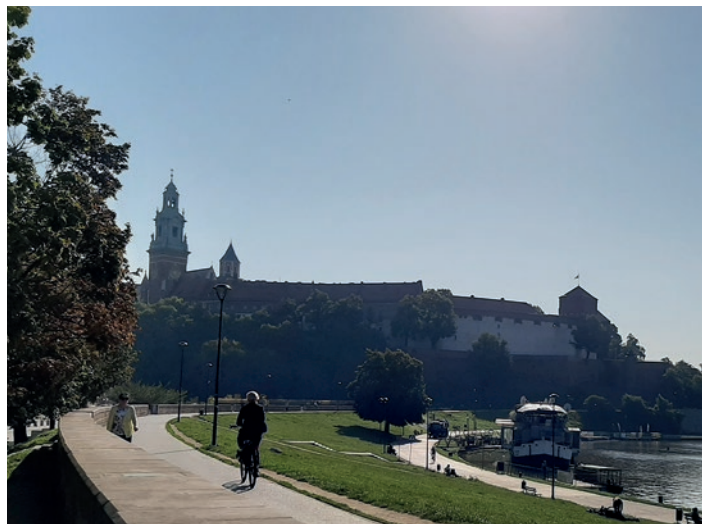
Kuva 4. Kalkkikivikalliosta kohoava Ogródzieniec linna ja ryhmämme erinomainen opas. Kuva: T. Knuutinen.

linna olikin ehdottomasti yksi mielenkiintoisimmista ekskursionkohteista, osin pitkän historiansa vuoksi, sillä nykyisen, pääosin 1300–1500-luvulta peräisin olevan linnan paikalla sijaitsi varustus jo 1000-luvulla.

Ogródzieniec raunioilta suuntasimme Pieskowa Skała linnalle. Alun perin 1300-luvun alkupuolella Kasimir III Suuren rakennuttama linna toimii nykyään Krakowan Wawelin linnan taidekokoelman sivupisteenä. Linna omasi niin ikään mielenkiintoisen ja monipolvisen historian useine epäonnisine tulipaloineen, ja oli se toiminut sota-aikaan orpolasten kotinakin. Linnalla oppaana toimi itse linnamuseon johtaja, jolta saimme perusteellisen sel-

vityksen linnan historiasta, rakenteista ja siellä esillä olevasta taidekokoelmasta, joka sisältää teoksia keskiajalta uudelle ajalle saakka. Tarinointitaitoisen oppaan selostuksia oli oikein miellyttävä kuunnella linnan renessanssityylisiä rakenteita ja upeaa puutarhaa ihastellessa (kts. kansikuva).

Toisen ekskursionpäivän viimeinen kohde oli hiukan erilainen – Tyniecissä, Veikselin rannalla sijaitseva benediktiiniluostari. Se saattaa olla jopa Puolan vanhin luostari, perustettu mahdollisesti jo vuonna 1044.

Kuva 5. Wawelin linna ja Veikselin jokinäköymää Krakovassa. Kuva Eli-na Terävä.

Luostarin rauhassa elelee nykyäänkin pieni munkkiyhteisö ja paikka tarjoaa majoitusta myös ulkopuolisille. Luostarissa tutustuimme myös arkeologiseen näyttelyyn. Linnan maisemissa ja rauhallisessa tunnelmassa mieli lepäsi ennen suuntaamista kohti Krakovan vilkasliikenteisiä teitä. Viimeinen yhteinen ilta vietettiin Krakovan keskustan laitamilla, hiukan edellisiltä rauhallisemmissa tunnelmissa ja keräten voimia viimeiseen ekskursionpäivään.

Perjantai-aamulla suunta otettiin kohti Wawelin linnaa (kuva 5) Krakovan vanhan kaupungin laitamilla. Linna osoittautui yllättävän laajaksi kokonaisuudeksi, jolla on pitkä historia lukuisine tulipaloineen. Niinpä nykyään linnassa on edustettuna useita eriaikaisia arkkitehtonisia tyylejä. Linnalla saimme perusteellisen selvityksen linnan rakennusvaiheista. Ehkä suurimman vaikutuksen tekivät kuitenkin säilyneistä rakennuksista vanhimman rotundan ja sitä ympäröivien, hiukan uudempien keittiötilojen rauniot, joiden lomaan oli vaikuttavasti rakennettu näyttelytilat (kuva 6). Pääsimme myös tutustumaan linnan aarrekammioon ja asevaraston yltäkyläisyyteen sekä hetkeksi pakoon väentungosta rautaporttien taakse, vanhan basilikan raunioihin.

Lounaan jälkeen oli aika jättää haikeat hyvästit, kiittää muita linnatutkijoita sekä suunnata vielä tutustumaan Krakovan vanhaan kaupunkiin. Vaikka energia ei enää riittänyt maanalaiseen arkeologiseen museoon jonottamiseen, tutustuimme vielä dominikaaniluostariin, fransiskaaniluostarin kirkkoon sekä kiertelimme keskusauiolla turistien seassa.

Konferenssipäivät eteläisessä Puolassa jäivät mieleen erittäin antoisina. Ekskursiot, esitelmät, posterit ja keskustelut avasivat paljon uusia ikkunoita linnoihin ja linna-

Kuva 6. Linnan vanhimpiin rakennuksiin kuuluva rotunda Wawelin kellarissa. Kuva: T. Knuutinen.

tutkimukseen Suomen rajojen ulkopuolella ja avarsivat mieltä monin tavoin. Ennen kaikkea oli miellyttävä viettää aikaa lämminkisten tutkijoiden kanssa. Seuraava tapaaminen onkin kahden vuoden päästä Latviassa, jota jäämme innolla odottamaan. Vuonna 2023 järjestämisvuoro siirtyykin meille Suomeen!

Elina Terävä
elina.terava@helsinki.fi

Tarja Knuutinen
tarja.knuutinen@helsinki.fi

Janne Harjula
janhar@utu.fi

EKSKURSIIO NOVGORODIIN 15.-19.10.2019

Novgorodin kaupunki, vuodesta 1999 lähtien Великий Новгород (*Veliky Novgorod*) eli ”Suur-Novgorod” Venäjällä, on arkeologisesti yksi mielenkiintoisimmista kohteista Pohjois-Euroopassa. Novgorodin linnoitettu keskusta, *kreml*, jonka useimmat rakennukset ovat 1100–1500-luvulta, on ollut Unescon maailmanperintökohde vuodesta 1992 lähtien. Novgorodin kremlin alueella on tehty arkeologisia kaivauksia 46 eri kohteella lähes yhtäjaksoisesti jo vuodesta 1932. Kaupungin menneisyydestä kertovat jopa yhdeksänmetriset ja esineistöltään erittäin rikkaat kulttuurikerrokset, joissa on säilynyt niin orgaanista kuin epäorgaanista löytöaineistoa aina 900-luvulta alkaen. Arkeologinen aineisto on säilynyt alavan maan vetisissä ja hapettomissa oloissa usein erinomaisessa kunnossa, ja sisältää siksi myös harvoin säilyneitä, orgaanisista materiaaleista kuten luusta, sarvesta, puusta, tuohesta ja nahkasta tehtyjä esineitä.

PUUARKKITEHTUURIA JA TUOHIKIRJEITÄ

Turun museokeskuksen, Turun yliopiston arkeologian oppiaineen sekä Helsingin yliopiston taidehistorian tutkijoiden yhteinen ekskursio suuntautui Novgorodiin 15.–19.10.2019. Taustalla on Turun museokeskuksen ja Novgorodin museon välinen

yhteistyöprojekti, jota rahoittaa suomalais-venäläinen kulttuurifoorumi (<https://www.kultforum.org/>).

Novgorodilaiset olivat vierailleet Turussa yhteistyöseminaarin merkeissä jo kesä-heinäkuussa 2018. Novgorodin matkalla Turun museokeskuksesta mukana olivat **John Björkman**, **Maarit Talamo-Kemiläinen** ja **Sanna Kupila**. Turun yliopiston arkeologian oppiaineesta matkaan osallistuivat **Jussi Kinnunen** ja **Janne Harjula**. Harjula, **Mia Lempiäinen-Avci**, (TY) ja **Katri Vuola** (HY) edustivat ekskursiolla myös Suomen Akatemian rahoittamaa Muutoksen veistäjät -tutkimushanketta.

Tiistaina 15.10. matkustimme Allegro-junalla Turusta Pietariin, josta matka

Kuva 1. Olga Tarabardina alustaa, Aleksandr Saksa toimii tulkkina. Kuva: J. Harjula.

Kuva 2. Novgorodin kremlin muureja. Kuva: J. Kinnunen.

jatkui Novgorodin museon järjestämällä pikkubussilla Novgorodiin. Iäkkäämpi kuljettajanamme toiminut herra soitteli CD-levyiltä länsimaista rokkia varmaan ajatellen meidän matkalaisten viihtyvyyttä. Matkan aikana ohi vilistivät niin ydinvoimalat, teollisuuskombinaatit ja kerrostalojättiläiset kuin mitä kauneimmin puuleikkauksin ja lautakuvioiden varustellut puutalotkin. Osa vanhemmista omakotitaloista oli tosin hyvin ränsistyneessä, paikoin miltei maatu-neessa ja vahvasti arkeologisoituvassa tilassa. Yleisesti seudun topografia on alankoista ja tasaista, soista, vetistä ja puutonta. Illalla ehdimme enää pikaisesti vierailla paikallisessa supermarketissa ja majoittua Leni Golikova -puiston kulmassa sijaitsevaan hotelli Acroniin. Huoneiden lämpötila oli noin +25 astetta ja toiset meistä nukkuivatkin koleista syyskeleistä huolimatta ikkunat raollaan.

Keskiviikkona 16.10. tapasimme novgorodilaisia yhteistyökumppaneita Taidemuseon konferenssihuoneessa (kuva 1), jossa ei myöskään säästelty lämmityksessä. Aluksi tapasimme arkeologi **Aleksandr Saksan**, joka on monille tuttu erilaisista yhteistyö-

kuvioista vuosien varrelta. Saksa toimi myös molemminpuolisena tulkkina konferenssipäivän aikana. Venäläinen osapuoli piti esitelmänsä venäjäksi ja me suomalaiset suomeksi. Päivän aikana meille esiteltiin lukuisa joukko paikallisen museotoimen johtajia ja varajohtajia (lähes kaikki naisia!) sekä useita muita museon työntekijöitä. Tutuimmaksi yhteyshenkilöksi novgorodilaisista meille tuli **Olga Tarabardina**, joka on Taidemuseon varajohtaja ja vastaa kansainvälisistä suhteista museolla. Hyvän englannin kielen taitajana hän myös hoiti matkamme käytännön järjestelyt ja ohjelman. Joukossa hääräsi myös salaperäinen rouva, joka nauhoitti kaikki venäläisen osapuolen puheet ja löi isolla leimasimella leimoja virallisen näköisiin papereihin aina aika ajoin.

Novgorodilaiset kertoivat arkeologisista tutkimuksista, puuarkkitehtuurista sekä yleisesti museoista ja kulttuurikohteista Novgorodissa. Suurin osa Novgorodista löydettyjen esineiden kuvauksista on talletettu tietokantaan, johon pääsee sivuston www.novgorodmuseum.ru kautta. Sivusto ilmeisesti toimii vain venäjäksi, joten navigointi

on hieman hankalaa ilman venäjän taitoa. Novgorodin eri museoihin on puolestaan mahdollisuus tutustua virtuaalisesti sivulla nov.vm.culture.ru. Museo julkaisee myös vuosittain aikakauskirjaa, jossa esitellään kuluneen vuoden arkeologiset tutkimukset.

Pyörällä päästämme tapahtumien ryöpsähdyksestä sekä huoneen lämpötilasta johtuen hieman hikisinä pidimme omat esitelmämme. John kertoi rakennusperinnöstä ja kotiseutumuseoista, Sanna rakennussuojelusta ja vanhojen talojen korjausneuvonnasta. Mia ja Katri kertoivat omista tutkimusaloistaan sekä Muutoksen veistäjät-hankkeesta. Meitä myös kestittiin monipuolisin kahvilatarjoiluin.

Sisäseminaarin ja esitelmien jälkeen oli aika lähteä tutustumaan Novgorodin kaupunkiin. Aloitimme kävelykierroksella kremlissä (kuva 2) oppaamme **Tamara Anisimovan** johdolla. Kremlin keskiaikaiset muurit (rakennettu 1000–1300-luvuilla) kätkivät sisäänsä venäläiseen tapaan monumentaalipatsasarkkitehtuuria ja sotamuseotomerkkejä rinta rinnan vanhempien kulttuurirakennusten ja vuoden 989 vaiheilla rakennetun Pyhän Sofian (viisauden) katedraalin kanssa.

Kävelykierroksen jälkeen lähes juoksimme oppaan johdolla läpi arkeologisen museon, ikoninäyttelyn sekä kurkistimme sisään ovesta sodasta kertovaan näyttelyyn. Arkeologisesta museosta jäivät mieleen tuohikirjeet, jotka ovat harvinaisuus muualla, mutta Novgorodista niitä on löydetty yli 900. Vertailun vuoksi esimerkiksi Turusta on löydetty yksi keskiaikainen tuohikirje (Harjula 2013). Novgorodista tunnetaan myös erinomaisesti säilyneitä hirsirakennusten pohjia ja pienesineistöä mieleen jäivät esimerkiksi luusta kaiverretut soljet, kammot ja aterimet, nahkajalkineet sekä valtava määrä pui-sia työvälineitä tai niiden osia. Keskiaikaa

Kuva 3. Haukoille tehtyjä nahkaisia huppuja Novgorodin arkeologisessa museossa. Haukastus oli keskiajan ylimystön suosittu ajanviete. Parhaat metsästyshaukat saatiin pyydystämällä pesästään lähteneitä haukkoja, jotka olivat jo oppineet saalistamaan. Haukkoja myytiin Suomenkin alueelta muualle Eurooppaan. Koulutettu haukka oli hyvin arvokas eläin. Haukat saivat saaliiksi esimerkiksi metsäkanalintuja, vesilintuja ja jäniksiä
Kuva: J. Harjula.

käsittelyssä näyttelyn osassa erikoisimpina löytöinä voi mainita haukkametsästyksen liittyvän esineistön, muun muassa haukoille valmistetut nahkaiset huput (kuva 3), joilla vangitun haukan silmät peitettiin niin että haukka tuli riippuvaiseksi ihmisestä. Kun haukka oli kesyyntynyt, sen näkökyky palautettiin (Klemettilä 2013: 87–107; haukkoihin liittyvästä arkeologisesta esineistöstä esim. Blaževičius et al. 2012). Piispan palatsissa erään huoneen tiiliholvit oli jätetty rappaamatta ja rakennusarkeologia viehättivät epätavallisen hienosti näkyvät tiilimuuratut rakenteet.

Iltapäivällä tutustuimme vielä kaupungin ulkopuolella sijaitsevaan Vitoslavitzy-ulkomuseoon, joka on omistettu venäläiselle puuarkkitehtuurille. Museo on perustettu 1964 ja nykyisin siellä on esillä 34 rakennusta, jotka on siirretty alueelle muualta Novgorodin alueelta. Alueella on esillä puisia asuintaloja, ulkorakennuksia, kappeleita ja kirkkoja (kuva 4) sekä tuulimylly, jotka kaikki on rakennettu ilman nautoja. Saimme yksityiskohtaisen perehdytyksen mallisellityypin tuulimyllyyn, jota kunnostetaan paraikaa. Paikalle oli tullut myös paikallinen uutisryhmä TV-kameroineen, ja John oli

Kuva 4. Vitoslavitzy-ulkomuseon kirkkoarkkitehtuuria. Kuva: Janne Harjula.

haastateltavana uutisiin samalla kun Katri haukotteli taustalla. Kahvittelimme myös ulkona koleassa säässä.

DENDROKRONOLOGIAA, KONSERVINTIA JA FRESKOJEN ENTISÖINTIÄ

Torstaina 17.10. oppaamme Tamara vei meidät Olhavajoen toiselle puolelle. Ensin tutustuimme muinaiseen Hansakaupan markkinapaikkaan, jossa ei juuri muuta nähtävää ollut kuin opaskyltti. Kävimme myös katsomassa freskoja ja arkeologisia löytöjä Pyhän Nikolauksen katedraalissa (rakennettu 1113) ja 1300–1400-luvulta peräisin olevassa Vapahtajamme transfiguraation kirkossa. Tämän jälkeen tutustuimme Novgorodin museon arkeologian keskuksen, jossa meille kahvien jälkeen esiteltiin mm. dendrokronologisia tutkimuksia ja keskuksen konservointiosastoa (kuva 5).

Novgorodissa dendrokronologiset puulustosarjat alkavat noin vuoden 700 tienoilta. Puunäytteitä on analysoitu noin 6000 kappaletta, joten kaupungin eri rakenteiden stratigrafiset aikahorisontit on siis melko hyvin selvitetty. Tapasimme myös konser-

Kuva 5. Novgorodin museon arkeologiakeskuksen restauroinnin tarpeessa olevaa rakennuskantaa. Kuva: Janne Harjula.

vaattoreita, jotka olivat ottaneet näyttille konservoitavina olevia puu- ja nahkaesineitä. Näimme esimerkiksi majavannahasta valmistetun veitsentupen. Lisäksi selvisi, miksi näyttelyissä on esillä vain ”ehjiä” esineitä. Syynä on se, että ne konservoidaan ehjiksi. Esimerkiksi nahkakengät paikataan nykynahkapaikoilla, jotta lopputulos on ”ehjä” kenkä.

Loppuilltapäivä huipentui freskojen restaurointikeskuksessa, jossa entisöitävänä on toisessa maailmansodassa tuhoutuneiden kirkkojen freskot. Tällä hetkellä työn alla oli seitsemän eri kirkon freskot, yhteensä noin 1,7 miljoonaa palaa (kuva 6). Freskot ajoittuvat 1100-luvulta 1400-luvulle. Freskot on onneksi kuitenkin dokumentoitu 1910–1920-luvuilla, joten ennallistamista helpottavat valokuvat ja mittapiirroukset. Freskoja saattaa olla jopa kaksi kerrosta päällekkäin, jolloin kerrokset irrotetaan toisistaan ja kumpikin kerros ennallistetaan. Valmiit freskot joko päätyvät takaisin entisöityihin kirkkoihin, tai mikäli kirkkoa ei ole entisöity, päättyy ko. kirkon fresko säilytykseen museon kokoelmiin ja näyttelyihin.

Freskoissa on kuvattu tavallisesti Kristushahmo tai pyhimyksiä ja toisinaan niissä on tekstejä, joita kirkossa kävijät ovat raapustaneet freskojen päälle. Yhdessäkin freskon fragmentissa oli teksti ”*otin hieman viiniä*”.

Työn järjettömät mittasuhteet kirvoittivat keskustelua siitä, kuinka pieneksi jauhautuneen kulttuurimateriaalin restaurointi on enää järkevää? Olisiko ollut helpompi maalata valokuvien ja piirrosten avulla freskot mieluummin kokonaan uusiksi? Hämmentyneinä iltapäivän päätteeksi pohdimme, että keskuksen työntekijät eivät todennäköisesti enää vapaa-ajalla kokoa palapelejä. Vierailun lopussa arkeologi-

Kuva 6. Mosaiikki-palapelien äärellä. Tamara Anisimova (oik.) luennoi. Kuva: J. Harjula.

Kuva 7. Rurikinlinnan (*Rjurikovo gorodištše*, ruots. *Holmgård*) alueella, Olhavajoen varrella sijaitseva Marian ilmestyksen rauniokirkko. Kuva: J. Kinnunen.

Kuva 8. Tyytyväisiä matkalaisia kahvilakäynnillä retken loppusuoralla. Kuva: J. Kinnunen.

nen osasto tarjosi meille ystävällisesti vielä virvokkeita ja pikkupurtavaa. Yksityistilaisuudessa ainoan kerran tarjolla oli myös vodkasnapsit. Ei, että kukaan olisi alkoholia kaivannut, mutta meille kerrottiin, ettei alkoholin tarjoilu ole Venäjällä pitkään ollut lainkaan sallittua julkisissa tilaisuuksissa. Vanhentuneet suomalaiskäsitykset joka käänteessä pakollista vodkaa tissuttelevista venäläisistä ovat siis Kekkosen ajan jäänteitä.

Perjantaina 18.10. tutustuimme ”Vanhaan Novgorodiin” eli Rurikin muinaislinnaan, paikkaan jonne Novgorod aikoinaan perustettiin 850-luvulla noin 2,5 km päähän nykyisestä kaupungista. Paikan historia on monipolvinen, osin legendaan ja kronikoihin, mutta osin myös arkeologiseen tutkimukseen perustuva. Kaikki tutkijat eivät ole yksimielisiä paikan historiasta. Meille kuitenkin kerrottiin, että Rurikin luultiin olevan myyttinen henkilö, kunnes paikalla suoritettiin arkeologisia tutkimuksia. Tällöin kävi ilmi, että paikka on ollut hallinnon, kulttuurin ja politiikan keskus jo varhaisella viikinkiajalla. Kaivauksissa on löytynyt hopearahoja, koruja sekä puisia puolustusrakenteita.

Kronikassa vuodelta 1103 mainitaan, että Rurik oli ylhäinen skandinaavi, joka kutsuttiin Novgorodin alueelle. Hän halusi jäädä sinne sotilaiseen ja virkamieherineen ja rakensi paikalle kirkon. Näin sai alkunsa Novgorodin tarina. 1100-luvun alussa paikalle rakennettiin uusi kirkko ja vielä uudempi 1300-luvulla. Nykyisin paikalla seisova Marian ilmestyksen kirkko on näiden 1100–1300-lukujen kirkkojen mukaan ennallistettu ja se avautui yleisölle vuonna 2019 (kuva 7). Kirkon 1100–1400-lukujen freskot on arkeologisissa kaivauksissa saatu talteen, ja ne ovat ennallistettavana restau-

rintikeskuksessa. Kirkon sisällä on nähtävillä multimediaesitys Rurikinlinnan vaiheista.

Perjantai-iltapäivällä jäljellä olivat vielä yhteistyön jatkumisen varmistanut loppuseminaari, tuliaisostosten teko ja ruokailu (kuva 8). Lauantaina 19.10. peräännyimme reput täynnä museokaupoista hankittua kirjallisuutta ja tyytyväisinä matkan antiin takaisin Turkuun päivastaisessa järjestyksessä kuin tulimme. Tapaamme novgorodilaisia tutkijoita ja museoväkeä seuraavan kerran varmasti Turussa lähitulevaisuudessa järjestettävässä yhteisessä seminaarissa.

Mia Lempiäinen-Avci
mialem@utu.fi

Jussi Kinnunen
jpkinn@utu.fi

Janne Harjula
janhar@utu.fi

LÄHTEET

Blaževičius P., Rumbutis S. & Zarankaitė T. 2012. Medžiokliniai, medžiojamieji ir naminiai paukščiai Vilniaus pilyje XIV–XVI a. naujaušų tyrimų duomenimis (The latest research on hunting, game and domestic birds in the Vilnius Lower castle in the 14th–15th century). Striška, G. (ed.), *Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae* 2. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 299–319.

Harjula, Janne 2013. Alustavia ajatuksia Turun Tuomiokirkontorin tuohikirjeestä. *SKAS* 1–2/2012, 3–21.

Klemetilä, Hannele 2013. *Federigon haukka ja muita keskiajan eläimiä*. Jyväskylä: Atena.

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA

SYYSKOKOUS & SYYSSEMINAARI

järjestetään Hämeen linnassa 6.11.2020.
Syysseminaarin teemana on tänä vuonna
Esi- ja varhaishistorian taitteessa

Seminaarin esitelmissä kuullaan tutkimuksista, joiden kohteena olevat ilmiöt sijoittuvat rautakauden loppuun ja keskiajan alkuun, ja ylittävät perinteisen kronologian asettamat keinotekoiset rajat.

Seminaarin tarkempi ohjelma ja aikataulu julkaistaan alkusyksystä.

Seura tarkkailee aktiivisesti pandemiatilanteen kehitystä, ja tiedottaa sen aiheuttamista mahdollisista muutoksista syyskokouksen ja syysseminaarin aikatauluun ja järjestelyihin seuran sähköpostilistan ja Facebook-sivujen kautta.

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry. on toiminut keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimuksen edistämiseksi vuodesta 1990 ja on Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen.

Seuran tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta. Seura järjestää seminaareja, vierailuluentoja, opintomatkoja ulkomaille ja kotimaahan, ottaa kantaa ajankohtaisiin arkeologisiin kysymyksiin ja harjoittaa julkaisutoimintaa.

Seuran jäseneksi otetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiasta kiinnostuneita henkilöitä. Jäseneksi voi ilmoittautua kirjallisesti seuran osoitteeseen tai sähköpostilla seuran puheenjohtajalle. Osoitteenmuutoksista pyydetään ilmoittamaan seuran sihteerille.

Puheenjohtaja:

Dos. Janne Harjula
Puh. 050-5233837
puheenjohtaja@skas.fi

Varapuheenjohtaja:

Frida Ehrnsten
frida.ehrnsten@kansallismuseo.fi

Sihteeri:

Siiri Tuomenoja
Puh. 040-5828845
sihteeri@skas.fi

Taloudenhoitaja:

Janne Haarala
Puh. 050-3288331
taloudenhoitaja@skas.fi

Jäsenmaksut vuonna 2020:

Perusjäsen 20 € / vuosi
Opiskelija 15 € / vuosi
Perhe 25 € / vuosi
Lehden vuosikerta tilattuna 20 €

Yhteystiedot:

Osoite: SKAS c/o Arkeologia
Akatemiankatu 1
20014 Turun yliopisto
Email: skas-hallitus@lists.utu.fi
Internet: www.skas.fi
Facebook: @skasyhdistys

ISSN 1455-0334

PAINOSALAMA OY 2020